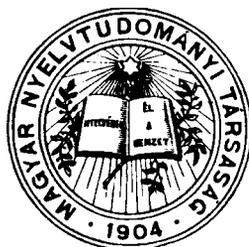

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
224. SZÁM KIADVÁNYAI 224. SZÁM

REGIONÁLIS DIALEKTUSOK, KISEBBSÉGI NYELVHASZNÁLAT

A 2005. október 20–21-i somorjai
konferencia előadásai

Szerkesztette:
Vörös Ferenc

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
 Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum
BUDAPEST–NYITRA–SOMORJA, 2005

Lektorálta:
Prof. HAJDÚ MIHÁLY
Dr. JUHÁSZ DEZSŐ
Prof. KISS JENŐ akadémikus

A konferencia szervezését és a kötet kiadását támogatta
A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma

© A szerzők
ISBN 80-8062-288-4

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Gyurgyík László: Miben segítheti a nemzetiségkutatás a szociolingvisztikát?	9
Bokor József: A nyelvi attitűdök vizsgálata Lendván és környékén	15
Lanstyák István: Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban	21
Szabó Mihály Gizella: A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás	27
Misad Katalin: A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban.....	35
Menyhárt József: Hivatali nyelvhasználat Nyékvárkony községben.....	41
Rabec István: Titkos magyarok. A nyelvvesztés és identitásvesztés összefüggései.....	49
Bíró Ferenc: Prágai magyar fiatalok nyelvhasználata a világhálón.....	55
N. Markó Julianna: A beszédészleléshez való viszony és a nyelvhasználat összefüggései.....	63
Vančonek Kremmer Ildikó: A beszédészlelés és a beszédértés fejlődésének vizsgálata tizenegy éves kortól tizennyolc éves korig.....	69
Guttman Miklós: Egy nyugati kistérség nyelvhasználatáról.....	77
Molnár Zoltán Miklós: Szociodialektológiai vizsgálat a magyar nyelvterület nyugati régiójában.....	83
Hajba Renáta: Regionális köznyelviség Szombathelyen	89
Kolláth Anna: Néhány gondolat egy Lendva vidéki tájszótár kapcsán	97
Sándor Anna: A továbblépés lehetőségei a szlovákiai magyar nyelvjáráskutatásban	107
Presinszky Károly: Nyelvjárástörténeti észrevételek Nagyhind és Kupuszina családnevei alapján.....	115
Vörös Ottó: Néhány ritka tájszavunk szófeldrajzához	119
Varga József: Muravidéki magyar személynevek néhány sajátossága.....	123
Vörös Ferenc: Adalékok a felvidéki személynevek areális névtanához.....	129
Bauko János: Diákragadványnév-vizsgálatok magyar–szlovák kétnyelvű környezetben	143
Török Tamás: Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helyneveinek körében	153
Névmutató	161

ELŐSZÓ

Rendhagyó kötetet tart kezében az olvasó. A benne található írások szerzői jelenleg négy különböző ország területén élnek – Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában –, ám kutatásaik zömmel a magyar nyelvterület nyugati régiójához kötik őket. Előadóként a 2005. október 20–21-én Somorján megtartott konferencián hat szakmai műhelyt képviseltek: a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékét, a dunaszerdahelyi székhelyű Gramma Nyelvi Irodát, a prágai Károly Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét, a pozsonyi Komenszky Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét, a nyitrai Konstantin Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét és a Maribori Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét. A műhelyek közötti fő kapcsolatot a kisebbségi helyzetben lévő magyarság nyelvi, nyelvhasználati problémájának kutatása jelenti. A tanszékeken folyó munkálatok szerteágazó szakterületeket fednek le: mindenekelőtt a bilíngvizmust, a dialektológiát, a kontaktológiát, a névtant, a nyelvi tervezést, a pszicho- és szociolingvisztikát – hogy csak a legfőbbeket említsük. Ezek a szakterületek a műhelyek kutatásaiban azonban nem vegytisztán jelentkeznek, hanem át- meg átszövik egymást, újabb felületi érintkezéseket hozva létre az amúgy is sok tekintetben interdiszciplináris jellegű munkálatok között.

Az anyaországi Berzsenyi Dániel Főiskola oktatói nem csak földrajzi értelemben véve vannak köztes helyzetben. Többségük a közelmúltban vendégtanári, illetőleg lektori feladatokat látott el Mariborban, Nyitrán és Pozsonyban. A konferencia előadói közül Vörös Ottó mindhárom egyetemen rövidebb-hosszabb ideig munkálkodott. A külföldön eltöltött évek szakmai tapasztalatszerzésre, személyes kapcsolatok kiépítésére is lehetőséget teremtettek a lektoroknak, vendégtanároknak.

A somorjai konferencia szervezésével a személyes konzultáció, tapasztalatcsere megteremtésén túl nem titkolt célunk az volt, hogy a magyar nyelvterület nyugati régiójának műhelyei között az első, közös találkozó után még intenzívebbé váljék a kapcsolat.

A konferencia szervezésének ötlete a nyitrai tanszéken annak kapcsán fogalmazódott meg, hogy 2005-ben ünnepeljük Nyitrán a magyar nyelvű pedagógusképzés 45. évfordulóját. A rendezvény megszervezésében, lebonyolításában aktív szerepet vállalt a somorjai székhelyű Fórum Kisebbségkutató Intézet vezetése és minden dolgozója. Nekik a résztvevők azért is külön köszönettel tartoznak, hogy a két nap során kiváló feltételeket biztosítottak a találkozó szakmai programjának. A konferencia és a kötet megjelenítésének hathatós anyagi támogatója a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma. Az előadások írott változatát Hajdú Mihály, Juhász Dezső és Kiss Jenő lektorálták. Önzetlen segítségükért, értékes szakmai észrevételeikért itt mondok köszönetet nekik magam és a szerzők nevében.

Győr, 2005. november 27.

A szerkesztő

MIBEN SEGÍTHETI A NEMZETISÉGGYAKORLATI A SZOCIOLINGVISZTIKÁT?

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A felvetett kérdés megközelítését egy személyes tapasztalattal kezdeném. Az elmúlt években több alkalommal, kötött vagy kötetlen formában, magánbeszélgetésekben vagy különböző fórumokon terítékre kerültek a szociolingvisztikai vizsgálatok egyes aspektusai. A felmerült témakörök egyrészt a társadalomtudományi kutatás gyakorlatának különböző vonatkozásaival, továbbá a társadalomstatisztikai – főleg a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos – adatok, értelmezések, összefüggések, ritkábban egy-egy szociológiai fogalom, elmélet értelmezésével, illetve az összegyűjtött adatok számítógépes feldolgozásával voltak kapcsolatosak. Ez utóbbival ebben az előadásomban nem foglalkozom, mivel ez nem tudományos, inkább technikai kérdés.

Akik társadalomtudományos vizsgálatokkal foglalkozunk, azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi években a szlovákiai magyar tudományos életben öröndetesen növekszik azoknak az általában nyelvész végzettségűeknek a száma, akik szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkoznak, másrészt e tudomány műveléséhez szükséges társadalomtudományi ismeretek egy része – legalábbis napjainkig – nem volt része szakmai felkészítésüknek. Félreértés ne essék, ezzel mindössze azt szerettem volna érzékeltetni, hogy azok a nyelvészek, akik szociolingvisztikával foglalkoznak, jobbára sem a formális graduális, vagy posztgraduális képzés keretein belül nemigen találkoztak a társadalomtudományi kutatás gyakorlatának számukra lényeges aspektusaiival. (Kivételt azok a nyelvészek képeznek, akik valamilyen alternatív formában, másoddiploma, vagy PhD képzés keretében tesznek szert társadalomtudományi végzettségre is).

Vegyük sorra a társadalomtudományi kutatásoknak azokat a területeit, amelyek leginkább foglalkoztatják, a szociolingvisztikát, illetve amelyekkel kapcsolatban a legtöbb kérdés merül részükre! Az első és a leggyakoribb kérdéskör a társadalomtudományi kutatások módszertanát érinti. Szándékosan nem szociológiai kutatások módszertanáról beszélek, mivel itt valamennyi társadalomtudomány közös tulajdonáról van szó, és nem a szociológia egyfajta magánterületéről. Eltérések a különféle társadalomtudományok között abban mutatkoznak, hogy egyes diszciplínák bizonyos adatgyűjtési módszereket gyakrabban, másokat ritkábban alkalmaznak. Pl. a szociológiában nem honos a kísérleti módszer, az antropológusok pedig „nem szeretik” a számokat. Ez utóbbival mindössze az antropológiai kutatások során prioritást élvező adatgyűjtési módszerre, a megfigyelésre utalnék, amely inkább kvalitatív, mint kvantitatív módszer.

Az első problémakörbe sorolható kérdések jobban megvilágíthatók, ha röviden végighaladunk egy szokványos társadalomtudományi vizsgálat lépésein, és minden lépésnél rámutatunk arra, ami a társadalomtudományi vizsgálatok szempontjából megfontolandó lehet. A

„standard” társadalomtudományi vizsgálatok a probléma megfogalmazásával kezdődnek. Ebben a kezdeti szakaszban kerülünk szembe a vizsgálni kívánt problémával. Maradjunk a szociolingvisztika területén, tételezzük fel, hogy bizonyos nyelvhasználati szokásokat szeretnénk vizsgálni!

A vizsgálat második lépéseként fogalmazzuk meg vizsgálati hipotéziseinket, melyek a vizsgálandó nyelvhasználati szokások és a vizsgálatba bevont különböző társadalmi tényezők közti ok-okozati összefüggésekre vonatkoznak! Például: mennyiben függenek össze bizonyos nyelvhasználati szokások, gyakorlatok a vizsgált népesség társadalmi szerkezetével, társadalmi vagy földrajzi mobilitásával, a többségi, vagy kisebbségi társadalomba történő egyéni vagy kollektív integrációjával, asszimilációjával, homogén-heterogén származásával, házasságával stb.? Nem kizártak olyan kérdésvetetések sem, melyek első pillantásra még elvontabb társadalomtudományi jelenségekkel, mint a deprivációval, anómiával való összefüggésben kívánják vizsgálni az egyes nyelvhasználati szokásokat. Ezeknek a kérdésköröknek a vizsgálata már az elméleti megalapozás szintjén is szükségessé teszi a társadalomtudományok fogalmainak bizonyos szintű ismeretét, elméleti modelljeik alkalmazását.

Vizsgálatunk harmadik lépésében operacionalizáljuk, azaz mérhető formában fogalmazzuk meg elméleti hipotéziseinket. Engedjék meg, hogy példát erre vonatkozólag ne a nyelv-tudomány területéről vegyek, hanem olyan területről, amely a nem nyelvészek számára is ismerős! Ha például az alkoholizmust makroszinten vizsgáljuk, akkor ezt a májzsugorodásban elhunyt betegek számával (illetve az ezen alapuló ún. Jelinek-képlettel) számszerűsítjük országos vagy regionális szinten, egyéni szinten pedig az alkoholfogyasztás mértékére kérdezhetünk rá. Operacionalizált formában kell megfogalmazzunk nemcsak azt, amit közvetlenül vizsgálunk, de az ennek hátterében meghúzódó, ezzel feltételezéseink szerint összefüggésben lévő társadalmi folyamatokat, jelenségeket is. Ezért tanulságos más kutatásokból ismerni, hogy mely konkrét változók segítségével mérhetjük megbízhatóbban a mely változók alkalmazásával kevésbé vizsgált jelenségeket.

Általános tapasztalat, hogy a ténykérdések segítségével megbízhatóbb adatokat gyűjthetünk, mint a véleménykérdések segítségével. (Például az olvasási szokások mérésénél többet megtudunk a megkérdezettek olvasási szokásairól, ha azt tudakoljuk meg, hogy hány könyvet olvastak el évente, mintha arra lennének kíváncsiak, hogy szeretnek-e olvasni, s a kapott válaszokat egy skálán értékelnénk.)

A következő, negyedik lépésben döntünk arról, hogy milyen módszerekkel fogjuk gyűjteni az adatokat. Az alkalmazott adatgyűjtési módszerek jelentős részét (kérdőív, interjú, megfigyelés) a szociolingvisztikai vizsgálatok is alkalmazzák. Ugyanakkor be kell látnunk, hogy nem szabad a módszereket fetisizálnunk. A vizsgálati módszerek eszközként szolgálnak ahhoz, hogy vizsgálatunk szempontjából számunkra a legmegfelelőbb adatokhoz hozzájussunk. Saját magunk is kreálhatunk módszereket (lásd: DISMAN 1993: 62). Másrészt azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a vizsgáló, kutató vagy kérdezőbiztos személye maga is befolyásolhatja a vizsgálat eredményét (lásd BABBIE 1995: 135).

Az adatgyűjtés eredményességét jelentős mértékben befolyásolja az alkalmazott mintavétel. Az egyes mintavételi eljárások közül a reprezentatív mintavételi eljárások alapján végzett vizsgálatok jogosítanak fel bennünket arra, hogy azok eredményeit a minta alapján végezhető alapsokaságra, populációra vonatkoztassuk. Ha nem dolgozunk reprezentatív mintával, akkor a leglátványosabb összefüggések is csak a mintánkra vonatkozóan tekinthetők ér-

vényesnek. A „szakértői minták” igen hasznosak lehetnek bizonyos jelenségek megismerésénél, tipológiák kialakításánál, de nem biztosítják egy adott populáció bizonyos viselkedési mintázatainak hiteles, a valóságot tükröző megismerését. Más helyzetben vagyunk, amikor egy ritka, a társadalom kis részét érintő, alig kutatott jelenséget vizsgálunk. Ebben az esetben gyakran exploratív, felderítő jellegű vizsgálatot végzünk. Ilyenkor nincs lehetőség reprezentatív mintavételre, de vizsgálati célunk sem kívánja meg a reprezentativitást.

Vizsgálatunk módszertani szempontból záró része az elemzés.¹ Az adatgyűjtési módszerek segítségével összegyűjtött adatok feldolgozása, értelmezése, a statisztikai eljárások megválasztása az egyes változók mérési szintjéből adódnak. Ha lehetséges, magas mérési szintű változókkal dolgozunk, mivel ekkor használhatók a standard statisztikai módszerek, de igen gyakran csak kategoriális (nominális, esetleg ordinális) adatok állnak rendelkezésünkre. Ez pedig vagy skálatranszformációt, vagy speciális, kevésbé bevett módszerek ismeretét, alkalmazását igényli. Az elemzés egy további aspektusát az ok-okozati kapcsolatok keresése jelenti. Ha azonban két változó között statisztikai összefüggés mutatkozik, ebből még automatikusan nem következik, hogy az egyik oka, vagy okozata a másiknak. Könnyen téves következtetéseket vonhatunk le. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk, hogy nincs-e esetleg egy harmadik változó, amely a vizsgált két változóra hatással van.²

A második problémakör a más társadalomtudományi diszciplínák által gyűjtött társadalomstatisztikai adatok felhasználását, alkalmazását érinti.³ A szociolingvista számára ezek olykor háttérinformációt, háttéradatokat, mintavételhez szükséges adatforrást, esetleg a vizsgált nyelvi jelenségekkel kapcsolatos további információt nyújthatnak. Bizonyos összefüggések keresésénél egyes változók a szociológusok kutatási tárgya, fő vizsgálati területe, a szociolingvista számára pedig a vizsgálatba bevont magyarázó változó. (Pl. Ha a szociolingvista vizsgálja a kétnyelvűség bizonyos aspektusait, akkor ennek során magyarázó változók lehetnek a lakosság nemzetisége, anyanyelv, kor, iskolai végzettség szerinti összetétele. Ezek viszont a szociológusok vizsgálati tárgyát képezik.)

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen háttéradatokkal segítheti a társadalomkutató a nyelvészeti vizsgálatokat. A legváltozatosabb társadalomstatisztikai adatokról van szó, melyek között kiemelt jelentősége van a népszámlálási adatoknak, de fontosak lehetnek a különböző szervezetek, pl. oktatási intézmények által közzétett adatok is. A népszámlálási adatok egy része „közvetítő” nélkül jut el a szociolingvistához, egy másik része, a kisebbségkutatók, demográfusok, szociológusok közvetítésével – a hazai magyar kisebbségi társadalom társadalomstatisztikai adatainak feldolgozása alapján. További adatok a hazai magyarság különböző szempontok szerinti vizsgálataiból származnak, melyek lehetnek akár népmozgalmi vagy különböző kérdőíves vizsgálatok eredményei.

Talán kissé mechanikusan felosztva beszélhetünk

- ♦ közvetlen vagy kész adatokról, valamint
- ♦ közvetett adatokról, ha mások által végzett vizsgálatok adatait használjuk fel.

Tekintsünk ki most kissé részletesebb bontásban arra, hogy milyen népszámlálási adatok segíthetik a szociolingvisztikai vizsgálatokat! Előljáróban megjegyzem, hogy általánosságban etnikai-nemzetiségi vonatkozású adatokról van szó, melyek annál jobban alkalmazhatók, felhasználhatók, minél kisebb területi egységekre vonatkoztatva állnak rendelkezésünkre. A községsoros adatok mindig pontosabb információt nyújtanak, mint (a nagyobb területi vagy közigazgatási egységek) a járási vagy kerületi szintű adatok. Jelen megközelítésünk-

ben kiemelt hangsúllyal a 2001. évi népszámlálás adatairól lesz szó, mivel az elkövetkező évek nemzetiségvizsgálatai elsődlegesen ezekből meríthetnek legtöbbet. A 2001-es census nívója, hogy:

- ♦ községsoros, anyanyelv szerinti adatok is nyilvánosságra kerültek. Ily módon a nemzeti kötődés e két mutatója segítségével komplexebben megvizsgálható a települések etnikai szerkezete.
- ♦ A demográfiai adatok közül a legmeghatározóbb a vizsgált népesség korcsoportok szerinti megoszlása. Míg az 1991-es és a korábbi népszámlálásokból jó esetben a járási szintű ötéves korcsoportok szerinti megoszlás adataival rendelkezünk nemzetiségek szerint, 2001-ből községsoros adataink is vannak. Azaz az egyes települések esetében korfa segítségével kézzelfoghatóan vizsgálhatjuk e települések „etnikai perspektíváját”, megfigyelhetjük, hogy a fiatalabb korcsoportok felé haladva a vizsgált településeken hogyan változik pl. a magyarok aránya. Ez azért is kiemelkedő jelentőségű, mivel az azonos vagy hasonló nemzetiségi összetételű településeken jelentős mértékben eltérő korösszetétele lehet az egyes nemzetiségeknek, továbbá a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok egybevetése révén (korcsoportok szerint) a két nyelvűség eltérő mintázataival is találkozhatunk. Hasonló módon vizsgálhatjuk települések szintjén az egyes nemzetiségek iskolai végzettségének eltéréseit, társadalomszerkezetének, felekezeti, családi összetételének különbségeit is.

Harmadsorban arról is szólni szeretnék, ami ugyan nem hangzott el kérdésként megfogalmazva a szociolingvisztika irányából a szociológia felé, de az egyszerű adattovábbításnál, adatcserénél nagyobb mértékben segítheti elő a két tudomány közötti kapcsolatok szorosabbra fűzését.

Ebbe az irányba vezethet:

- ♦ Egyrészt a társadalomtudományi vizsgálatok során kimunkált és hasznosnak bizonyult elméletek, modellek, mutatók, kategóriák közkinccsé tétele. A korábbiakban is voltak és napjainkban is vannak olyan kategorizációk, tipológiák, amelyeket fokozatosan az egyes tárdiszciplínák átvettek egymástól a nemzetiségkutatások területén. Ilyen például a nemzetiségek által lakott területek tipológiája, amely a szlovákiai településeket az ott élő magyarok száma, aránya alapján négy kategóriába sorolja. (szórvány, kisebbségi, enyhe, erős magyar többségű). Hasonlóan termékenyítő lehet az asszimilációs folyamatok vizsgálata során kialakított tipológia alkalmazása is nyelvészeti kutatásokban.
- ♦ Másrészt a nemzetiségkutatás, nemzetiségpszociológia egyes ágaiban meghonosodott kérdéscsoportok adaptálása, amely termékenyen befolyásolta az egyes társadalomtudományokat. Ezek közé tartozik a torz, hátrányos, az országoshoz képest jelentősen kedvezőtlenebb kisebbségi helyzet okainak vizsgálata.⁴ A lokálisan vagy regionálisan előnyös, illetve hátrányos helyzet vagy ennek változása is nem kis mértékben járulhat hozzá a nyelvi szokások változásához, a kisebbségi nyelv visszavonulásához vagy éppen térhódításhoz bizonyos területeken.

Előadásomban a szociológia és szociolingvisztika kapcsolatának néhány aspektusát próbáltam szubjektíven vázolni, kiragadva néhány általam fontosnak tartott területet. Minden bizonnyal erről a kérdéstről még árnyaltabb képet lehetne nyújtani más kutatók tapasztalatainak a megismerésével. Legalább ennyire izgalmas feladatot jelentene annak végiggondolá-

sa is, hogy miben segítheti a szociolingvisztika a szociológiát. Ez azonban egy másik előadás vagy tanulmány tárgyát képezhetné.

Irodalom

- BABBIE, EARL 1995. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest
- DISMAN, MIROSLAV 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2005. *A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között*. In: Folyamatok a változásban. A hatalmváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a 20. században. Szerk. ABLONCZY BALÁZS–FEDINEC CSILLA. TLA, Budapest
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Obyvateľstvo. ŠÚSR Bratislava 2001.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest

Jegyzetek

- 1 A kutatások a gyakorlatban, a fentiekől eltérően az eredmények közzétételével zárulnak. Ezzel mi itt nem foglalkozunk.
- 2 Erre példa a településen fészkelő gólyák és a születések gyakorisága közti kapcsolat. Ennek természetesen nem az az oka, hogy gólyák hozzák a csecsemőket, hanem az, hogy a falvakban több a gólya, és általában magasabb a gyerekszám is (lásd BABBIE 1995: 478–479).
- 3 Meg kell jegyeznünk, hogy a korábbi adathiányos világban nem volt ismeretlen a kisebbségkutatók között egyfajta struccpolitika, mely megkérdőjelezte az adatok megbízhatóságát, s ezáltal a kisebbségi valósággal való szembenézést elutasította. Azonban a 90-es évek jelentős mértékű magyarságfogyása jórészt kijózanította a valós folyamatokkal való szembenézést elutasítókat.
- 4 A korábbi időszakot jelentősen fölülmúló mennyiségű, többek között lokális szintű adat segítségével a települések szintjén is kimutatható, hogy a magyar közösség egyes szerkezeti mutatói kiserégiók vagy községek szintjén sokkal kevésbé térnek el a kistérségek, községek összlakosságának trendjeitől mint országos szinten. Jelentősen a magyarlakta (kiserégiók) járások társadalomszerkezete tér el az országos trendektől. Azaz a régió hátrányos helyzetéből következik a magyarok hátrányos helyzete és nem fordítva (lásd: GYURGYÍK 2005: 366–367).

A NYELVI ATTITÚDOK VIZSGÁLATA LENDVÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

BOKOR JÓZSEF

1. A kétnyelvű Muravidék lakosságának nyelvi attitűdjeiről eddig kielégítő célvizsgálat nem folyt. Elszórt utalások, megjegyzések, illetőleg a témával többé-kevésbé érintkező kisebb felmérések, elemzések azonban szerencsére már vannak (l. BOKOR 2004: 24). A nyelvi alkalmazkodás kapcsán szlovén oldalról is elkezdtek vizsgálni (l. pl. NOVAK LUKANOVIC 2003). E kezdeményezések adták az ötletét, hogy a témával magam is behatóbban foglalkozzam szakdolgozóimmal közösen.

A nyelvi attitűdök vizsgálata, vallom, kétszeresen is szükséges feladat többnyelvű és -kulturájú környezetben, ahol eluralkodhat egyfelől az etnikai-nyelvi önazonosság tudatos-öntudatlan megőrzésének igyekezete, másfelől megerősödhet az identitás feladásának a szinte ösztönös egyéni, gazdasági, státusbeli érdektől motivált hajlama. De sajnos jóval bonyolultabb feladat is az attitűdvizsgálat, mint gondolnánk. A résztvevő, passzív megfigyelés ugyanis lassú, nehezen gyűjt egybe korrekten értékelhető adatmennyiséget. A kérdőíves felmérés ugyan lényegesen gyorsabb, viszont – tapasztaltam – hihetetlenül megnőhet szubjektivitása. E megfellebbezhető véleménynyilvánítás kockázatát csak a nagy számok törvényére alapozva tudja némileg enyhíteni a vizsgálódás.

Magam az attitűdvizsgálatnak mindkét módját megpróbáltam a Muravidéken. Az elsőt mintegy melléktermékeként annak a dialektológiai vizsgálatnak, amelyben a kisebbségi magyar nyelvjárások mai helyzetéhez, gyűjtöttem adalékokat. Erről beszámoltam a Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének harmincéves jubileumán 2003. november 13-án Szombathelyen. A másodikat pedig direkt rákérdezéssel, kérdőíves módszerrel, tanítványaim, Žoldoš Denis, Soldat Damir és Szőke Zita bevonásával és tapasztalatainknak diplomamunkává vagy záró szemináriumi dolgozattá érlelésével oldottam meg. Ennek néhány körülményéről és tanulságáról szól referátumom.

2. A vizsgálat, amelyet elvégeztünk, három, egymásra szervesen épülő kérdéskörre koncentráldott: a nyelvválasztásra, -használatra, a nyelvismeretre és a nyelvi attitűdre. A kérdőív, amelyet magam állítottam össze tapasztalataim és ismert szakirodalom alapján (l. pl. GÖNCZ 1985: 205–9; KISS J. 1995: 47–57; GÖNCZ 1999: 219–36; SÁNDOR A. 2001: 87–95), 15 kérdésből állt. Szlovénra tanítványaim fordították le. Az öt-öt válaszlehetőséget tartalmazó zárt kérdések tulajdonképpen egy értékelő skálát jelentettek a kikérdezettek számára mindig a legpozitívabb megítéléstől a legnegatívabb felé haladva. A nyelvválasztásra, amelyet szerettünk volna figyelmünk középpontjába állítani, öt kérdés vonatkozott. Emellett a nyelvismeret iránt hat, a nyelvi attitűd iránt pedig négy kérdés tudakozódott.¹

A gyűjtés során 300 adatközlőt kérdeztünk ki Lendván és 15 környező településen. Adatközlőink közül 194 volt magyar (64,66%), 95 szlovén (31,66%) és 11 egyéb (főleg horvát)

anyanyelvű (3,66%). Az anonimitás követelményét figyelembe véve a kérdőív csak a lakóhelyre, az életkorra, az iskolázottságra és a (vállalt) anyanyelvre kérdezett rá. Törekedtünk arra, hogy korpuszunk a felsorolt szociológiai szempontoknak megfelelően elfogadható reprezentáltságú legyen. Ez lényegében csak a legidősebb generáció esetében nem sikerült igazán (mert az I. nemzedéket összesen 29 fő (9,66%) képviseli). Érdekes, hogy kérdőívünket magyarul 178 személy (59,33%), szlovénül 122 személy (40,66%) töltötte ki.

3. A vizsgálatban szereplő három kérdéskör közül itt és most csak a nyelvi attitűdökkel kívánok foglalkozni. Egyfelől bemutatom a vizsgálat empirikus adatait, másfelől rövid interpretációkat fűzök hozzájuk. A statisztika önmagában nem ad teljes értékű válaszokat a miértek kérdéseire, az egymáshoz viszonyítások és a keresztező szempontok érvényesítése azonban nagyon sokat elárul mind a nyelvekről, mind az adatközlőkről.

1. táblázat

Tetszik-e Önnek/neked a magyar nyelv?

Válaszok Adatok	A %	B %	C %	D %	E %	%
Lakhely szerint						
Lendva	52,80	24,00	12,00	7,20	4,00	41,66
Lendva környéke	67,42	16,00	10,85	4,00	1,71	58,33
Életkor szerint						
I. nemzedék	62,06	6,89	20,68	10,34	0	9,66
II. nemzedék	73,58	14,15	9,43	2,83	0	35,33
III. nemzedék	53,33	23,63	12,72	6,66	3,63	55,00
Iskolázottság szerint						
Alsófokú	54,92	19,71	12,67	5,63	7,04	23,66
Középfokú	64,17	17,16	11,19	6,71	0,74	44,66
Felsőfokú	65,26	21,05	9,47	4,21	0	31,66
Anyanyelv szerint						
Magyar	77,83	14,94	6,18	1,03	0	64,66
Szlovén	28,42	27,36	21,05	16,84	6,31	31,66

Az összkép várakozáson felül kedvező. A „nagyon tetszik” választ illetően a magyar anyanyelvűeket a középső nemzedék és Lendva környéke követi. Ez teljesen érthető, ha a magyarság arányaira gondolunk. Figyelmet érdemel még ugyanakkor a felső- és a középfokú végzettségűeknek az erősen pozitív értékelése az A és B válasz együttesében. Látható, hogy az iskoláztatás növekedésével arányosan egyre kedvezőbb a magyar nyelv megítélése. Ebben lehet ugyan némi „elvárt” politikai célzatosság is, ha nem felejtjük el, hogy ők már szinte teljes egészében a magasztalt kétnyelvű oktatás berkeiben nőttek fel. A negatív oldalon persze az első helyre a szlovén anyanyelvűek kerültek. Ez tulajdonképpen várható, de azért elgondolkodtató eredmény, ha tudjuk, hogy a Muravidéken a két nyelv deklaráltan egyenrangú és egyenjogú. A szlovén nemzetiségűeket az alsófokú iskoláztatásban részesültek és a lendviaiak követik. Ez sem igazán meglepetés, de mindenképpen bizonyos távlatos fenyegettség a magyar nyelvre nézve. Tudjuk ugyanis, hogy a magyarnak a becsülete már az általános iskolában sem a régi. Az általános iskolások közül egyre több magyar anyanyelvűt íratnak be szüleik a szlovén „egyre”, s ott a magyart csak környezetnyelvi szinten tanulják. A legidősebb generáció véleménye most – a kikérdezett mintán belüli alacsony részesedés

miatt – sajnos nem tekinthető igazán mérvadónak, mégsem sejtet jól, hogy az egyértelmű állásfoglalástól mentesítő C válaszban majdnem elérték a szlovén nemzetiségűeket.

2. táblázat

Tetszik-e Önnek/neked a szlovén nyelv?

Válaszok Adatok	A %	B %	C %	D %	E %	%
Lakhely szerint						
Lendva	53,60	30,40	14,40	0,80	0,80	41,66
Lendva környéke	45,71	34,85	12,57	5,71	1,14	58,33
Életkor szerint						
I. nemzedék	51,72	17,24	17,24	13,79	0	9,66
II. nemzedék	48,11	36,79	14,15	0	0,94	35,33
III. nemzedék	53,93	29,09	12,12	3,63	1,21	55,00
Iskolázottság szerint						
Alsófokú	38,02	39,43	14,08	7,04	1,40	23,66
Középfokú	57,46	29,10	12,68	0,74	0	44,66
Felsőfokú	56,84	29,47	12,63	1,05	0	31,66
Anyanyelv szerint						
Magyar	45,87	34,02	14,43	4,63	1,03	64,66
Szlovén	56,84	31,57	9,47	1,05	1,05	31,66

A szlovén nyelv tetszésére, megítélésére vonatkozó kép összességében, globálisan nagyon kedvező. Feltűnő ugyan, hogy az A oszlopban egyetlen mutató sincs 60% felett, viszont a magyar nyelvről vallott adatokhoz képest minden szociális változóban számottevően megemelkedett a B válaszok aránya. Ebben nyilván nagy szerepet játszik a felmérésben nagyobb részt képviselő magyarok véleménye. Meglepő, de a körülmények ismeretében talán meg is érthető, hogy a „nagyon tetszik” választ illetően a középfokú végzettségűek/a középiskolások kerültek az első helyre. Jelzi ítéletük határozottságát negatív oldali leggyengébb eredményük is. Őket a sorban azonos arányban a szlovén anyanyelvűek és az egyetlenet/főiskolát végzettség követik. Itt nem szabad elfelejteni, hogy a szlovén nyelv az értelmiség többségének kenyéradó nyelve. Az, hogy a pozitív oldalon valamelyest gyengébb az I. nemzedék és a magyar anyanyelvűek válaszaránya, szerintem teljesen természetes. Természetellenes viszont az általános iskolások, illetőleg az alsófokú végzettségűek enyhébb kötődése a szlovénhez. Ez egyfajta identitászavar jelének is felfogható. Az a feltűnő 13,79%-os arányú „nem igazán tetszik, de nem is ellenszenves” válasz ellenben az I., a legidősebb nemzedék körében a negatív oldalon összefügghet azzal, hogy az idősebb generáció egésze még nem járt kétnyelvű iskolába, nem is mindig tud igazán jól szlovénül.

3. táblázat

Van-e Ön szerint/szerinted jövője Szlovéniában a magyar nyelvnek?

Válaszok Adatok	5 %	4 %	3 %	2 %	1 %	%
Lakhely szerint						
Lendva	2,40	18,40	55,20	19,20	4,80	41,66
Lendva környéke	7,42	28,00	45,14	12,57	6,85	58,33
Életkor szerint						
I. nemzedék	10,34	17,24	44,82	10,34	17,24	9,66
II. nemzedék	2,83	25,47	50,94	15,09	5,66	35,33
III. nemzedék	4,84	23,63	49,09	16,96	5,45	55,00
Iskolázottság szerint						
Alsófokú	4,22	19,71	49,29	15,49	11,26	23,66
Középfokú	5,97	26,11	43,28	19,40	5,22	44,66
Felsőfokú	3,15	24,21	54,73	14,73	3,15	31,66
Anyanyelv szerint						
Magyar	4,63	25,77	46,39	17,52	5,67	64,66
Szlovén	4,21	20,00	53,68	15,78	6,31	31,66

A magyar nyelv szlovéniai jövőjére vonatkozó kérdés megítélésében – kivétel nélkül – minden vízszintes sorban jócskán vezet a közepes osztályzat, több helyütt az 50%-ot is meghaladóan. Ez minden kétséget kizáróan lehet egyfajta bizonytalanság jele, de akár a semleges vélemény vagy a véleményhiány nyilvánítása is. – Ha a lakhelyet nézzük, akkor Lendván a közepesek aránya 10%-kal magasabb, mint a környező falvakban. Ez sajnos nem igazán meglepő eredmény. Az igazi meglepetés – a népességi adatok ismeretében – a fordítottja lett volna. – Életkor szerint, nemzedéki viszonylatban – főleg a középső és a fiatalabb korosztályt tekintve – a magyar nyelv jövőjére vonatkozó összkép – mondhatni: logikusan – a lendvainál valamelyest jobb, a Lendva környékénél pedig némileg rosszabb. Elgondolkodtató viszont, hogy a legidősebb generáció adatai jóval nagyobb szórtságot mutatnak, s különösen a két szélső póluson feltűnően nagyok. Ezek mögött a számok mögött nyilván sok és sokféle személyes élmény, egyéni és közösségi élettapasztalat munkál. – Az iskolázottság szempontjából nézve a legtöbb középezt az egyetemet, főiskolát végzettek adták, miközben viszont pozitívabb osztályzataik magasabbak, mint ketteseik, egyseseik. A középiskolát végzettek több ötöst, négyest adtak akár a felső-, akár az alsófokú végzettségűeknél, de gyengébb osztályzataik is megelőzik a felsőfokúakéit. Összességében mindenesetre a legalacsonyabb iskolázottságúak látják a legkevésbé stabilnak a magyar nyelv szlovéniai jövőjét. Ez szinte teljes összhangban van a magyar nyelv tetszésére vonatkozó véleményükkel. – Meglepő viszont, hogy a nemzetiségi adatok között lényegében nincsenek a várt releváns különbségek. Globálisan is csak árnyalatnyival jobb a magyar nyelv jövőjét megítélő átlagosztályzata a magyaroknak (3,06), mint a szlovéneknek (3,00).

4. táblázat

Van-e Ön szerint/szerinted jövője Európában a szlovén nyelvnek?

Válaszok Adatok	5 %	4 %	3 %	2 %	1 %	%
Lakhely szerint						
Lendva	7,20	24,00	45,60	19,20	4,00	41,66
Lendva környéke	5,71	35,42	45,14	9,71	4,00	58,33
Életkor szerint						
I. nemzedék	17,24	24,13	31,03	20,68	6,89	9,66
II. nemzedék	3,77	22,64	50,94	18,86	3,77	35,33
III. nemzedék	6,66	29,69	43,03	16,36	4,24	55,00
Iskolázottság szerint						
Alsófokú	14,08	16,90	36,61	26,76	5,63	23,66
Középfokú	5,97	28,35	50,00	11,94	3,73	44,66
Felsőfokú	2,10	28,42	43,15	23,15	3,15	31,66
Anyanyelv szerint						
Magyar	5,60	27,31	42,26	21,13	3,60	64,66
Szlovén	8,42	25,26	50,52	11,57	4,21	31,66

Több mint érdekes talán, hogy a szlovén nyelv európai jövőjét firtató kérdés megválaszolásában is minden sorban a közepes osztályzatok vezetnek, de egy kivétellel – a középfokú végzettek kivételével – többé-kevésbé kisebb arányban, mint a magyar nyelv esetében. A legkevesebb közepes mindenesetre a legidősebb korosztálytól való. Váratlanul magas itt azonban a szlovénység adta hármás érdemjegyek aránya. A közepesek ilyen nagy számába minden bizonnyal belekalkulálható egy semleges vélemény (szlovén oldalról), sőt talán még egy kis következménytől való félelem is (magyar részről). Kétségtelen bizonytalanságot éreztet a felsőfokon végzetteknek a csak 2,1%-os arányú jelese. Elgondolkodtató, hogy a legtöbb ötös osztályzat az I. nemzedéktől való. De a legtöbb egyes is az idősebb korosztálytól származik. Az nem igazán meglepetés, hogy a legidősebbeket a sorban az alsófokú iskolát végzettek és a szlovén anyanyelvűek követik. Az azonban igen, hogy az ötös és négyes osztályzatot együtt is a legtöbbet a legidősebb generáció és Lendva környékének lakossága adta. Többet, mint maguk a szlovének. Nem hiszem, hogy bizonyos adatokban itt ne munkálna vagy a lojalitás, vagy az államnyelv feltűnő tisztelete. Nincs ugyanis lényeges különbség a szlovén európai jövőjének megítélésében az anyanyelv tekintetében sem. Az átlagosztályzat 3,22 : 3,10 a szlovén nemzetiségűek javára.

4. Azt gondolom, különösebb summázatra ezúttal nincs szükség. Amit még ki szeretnék emelni, az az, hogy az a „tetszik, nem tetszik” meg a „van-e, nincs-e jövője” kérdés, ami attitűdvizsgálatunkban megfogalmazódott, lényegében sokkal többet jelent, mint gondolnánk. Nemcsak azt takarja, hogy szép-e, hogy lehet-e boldogulni vele, hanem azt is, hogy mennyire tudom, mennyit értek belőle, mennyire használhatom, mennyire bízom benne, mennyire szeretem, mennyire ragaszkodom hozzá, mennyire félttem, mennyire belőle nőtem ki, mennyire tartom szükségesnek, gazdagnak stb. Sok-sok mindent takar az attitűd kifejezés. Remélem, hogy vizsgálódásunk és néhány tanulsága közelebb juttatott bennünket hozzá.

Irodalom

- BOKOR JÓZSEF 2004. *A nyelvi attitűdök néhány összefüggése a kétnyelvű Muravidéken*. In: „Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában.” Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. A BDF Magyar Nyelvi Tanszékének Kiadványai VI. Szombathely. 24–7.
- DOMONKOSI ÁGNES 2004. *A nyelvi attitűdök és a nyelvhasználat szabályozottsága*. In: A nyelvek vonzásában. Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára. Szerk. KURTÁN ZSUZSA–ZIMÁNYI ÁRPÁD. Eger–Veszprém. 25–31.
- GÖNCZ LAJOS 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó–Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Újvidék
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KOLLÁTH ANNA 2004. *Néhány gondolat a muravidéki magyar nyelv jelenéről és jövőjéről*. Muratáj 2: 76–86.
- NOVAK LUKANOVIČ, SONJA 2003. *Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih Sloveniji*. In: Razprave in gradivo 42. Ljubljana. Inštitut za narodnostna vprašanja. 39–60.
- PÉNTEK JÁNOS 2002. *Státus, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése*. In: Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS. Debrecen–Jyväsckylä. 311–6.
- SÁNDOR ANNA 2001. *A nyelvi attitűd kisebbségben*. Magyar Nyelv 97 (2001) 87–95.

Jegyzet

- 1 Az első két kérdésre 5-5 válaszlehetőséget adtuk meg: A = nagyon tetszik, B = tetszik, de nem a legjobban, C = nincs róla véleményem, nem tudom megítélni, D = nem igazán tetszik, de nem is ellenszenves, E = nem tetszik. E két utolsó kérdésre osztályozással kellett válaszolni. (A legjobb osztályzat az ötös, a leggyengébb az egyes!)

KÖLCSÖNSZAVAK A MAGYAR NYELV HATÁRON TÚLI VÁLTOZATAIBAN¹

LANSTYÁK ISTVÁN

Dolgozatomban a magyar szókészlet határon túli elemeinek a kölcsönzés módja szerinti csoportjait mutatom be. Adataimat az utóbbi két év szótártani határtalanítási munkálatai során összegyűjtött szókészleti anyagból merítem. Az ezeket tartalmazó ún. ht-lista olyan szavakat és állandósult szókapcsolatokat tartalmaz, melyeknek legalább egyik eleme idegen szó.²

A ht-listán található szavak nagyobb része ún. közvetlen kölcsönszó, azaz olyan szókészleti egység, melynek hangteste közvetlenül az átadó nyelvből származik, kisebb részük pedig ún. közvetett kölcsönszó, amelyben az átadó nyelvi elemek „helyén” legalább részben átvevő nyelvi elemeket találunk. Ezenkívül előfordulnak még a ht-listán kis számban önálló, átadó nyelvi mintára közvetlenül vissza nem vezethető ún. önálló alkotások is.³ A szó tágabb értelmében vett közvetlen kölcsönszavaknak két nagy csoportját különböztethetjük meg: a szorosabban vett közvetlen kölcsönszavakat, valamint az alaki kölcsönszavakat. A közvetett kölcsönszavaknak két válfaja van: a kalkok és a jelentésbeli kölcsönszavak; ez utóbbi csoporton belül sajátos alcsoportot alkotnak a stilisztikai kölcsönszavak.⁴

1. A szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszók történetileg olyan lexémák, melyek morfémahelyettesítés nélkül vagy csupán az átvevő nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez elengedhetetlenül szükséges mértékű morfémahelyettesítéssel kerültek be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe.⁵ Szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszó pl. az Er⁶ *alimentára* 'élelmiszerüzlet'; Er *buletin* 'személyi igazolvány'; Er *smekker* 'ravasz, ügyeskedő ember'; Fv *baszi* 'börtön', 'fogda'; Fv *haszák* 'állítható csavarkulcs'; Fv *hotovo* 'kész(en van)'; Va *csicsak* 'bogáncs'; Va *duduk* 'bárgyú, tökkelütött'; Va *uopste* 'általában', 'egyáltalán'; Ka *bánka* 'befőttesüveg'; Ka *dohovor* 'szerződés'; Ka *pápka* 'irattartó, dosz-szié'; Hv *csupál* 'megtépi, összekócolja a haját'; Hv *ixica* 'diákigazolvány'; Hv *penkala* 'töltőtoll'; Mv *brizálec* 'gépkocsi ablaktörlője'; Mv *lucska* 'nyeles jégkrém'; Mv *narasztek* 'a festett haj kinőtt töve'; Óv *bomfritt* 'hasáburgonya'; Óv *kaugumi* 'rágógumi'; Óv *pikkel-li* '(gépkocsi) műszaki vizsgája'.

Az egyes állami változatokban nagyon sok azonos fogalomkörbe tartozó szókészleti egységet találunk; ezek nemegyszer hangalakjukban is hasonlóak vagy akár teljesen azonosak két vagy több régióban: Er Va Hv Mv *gripa* 'influenza', Ka *gripp* 'ua', Óv *grippe* 'ua' (vö. még Fv *chripka* 'ua'); Er *majó* 'ujjatlan sporting, trikó', Ka *májka* 'ua', Va Hv *majica* 'pólóing', 'atlétrikó'; Mv *májca* 'pólóing' (vö. még Fv *tricskó* 'alsóing', 'pólóing'); Er *szukk* 'üdítőital', 'szörp', Ka Mv *szok* 'gyümölcsle', Hv *szók* 'gyümölcsle', 'üdítőital', 'szörp', Va Hv *szokk* 'ua' (vö. még Fv *malinovka* 'üdítőital', Fv *málna* 'üdítőital', 'szörp'); Fv *sustyáki* 'vízhatlan, vékony ruhaanyagból készült, főként sportolásra használt ruha', Va Hv Mv *suskavac* 'ua'.

Szórványosan előfordulnak anyagunkban több – öt, hat, hét – régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a szó szorosabb értelmében vett közvetlen kölcsönzavak között, pl. Er Fv Va Hv Mv *Őv cirkula* 'körfűrés', Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* '(kórházi) nővér, ápolónő', Fv Va Ka Hv Mv *Őv tunel* 'alagút', Fv Va Ka Hv Mv *vetrovka* '(szél)dzseki'. Meg kell azonban jegyezni, hogy a több régióra kiterjedő szavak sokkal inkább két másik csoportra, az alaki és a stilisztikai kölcsönszókra jellemzőek.

2. Amint főntebb kiderült, a tágabb értelemben vett közvetlen kölcsönszók közé soroljuk az ún. alaki kölcsönszavakat is. Történetileg az alaki kölcsönszók olyan szóképzési elemek, melyeknek hangalakja az átdó nyelvben található analóg szó hangalakjának hatására módosult, ahhoz igazodott; ez nagyon sok esetben a szó stílusértékének módosulásával is járt. Az alaki kölcsönszók közt is vannak egyedi, csak egy – vagy kevés – régióra korlátozóó megoldások, például a következők: Va Hv Mv *ambient* 'környezet; miliő'; Va Hv *anarchizmus* 'anarchia'; Va *anterna* 'antenna'; Fv *antitalent* 'vmely területen teljesen tehetségtelen ember' (vö. közm. *antitalentum*); Er Fv Ka *bufet* 'falatozó, talponálló, büfé'; Va Hv *bulevár* 'sugárút' (vö. közm. *bulvár* 'ua'); Fv *Őv dekrét* 'határozatot tartalmazó irat' (vö. közm. *dekrétum* 'ua'); Fv *dezert* '(egy doboz) bonbon'; 'desszert'. E csoportban az előzőnél nagyobb számban találunk példákat több állami változatban előforduló, azonos vagy nagyon hasonló jelentésű és hasonló hangalakú szavakra, pl. Mv *anketa* és Hv *ankéta* 'kérdőív, körkérdés' (vö. közm. *ankét* 'ua'); Er *jaurt* és Fv Va Hv Mv *jogurt* 'joghurt'; Fv *prax* és Va Hv Mv *praksza* és Ka *praktika* '(szakmai) gyakorlat'. Ugyanez mondható el a több régióban élő, teljesen azonos hangalakú szavakról is, pl. Fv Va Hv Mv *Őv báger* 'kotrógép, markológép' (vö. közm. *bagger* 'ua'); Fv Va Ka Hv Mv *Őv debil* 'ostoba, buta (ember) és/vagy 'értelmi fogyatékos' (vö. közm. *debilis* 'ua'); Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv delegát* 'megbízott, kiküldött hivatalos személy' (vö. közm. *delegátus* 'ua'); Fv Va Ka Hv Mv *Őv docent* 'docens'; Fv Va Ka Hv Mv *Őv dokument* 'dokumentum'.

Nagyon sok alaki kölcsönszónak – csaknem mindegyiknek – többé-kevésbé különbözik a stílusértéke a közmagyar megfelelőjétől; ezért ezek stilisztikai kölcsönszavak is egyben. A Ht szavak általában a mindennapi beszélt nyelv szavai, s így bizalmas stílusértékűek,⁸ sőt azon belül is sokszor a kevésbé iskolázott beszélőkhöz kötődnek; ezzel szemben közmagyar megfelelőjük vagy közömbös stílusértékű, vagy pedig inkább választékos, sőt régies, elavuló. Például a fönt említett Ht *infarkt* szó a Ht változatok többségében bizalmas stílusértékű; közmagyar megfelelője, az *infarktus* viszont közömbös stílusértékű; a Ht *internát* minden Ht állami változatban bizalmas stílusértékű, ezzel szemben közmagyar megfelelője, az *internátus* régies.

3. Történetileg a kalkok, illetve sajátos típusuk, a hibrid kalkok olyan szóképzési egységek, amelyek az átdó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átveő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstan szempontból hasonlóan motiváltak, mint átdó nyelvi modelljeik.⁹ A „kalk” műszó összefoglaló neve kíván lenni a tükörszavaknak, tükörkifejezéseknek és tükörszólásoknak. A tükörszavak egyetlen szabad morfémából álló lexémák, a tükörkifejezések több szabad morfémából álló lexémák, azaz állandósult szókapcsolatok. A tükörszólások valójában a tükörkifejezések egyik sajátos kategóriáját alkotják; szerkezetileg ezek is több szabad morfémából állnak, az egyéb tükörkifejezésektől leginkább jelentéstan alapon különíthetők el.

A kalkok száma a ht-listán nem nagy; ennek az az oka, hogy a ezek többnyire nem-idegen eredetű elemekből keletkeznek. Az egyetlen szabad morfémából álló kalkokra, az ún. tükörszavakra kevés jó példánk van, azok is hibrid tükörszók. Hibrid tükörszókról akkor beszélünk, ha a Ht kalk ún. részfordítással keletkezett, vagyis egyik alaki összetevője átvétel révén került át az átvevő nyelvbe, egy másik pedig átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődött.¹⁰ Pl. Fv *víberliszt* 'rétesliszt' (vö. szlk. *výberová múka* 'ua', szó szerint „válogatási liszt”); Mv *topliszendvics* 'melegszendvics' (vö. szln. *topli sendvič* 'ua', szó szerint 'ua').

Tükörkifejezésekre már inkább akadnak példák a ht-listán, bár ezek gyűjtése a legtöbb régióban eddig még nem volt elég intenzív. A legtöbb meglévő tükörkifejezés jelzős szerkezet: Fv *emissziós vizsga* 'környezetvédelmi vizsgálat' (vö. szlk. *emisná skúška* 'ua', szó szerint 'ua'); Fv *Őv kereskedelmi akadémia* 'közgazdasági szakközépiskola' (vö. szlk. *obchodná akadémia* 'ua', szó szerint 'ua'); Ka *reanimációs osztály* 'a különleges(en gondos) kezelést igénylőknek létesített osztály; intenzív osztály' (vö. or. *реанимационный отдел* 'ua' és ukr. *реанімаційний відділ* 'ua', szó szerint 'ua'). A kevés igés tükörkifejezés egyike a Fv *rezervával vesz valamit* 'fenntartásokkal vesz vmit' (vö. szlk. *brať niečo s rezervou* 'ua', szó szerint „ua”).

Ami a tükörszólásokat illeti, ezek száma eleve nagyon csekély a Ht változatokban, olyat pedig, melynek egyik eleme idegen szó lenne, csak egy-kettőt tartalmaz eddig a ht-lista. Biztosan tükörszólás a Fv *magóra* (*jegyez meg valamit*) 'mellékesen (tér ki rá)' (vö. szlk. *poznamenat' na margo* 'ua').

4. Amint arról fentebb beszéltünk, a jelentésbeli kölcsönszók a közvetett kölcsönszavak másik típusát alkotják. A szorosabban vett jelentésbeli kölcsönszók történetileg nézve olyan szavak és állandósult szókapcsolatok, melyek egy vagy több denotatív jelentésükre átadó nyelvi megfelelőjük hatására tettek szert. A beszélők szemszögéből tekintve a jelentéskölcsönzés folyamatát azt mondhatjuk, hogy az átvevő nyelvi szó használata új kontextusokra terjedt ki az átadó nyelv hatására, ennek eredményeként pedig a szó egy vagy több új denotatív jelentésre tett szert; ez tehát a nyelvtörténetből jól ismert jelentésbővülés egy sajátos esete. Jelentésbeli kölcsönszóról beszélünk természetesen akkor is, ha a szó az eredeti jelentésben nem marad meg, vagyis nem jelentésbővülés, hanem teljes jelentésváltozás következik be.

Előfordul, hogy a jelentésbeli kölcsönszó jelentése az érintett Ht nyelvváltozatokban tárgabb, mint közmagyarban. Ilyen pl. az Er Va Hv *kamion* 'tehergépkocsi' (vö. közm. *kamion* 'nemzetközi áruszállításban használatos, nagy méretű, zárt karakterű tehergépkocsi'); Fv Ka *resti* 'vendéglő, étterem általában' (vö. közm. *resti* 'vasúti vendéglő'); Fv Ka *Őv stadion* 'sportesemények tartására szolgáló, bármilyen méretű pálya és hozzá tartozó építmény, pl. falusi focipálya is' (vö. közm. *stadion* 'nagyobb méretű ilyen létesítmény'). A Ht lexéma és közmagyar megfelelője közti jelentésbeli eltérés máskor abban mutatkozik meg, hogy a Ht lexémának van egy (vagy több) többletjelentése, pl. Er *blattol* 'érvényes menetjegy nélkül utazik, potyázik'; Er Fv Va Hv Mv *Őv blokk* 'panelház, tömbház'; Fv *brigád* 'társadalmi munka', 'alkalmi munka'; Fv Va Hv *kanális* 'tévécsonna'; Er *kód* 'postai irányítószám'; Va Hv Mv *Őv kredit* 'kölcsön'; Fv *kredit* '(mobiltelefonon) lebeszélhető pénzösszeg; keret'; *Őv kúra* 'nyaralás'; Er Fv Ka *olimpia* 'tantárgyverseny'; Er Fv Va Ka Hv Mv *szemafor* 'közúti jelzőlámpa, közlekedési lámpa'; Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv szürp* 'szörp'. Az utóbbi két szó – amint látjuk – sok régióban használatos.

A jelentésbeli kölcsönszók sajátos alcsoportjaként tartjuk számon a stilisztikai kölcsönszavakat. Ezek történetileg olyan lexémák, melyeknek az átadó nyelvi modell hatására megváltozott a stílusértékük, azaz stílusérték-kölcsönzés történt. Stilisztikai kölcsönszavakra már fentebb is láttunk példát; említettük, hogy az alaki kölcsönszók legnagyobb része egyszerűen stilisztikai kölcsönszó is. Most nézzünk olyan példákat, melyeknek a hangalakja semmiben nem tér el a közmagyar megfelelőjétől, csak a szó stílusértéke különbözik a Ht változatokban és a közmagyarban: Fv *faktúra* 'áruszámla'; Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv firma* 'cég'; Fv Mv *inspektor* 'felügyelő, ellenőr' és Fv Ka *Őv inspektor* 'szaktanácsadó, szakfelügyelő'; Er Fv Ka *Őv internátus* 'diákotthon, kollégium'; Fv Ka *Őv kaszárnya* 'laktanya'; Er Fv Va Hv Mv *Őv katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Fv Va Hv *Őv penzió* 'nyugdíj'; Er Fv Va Ka Hv *poliklinika* 'rendelőintézet'; Fv Va Ka Hv Mv *szvetter* 'kardigán'. E szavak a Ht változatokban többnyire közömbös vagy bizalmas stílusértékűek, a közmagyarban viszont régiesek. A stilisztikai kölcsönszavak közt is több olyat találunk, amely több régióban használatos alapvetően azonos stílusértékben.

Összegzés helyett megjegyzem, hogy a Ht szavak és a közmagyar szavak közt nincs éles határvonal. A világnyelvek, elsősorban az angol erőteljes hatása következtében nagy számban kerülnek be a közmagyarba is, illetve erősödnek ott meg (újra) olyan elemek, amelyek eddig a Ht nyelvváltozatok sajátos elemeinek számítottak. Ilyeneket főleg az alaki kölcsönszavak közt találunk, pl. Fv Va Hv *Őv katalóg* 'katalógus'; Mv *kvalitások* 'jó minőségű, minőségű'; Fv Ka *Őv respekt* 'tekintély'; Fv Va Ka Hv Mv *Őv szeminár* 'szeminárium; továbbképző tanfolyam' (Mo: gyakran, de nem kizárólagosan a főiskolások és egyetemisták szlengjében); Fv Va Hv Mv *Őv termín, termin* 'időpont, határidő' (Mo: *termin* változatban).

Az alaki kölcsönszavak egy része részben más jelentésben használatos Magyarországon, számítástechnikai vagy más szakszóként, vagyis ezek egyszerre alaki és jelentésbeli kölcsönszavak, pl. Fv *effekt* 'hatás, effektus' (Mo: főleg mesterségesen létrehozott hang- és képhatásokra alkalmazva); Fv Va Ka Hv Mv *Őv invalid* 'rokkant' (Mo: inkább 'érvénytelen'); Fv Ka *Őv klient* 'ügyfél' (Mo: 'egyedi számítógép, terminál' – a szervergéppel szembeállítva); Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv komisszió* 'bizottság' (Mo: más országokban működő bizottságokra, pl. az Európai Bizottságra alkalmazva); Fv Va Hv Mv *Őv szimbólum* 'szimbólum' (Mo: különféle jelek, jelölések megnevezéseként, pl. térképeken, számítástechnikában).

Innen nézve a magyar nyelv Ht változatai bizonyos mértékig csupán „úttörői” voltak azoknak a változásoknak, amelyek immár a közmagyar nyelvet is elérték. S bár ezek a folyamatok kivívták a nyelv művelők és más puristák nemtetszését, valójában a magyar nyelv egységesülését – pontosabban egységes „elidegenülését” – szolgálják.

Irodalom

- CSEERNICKÓ ISTVÁN–PAPP GYÖRGY–PÉNTÉK JÁNOS–SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2005. *A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól*. Magyar Nyelv 101, 105–113.
- HAUGEN, EINAR 1949. *Problems of Bilingualism*. *Lingua* 2, 271–290.
- HAUGEN, EINAR 1972. In: *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Szerk. ANWAR S. DIL. Stanford University Press. Stanford, California, 79–109.

- KOLLÁTH ANNA 2005a. *Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás.* Magyar Tudomány 50, 156–163.
- KOLLÁTH ANNA 2005b. *Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás.* In: Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF, 15–30. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- KOLLÁTH ANNA–SZENTESI ORSOLYA, Z.–SZOTÁK SZILVIA 2005. *Kiegészítés a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz.* Magyar Nyelv 101, 371–377.
- KONTRA MIKLÓS 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MTA KI. A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének honlapja. www.mtaki.hu/kutatoallomasok
- PÉNTEK JÁNOS 2004. *A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása.* Magyar Tudomány 49, 724–726.
- PUSZTAI FERENC (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* (Második, átdolgozott kiadás.) Akadémiai Kiadó. Budapest
- SZOTÁK SZILVIA 2005. *Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvideki szavak magyarországi szótárakban.* In: Osztrák források – magyar kutatók, Österreichische Quellen – Ungarische Forscher. Szerk. KEMÉNYFI RÓBERT Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke–Collegium Hungaricum., Debrecen–Bécs
www.matud.iif.hu/04jul/008.html

Jegyzetek

- 1 Az előadásom alapjául szolgáló kutatásokat, valamint a határon túli magyar nyelvváltozatok közvetlen kölcsönszavait tartalmazó lista összeállítását az Arany János Közalapítvány és az Illyés Közalapítvány támogatta, illetőleg támogatja. Itt köszönöm meg a kutatóállomások és kutatóhelyek munkatársainak a határon túli adatok értelmezésével kapcsolatos segítségét. Előadásom egy készülő nagyobb munka részlete.
- 2 „Határtalanítás”-on azokat a nyelvészeti (jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti) munkálatokat kell érteni, melyek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai. A magyarországi szótárak határtalanítása a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek egyik legfontosabb közös kutatási programja A nyelvi irodákra és kutatóállomásokra I. CSERNICKÓ és mtsai 2005, KOLLÁTH és mtsai 2005, MTA KI; I. még KOLLÁTH 2005a, 2005b; SZOTÁK 2005. Vö. még PÉNTEK 2004.
- 3 A kölcsönszavak típusaira I. HAUGEN 1949, 1972, magyarul KONTRA 1981.
- 4 Kölcsönszavak fölhasználásával újabb lexémák is alakulhatnak: ha ezek is átadó nyelvi mintát követnek, másodlagos, ill. többedleges kölcsönszókról beszélünk, ezekkel azonban előadásomban a

terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozhatok. Szintén mellőznöm kell a fentebb említett önálló alkotások áttekintését is.

- 5 Az egyes kölcsönszótipusok leíró szempontból is meghatározhatók, ezeket a meghatározásokat azonban a szigorú terjedelmi korlátok miatt kénytelen voltam mellőzni.
- 6 Dolgozatomban az egyes Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek, ill. az általuk használt állami változatok megnevezésére a munkaközösségünk által kialakított rövidítéseket használok: Mo: Magyarország, Er: Erdély, Fv: Felvidék, Va: Vajdaság, Ka: Kárpátalja, Hv: Horvátország, Mv: Muravidék (= Szlovénia magyarlakta területei), Óv: Órvidék (=Burgenland; Trianon után Ausztriához csatolt magyarországi területek); Ht: a Kárpát-medencei határon túli állami változatok általában. További rövidítések: közm. – közmagyar, szlk. – szlovák, or. – orosz, szln. – szlovén.
- 7 A Muravidéken 'üdtőital' és 'szörp' is.
- 8 Az egyes stílusminősítések meghatározására, rendszerük fölvázolására a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség.
- 9 Az ilyen értelemben vett tükörszavak modellje nem lehet tőszó, mindenképpen összetett vagy képzett szónak, ill. ezek kombinációjának kell lennie.
- 10 Az átvétel és a helyettesítés fogalmára l. HAUGEN 1949: 288, 1972: 82; magyarul KONTRA 1981: 14.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVTERVEZÉS KÉRDÉSEI.

Standardizálás és kodifikálás

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

Heinz Kloss ma már klasszikus elmélete nyomán megkülönböztetünk státusztervezést és korpusztervezést. Ebben az írásban csak az utóbbival kívánok foglalkozni, azon belül is főként annak egyik elemével, a kodifikációval, bár – amint az a későbbiekből kitűnik – a tárgyalt témának státusztervezési vonatkozásai is vannak.

A kérdés szlovákiai magyar szakirodalmát áttekintve megállapíthatjuk, hogy a standardizálás és a kodifikálás kérdései iránt a legutóbbi évtizedig csekély érdeklődés mutatkozott, aminek elméleti és gyakorlati okai voltak. Nyelvművelőink feltehetőleg nem azért hanyagolták a nyelvtervezési kérdéseket, mert nem ismerték a vonatkozó magyar szakirodalmat¹, hanem valószínűleg azért, mert az „egy magyar nyelv van” álláspont perspektívájából a nyelvtervezés által felvetett problémák kisebbségi (azaz a szlovákiai magyar) helyzetben irrelevánsak, hiszen eszerint a szlovákiai magyarságnak a magyarországi nyelvhasználatot kell követnie. Ezt a megközelítést jól példázza az alábbi idézet: „*A jövőben is születnek új fogalmak, amelyek nevét szlovákul ismerjük meg, s új emberek is, akiket meg kell tanítanunk arra, hogy a fogalmaknak nem szolgai fordítással kell magyar nevet adni, hanem a már létező magyar megfelelő megkeresésével. Deme László szerint nem az a legény, aki kitalál, hanem aki megtalál.*” (JAKAB 1993/1998: 32, l. még JAKAB 1976: 169). Nyelvművelőink természetesen tisztában voltak azzal, hogy a határon túl élő magyarok esetében a magyarországitól eltérő „társadalmi valóság” okán szükség van önálló elnevezések megalkotására is, ezek számát azonban „csekély”-nek tartották (DEME 1970: 104, l. még JAKAB 1976: 170). A kodifikáltnak minősíthető lexikális elemek aránylag kis száma – és „szervetlen” volta – is ezt az álláspontot támasztja alá.²

A kilencvenes évektől folyó és a szlovákiai magyar nyelvhasználat módszeres feltárását célzó kutatások eredményei alapján nyilvánvaló, hogy a szlovákiai magyarban általános használatúvá vált számos olyan elem, amelyre jellemzőek a standard ismérvei, ugyanakkor e lexikális elemeknek Magyarországon léteznek funkcionális megfelelői, s szlovákiai magyar szövegekből igen gyakran mind a magyarországi, mind a szlovákiai magyar elem adathozható (bővebben l. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1994/1998; LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 2000/2002). Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen a megfelelő „magyar” szót, kifejezést kell megkeresnünk, hanem valódi nyelvtervezési feladatunk van: „a rendelkezésre álló nyelvi formák értékelése a közülük való választás révén” (HAUGEN 1966/1989: 13). Elvi síkon az elsődleges szelekció tekintetében a szlovákiai magyar nyelvészek között nincs vita: mindannyian a magyarországi standardhoz (pontosabban az ún. közmagyar nyelvváltozathoz) való alkalmazkodás szükségességét valljuk, ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyakorlati sze-

lekció során egy-egy konkrét elemről döntve ne választhatnánk és ne kodifikálhatnánk magyarországitól eltérő elemet (l. még alább).³

A rendszerváltozás előtt a kodifikáció a magyar nyelv státuszából következően sem merült fel sürgető szükségként: bár a magyar elvileg használható lett volna a hivatalos kapcsolatokban, a valóságban erre kevés példa akadt. A nyelvművelők az esetlegesen a kezükbe került hivatalos, jogi-közigazgatási szövegekkel legfeljebb csak annyiban foglalkoztak, hogy bírálták a rossz fordítást, a szóhasználat egységesítését elsősorban a sajtóban megjelenő szövegekkel kapcsolatban szorgalmazták.⁴ A múlt század kilencvenes éveiben azonban megváltozott egyes kisebbségi nyelvek státusza – így a magyaré is – Szlovákiában: hivatalos nyelvvé nem váltak ugyan, de a hivatalos kapcsolatokban és a nyilvános színtereken való használatukat jogszabályok rögzítik. Együttal a korábban irodalom- és nyelvészetcentrikus magyar nyelvű szlovákiai tudományosság is változik: jogi, közgazdasági, gazdaságföldrajzi stb. publikációk jelennek meg anyanyelvünkön. Mivel terminológiai fejlesztéssel és kodifikációval eddig érdemben senki sem foglalkozott, a sajtó, a jogi-közigazgatási (hivatalos) szövegek, a szakmai publikációk stb. szakszóhasználatát a nagyfokú variabilitás jellemzi. Ugyanannak a fogalomnak esetlegesen több magyar megnevezése is „forgalomban” van (erről bővebben l. SZABÓMIHÁLY 2002a, 2002b). A sajtóban e variánsok váltakozó használata esetlegesen akár stílusélénkítő eszközként is értékelhető (bár a fogalom azonosítását nehezhítheti, és félreértésekhez vezethet), szakszövegekben azonban alapvető követelmény az egységes terminológia.

A jelenlegi helyzet ismeretében véleményem szerint a standardizálásnak-kodifikálásnak az alábbi területekre kellene kiterjednie:

- A. Köznevek: jogi-közigazgatási és részben közgazdasági fogalmak (bővebben l. SZABÓMIHÁLY 2002a, 2002b,) oktatási terminológia (SZABÓMIHÁLY 2000/2002);
- B. Tulajdonnevek: személynevek, intézménynevek (l. pl. SZABÓMIHÁLY 2005a), földrajzi nevek (l. pl. SZABÓMIHÁLY 2004, 2005b);
- C. Rövidítések: ezen belül főképp a szlovák köznyelvi rövidítésekkel és betűszókkal kellene foglalkoznunk, de a többszavas tulajdonnevek (intézménynevek) rövidítésének kérdését is meg kellene vizsgálnunk.

A standardizálás-kodifikálás kapcsán az egyik alapvető kérdés az, ki végezze ezt a feladatot. Bár HAUGEN szerint (1983/1998: 145) a kodifikáció akár egyéni tevékenység is lehet, a valóságban rendszerint az a kodifikáció lesz társadalmi érvényű, amelyet a kivitelezés során valamilyen hatóság, megfelelő társadalmi presztízzsel rendelkező testület támogat, esetleg előír. Többségi helyzetben (pl. Magyarországon) a kodifikációra és a kivitelezésre is léteznek ilyen, törvényi vagy társadalmi felhatalmazással rendelkező szervek; például a szabványügyi testületek, Magyarországon a földrajzi nevek viszonylatában a tárcaközi földrajzinév-bizottság, a minisztériumok, a helyesírás tekintetében a Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbségi helyzetben azonban nem lehet a kérdést egyértelműen megválaszolni. Nézzük például a szlovákiai gyakorlatot! A településnevek, a személynevek és egyes intézménynevek esetében a kodifikálásra és a kivitelezésre jogszabályban felhatalmazott szervek az illetékes minisztériumok vagy egyéb állami hivatalok, amelyek vagy kikérik a magyar nyelvészek véleményét (jelenleg pl. az oktatási minisztériumban, néha a Kormányhivatal kisebbségi főosztálya), vagy nem, s az is teljesen esetleges, hogy mikor és kinek kéri ki a véleményét. Egyéb esetekben (pl. a terminológia általában, a földrajzi nevek, a legtöbb intéz-

ménynév, rövidítések) azonban nincs még társadalmi felhatalmazással bíró testület, intézmény sem. Egy-egy forma terjesztésében igen gyakran a sajtónak van meghatározó szerepe. S ez a tény nagymértékben befolyásolja a nyelvi tervezést. A sajtó és egyéb írott szövegek által egyrészt ugyanis olyan, nem tudatosan, nem kodifikációs céllal megalkotott vagy kiválasztott, hanem spontán fordítás vagy választás révén létrejött megnevezések is elterjednek, amelyeknek van Magyarországon funkcionális megfelelőjük, s az általános használatúvá vált sajátos szlovákiai elemet a kodifikáció során nem lehet figyelmen kívül hagyni. Másrészt az is előfordul, hogy a nyelvészek által a magyarországi nyelvhasználat figyelembe vételével, kodifikációs céllal kiválasztott elemet a beszélőközösség (vagy annak egy része) éppen a kiválasztott elem ismeretlen, „idegen” volta miatt elutasítja. Tehát az a paradox helyzet áll(hat) elő, hogy a beszélőközösség „nyelvtudatos” része az általa deklarált szelekciót (1. az „egységes magyar nyelv” eszméje) egyes konkrét esetekben elveti.

Terjedelmi korlátok miatt a továbbiakban csak a helységnevek kodifikációs kérdéseivel foglalkozom. Amikor 1898-ban a magyar országgyűlés először alkotott törvényt a községek hivatalos nevééről, akkor azt azért tette, hogy egyértelművé tegye a helységneveket, és kiküszöbölje a többszörösen előforduló neveket. A törvényhozók akkor még nem tudhatták, hogy a következő század eseményei folytán a határon túlra került települések neve akár többször is meg fog majd változni, s ez ahhoz vezet, hogy több mint száz évvel az első standardizáció után egyes falvaknak több magyar névváltozata is használatban lesz. Vegyük példának a ma *Kapušíanske Kľačany* nevű kelet-szlovákiai települést! A Sebők László-féle közhasználatú helységnevsztótar (SEBŐK 1990: 44) első helyen a Magyarkelecsény alakot közli, majd pedig zárójelben a Nyarádkelecsény-t. A zárójelben – amint az a bevezetőben olvasható – a Magyarországhoz történt visszacsatolás után megállapított név szerepel, ugyanis a szóban forgó község 1943-ban jött létre *Magyarkelecsény*, *Magyarmocsár* és *Ungnyarád* összevonásával. A Magyar Nagylexikon ezért a Nyarádkelecsény címszó alatt tárgyalja a települést. Az 1999-ben a Madách Kiadónál megjelent, az irodalomjegyzékben a Sebők-féle helységnevsztótar is feltüntetett kiadvány (CZIBULKA 1999: 163) a *Kapušíanske Kľačany* címszó mellett nem közöl magyar nevet, hanem a korábbi önálló településeknek a két világháború között megállapított szlovák nevéhez utalja az olvasót: *Kľačany + Močiar + Ňarád*. Mivel az 1991-es népszámláláskor ebben a községben a magyarok részaránya meghaladta a 20%-ot, a település szerepel az 1994. évi 191. számú törvény (az ún. táblatörvény) mellékleteként kiadott jegyzékben, s ott a *Kelecsény* névformával találkozunk. A szlovákiai magyar szövegekben nagyon ritkán a *Nyarádkelecsény*, gyakrabban a *Kelecsény* fordul elő. Leggyakoribb viszont a nyilván a szlovák *Kapušíanske Kľačany*⁵ motiválta, korábbról viszont nem adatolt, éppen ezért nem is kodifikált *Kaposkelecsény* forma.

A huszadik század folyamán Szlovákiában kétszer állapítottak meg magyar nevet a legalább 20%-nyi magyar lakossággal rendelkező településeknek. Először az 1920-as években (bővebben I. SZABÓMIHÁLY 1998: 136–137), majd pedig 1994-ben. Az utóbbi szabályozáskor számos esetben a két világháború között megállapított névhez tértek vissza, ez történt például *Pozsonysákány* ~ *Csákány* (Čakany), *Pozsonyeperjes* ~ *Eperjes* (Jahodná), *Dunajánosháza* ~ *Jánosháza* (Janovce), *Miglécnémeti* ~ *Migléc* (Milhost) esetében.⁶ A példákból látható, hogy a csehszlovákiai névmegállapításkor rendszerint elhagyták a századfordulón meghatározott magyar hivatalos név megkülönböztető előtagját, s lényegében a szabályozás előtti nem hivatalos névhez tértek vissza. A múlt század során egyúttal korábban magyar

névvel nem rendelkező falvak, a világháborúk után főleg telepesfalvak jöttek létre, illetve az 1960-as és 1970-es években számos falut új szlovák néven összevontak. Az említett helynévszótárakban e községeknek más-más magyar neve szerepel. Például *Blahová* község 1951-ben vált le *Lehnice (Lég)* községtől, tehát magyar neve korábban nem volt. SEBŐK LÁSZLÓ (SEBŐK 1990: 28) a Gálháztanya megnevezést közli, valószínűleg azért, mert a források szerint ez a tanya képezte a telepesfalu magvát; CZIBULKÁNÁL (CZIBULKA 1999: 132) a Sárret szerepel, s az említett, 1994-es hivatalos jegyzékben is ez található. *Vyšné Valice (Felsővály)* és *Nižné Valice (Alsóvály)* összevonásával 1971-ben jött létre *Valice* község, magyar neve SEBŐK szerint (1990:73) *Felsővály*, CZIBULKÁNÁL viszont a *Valice* nem szerepel, csak a korábbi önálló falvak'. Az 1994-es jegyzék a *Vály* nevet közli. A példákat tovább sorolhatnánk.

A logikus az volna, ha a most közigazgatásilag önálló települések hivatalos magyar nevéként az 1994-es jegyzékben szereplő névformát fogadnánk el. A jegyzék azonban jelenlegi formájában kodifikációs célra alkalmatlan, mégpedig két okból is. Egyrészt csak azok a települések szerepelnek benne, amelyek esetében a magyar lakosság részaránya az 1991-es népszámláláskor elérte a 20%-ot (és akkor önálló községek voltak), ugyanakkor szlovák hivatalos nevükben nem valamely szlovák történelmi személyiség neve szerepel.⁸ Másrészt nem egyértelmű az 1994-es településnév-jegyzékben szereplő magyar nevek státusza: a vonatkozó törvény a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről beszél, s nem szerepel benne a „település kisebbségi nyelvű neve” kifejezés. A kisebbségi nyelvhasználati törvény végrehajtásával kapcsolatos egyik belügyminisztériumi utasításban pedig az olvasható, hogy a település nevét nem lehet a település kisebbségi nyelvű megjelölésével összetéveszteni: így a közigazgatási szerv székhelyét megjelölő táblán a település államnyelvű neve szerepel. Egy másik iránymutatásban erre példák is vannak, pl. *Járási Hivatal Dunajská Streda*. Az ún. táblatörvény értelmében a jegyzékben szereplő kisebbségi nyelvű „megjelölések” közötti jelzőtáblákon használhatók, egyéb hivatalos kapcsolatokban (szövegekben) csak a szlovák név szerepelhet. A helyzet azonban azóta is változott, ugyanis az állami tanügyi igazgatásról és az iskolai önkormányzatokról szóló 2003. évi 596. számú törvény 21.§-a szerint a kisebbségi nyelven oktató tanintézmények megjelölésekor a táblán az iskola székhelyét kisebbségi nyelven is feltüntetik, feltéve, ha az adott településen az adott kisebbség részaránya eléri a 20%-ot. A vonatkozó jegyzet pedig az ún. táblatörvényre utal. Mindebből tehát az következik, hogy a táblatörvény mellékletében szereplő magyar nevek mégiscsak hivatalosnak minősíthetők.

A jegyzékben szereplő és a még a monarchiabeli magyar névtől eltérő névformák társadalmi elfogadottsága a magyar kisebbségen belül eléggé kérdéses,⁹ s amint *Kapušianske Kľačany* magyar neveinek példája is mutatja, általában nagy a bizonytalanság a tekintetben, mi egy-egy település magyar neve. A szlovákiai magyar kiadványokból, főként a sajtóból származó példák alapján az alábbi főbb problémák körvonalazódnak:

- a) Az új szlovákiai hivatalos (?) név és a régi hivatalos magyar név váltakozik, pl. *Füss* ~ *Komáromfüss*, *Sávoly* ~ *Füleksávoly*, *Síd* ~ *Gömöršíd*, *Gomba* ~ *Nemesgomba*. Egyszerűsége, a jelenlegi hivatalos névvel ellentétes viszont a dunaszerdahelyi járásban található *Jahodná* magyar nevének használata: a jegyzékben az *Eperjes* szerepel, viszont magyar szövegekben csak a *Pozsonyeperjes* fordul elő, ami érthető is, hiszen számunkra *Eperjes* a kelet-szlovákiai *Prešov* város magyar neve. E csoporton belül

sajátos alcsoportot alkotnak a korábban *-fala* utótagú nevek. Az 1994-es jegyzékben valamilyen oknál fogva a hiperkorrektnek minősíthető *-falva* utótag szerepel: *Oldalfalva ~ Oldalfala*¹⁰, *Balogfalva ~ Balogfala*.

- b) A szlovák megnevezés mintájára létrejött olyan alakok bukkannak fel, amelyek nem voltak soha hivatalosak; az említett *Kaposkelecsény-en* kívül ilyenek még: *Dióspatony* (*Orechová Potôň*, hiv. *Diósförgepatony*); *Gömöralmágy* (*Gemerský Jablonec*, hiv. *Almágy*), *Szlovákújhely* (*Slovenské Nové Mesto*, hiv. *Újhely*).¹¹
- c) Egyéb, egy-egy hangot érintő váltakozás, illetve egybe- és különírási gondok jellemzik az alábbi helységneveket (az első helyen az 1994-es jegyzékben szereplő forma van):
- ♦ n ~ ny *Pólyán ~ Pólyány* (Poľany), *Ágcsernyő ~ Ágcsernő* (Čierna), *Tiszacsernyő ~ Tiszacsernő* (Čierna nad Tisou), *Lukanénye ~ Lukanyénye* (Nenince), *Szécsénke ~ Szécsényke ~ Ipolyszécsénke ~ Ipolyszécsényke* (Sečianky)¹².
 - ♦ rövid és hosszú magánhangzók: *Zselíz ~ Zseliz* (Želiezovce), *Perbenyik ~ Perbenyík* (Pribeník), *Lökösháza ~ Lőkősháza* (Levkuška)¹³.
 - ♦ egybe- és különírás: *Mokcsamogyorós ~ Mokcsa-Mogyorós*, *Mátyócvajkóc ~ Mátyóc-Vajkóc*.¹⁴

Az idézett, a példákhoz hasonló variabilitás mutatható ki az itt nem tárgyalt egyéb szlovákiai földrajzi nevek (domborzati és tájnevek), illetve intézménynevek körében is. Fentebb már felmerült a kérdés, hogy ilyen esetekben kinek kell végeznie (vagy ki végezheti) a kodifikációt (és a kivitelezést). A tárgyalt lexikális elemek egy jelentős része (a földrajzi nevek és egyes intézménynevek, illetve intézménytípus-nevek) esetében csak akkor lehet valóban sikeres a kodifikáció, ha abban a kodifikálandó elem jellegétől függően magyar (szlovákiai magyar és magyarországi) és szlovák nyelvészek és más szakemberek (pl. földrajztudósok), az illetékes hatóságok képviselői, sőt politikusok is bekapcsolódnak. Továbbá a kodifikáció során egy nagyon fontos szempontot is figyelembe kell majd venni: ez pedig az ún. államközpontú névadás és -leírás felcserélése a Kárpát-medencei központúval.¹⁵

Irodalom

- CZIBULKA IMRE 1999. *Szlovákiai települések magyar–szlovák és szlovák–magyar nevei*. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava
- DEME LÁSZLÓ 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Madách, Bratislava
- FARAGÓ IMRE 2001. *A magyar névhasználat változásai a Kárpát-medencét ábrázoló térképeken*. Geodézia és Kartográfia. 1. rész: <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2001/01/2.htm>
2. rész: <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2001/02/3.htm>
- HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF–HEVESI ATTILA 1996. *A Kárpát–Pannon térség tájtagolódása*. In: Pannon enciklopédia. Magyarország földje kitekintéssel a Kárpát-medencére. Szerk. KARÁTSZON DÁVID. Kertek 2000. Kiadó, Budapest. 274–285.
- HAUGEN, EINAR 1966/1989. *Nyelvészet és nyelvi tervezés*. In: *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk. TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Universitas Kiadó, Budapest. 11–29.

- HAUGEN, EINAR 1983/1998. *A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat*. In: Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Universitas Kiadó, Budapest. 143–160.
- JAKAB ISTVÁN 1976. *Nyelvművelésünk helyzete, elvei és legfontosabb feladatai*. In: Hogy is mondjuk? Szerk. JAKAB ISTVÁN. Madách, Bratislava. 153–179.
- JAKAB ISTVÁN 1993/1998. *A szlovák hatás és a többi. Nyelvünk területi változatainak s társadalmi használatuknak kérdései és kérdőjelei*. In: Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Szerk. KONTRA MIKLÓS–SALY NOÉMI. Osiris Kiadó, Budapest. 25–33.
- KONCSOL LÁSZLÓ 2001. *A Csalóköz városai és falvai. Első kötet. Albár–Füßs*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 1994/1998. *Standard – köznyelv – nemzeti nyelv*. In: Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Szerk. KONTRA MIKLÓS–SALY NOÉMI. Osiris Kiadó, Budapest. 211–216.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2000/2002. *Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei*. In: Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓ MIHÁLY GIZELLA. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 117–126.
- SEBŐK LÁSZLÓ 1990. *Magyar neve?* Arany Lapok Kiadó, Budapest
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 1998. *A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között*. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I. kötet. Szerk. TÓTH LÁSZLÓ. Ister Kiadó, Budapest. 132–167.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2000/2002. *A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról*. In: Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓ MIHÁLY GIZELLA. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 170–181.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2002a. *A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései*. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN és SIMON SZABOLCS. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 169–200.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2002b. *A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei*. In: Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓ MIHÁLY GIZELLA. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 182–199.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2004. *Hogyan nevezzük magyarul a Záhorie szót?* Új Szó 57/287 (2004. 12. 13.). 6.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2005a. *A főnévi alaptagú szlovák szerkezetek magyar megfelelői – fordítási és nyelvtervezési problémák*. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 131–158.
- SZABÓ MIHÁLY GIZELLA 2005b. *Duna mente és/vagy Dunamente*. Új Szó 58/136 (2005. 6. 13.). 6.

Jegyzetek

- 1 Még a legképzettek nyelvújítók, így JAKAB ISTVÁN sem idéztek nyelvtervezési szakirodalmat, mivel azonban a *nyelvi tervezés* kifejezés címszóként bekerült a Nyelvújító kézikönyvbe (I. II. kötet, 339–348.), magát a fogalmat nyelvújítónk nyilván ismerték.
- 2 A korábbi kodifikáció részének tekinthetőek például a Helyesírási Kézisótárba felvett szavak és kifejezések: *alapiskola* (Mo. *általános iskola*), *egységes földműves-szövetkezet* (Mo. *termelőszövetkezet*), *Duna Menti Múzeum*, illetve a Csemadok által 1989-ben kiadott intézménynévjegyzék. A kodifikált elemek szervesen voltak, azaz értem, korábban nem történt kísérlet arra, hogy a rendszerszerű – tartalmi és formai – összefüggések figyelembevételével, az egy fogalomkörhöz (lexikális-szemantikai csoporthoz) tartozó elemekre kiterjedően történjen meg a kodifikáció. Így az iskolanevek kapcsán a Helyesírási Kézisótárba bekerült az *alapiskola*, de az ugyancsak tükörfelfejtésnek tekinthető *szaknintézet* (Mo. *szakmunkásképző*) szóval már nem foglalkozott senki sem.
- 3 A nyelvészeti szakirodalom csak jelző nélküli szelekciót ismer, ezzel a megkülönböztetéssel arra kívántam rámutatni, hogy nem célunk a különfejlesztés, egyes konkrét választási helyzetekben azonban lehetséges a közös (esetlegesen csak Magyarországra korlátozódó) normától eltérő norma (elem) melletti döntés is.
- 4 DEME LÁSZLÓ például ezt írta: „Mennyivel könnyebb volna [...], ha a sajtó dolgozói közös erővel összeállítanának egy kis szó- és kifejezésgyűjteményt, s aztán már (akár csak pár példányos cédu-lakatalógus formájában) csak azt kellene forgatni, legfőljebb időről időre bővíteni. Ez a gyűjtemény átvehetné a magyarországi közéleti nyelvhasználatból mindazt, ami a szlovákiai magyarban nem járatos, de fogalmilag ugyanaz, s így bizvást használható. Másrészt megalkothatná és közösen, egységesen rögzíthetné azt a csekély hányadot is, amelyre önálló elnevezés kell, mert fogalmilag, vagyis a társadalmi valóságot tekintve más, mint a magyarországi” (DEME 1970: 104).
- 5 Az 1943-ban három falu összevonásával létrejött község szlovák neve 1945-ben *Ňarád-Klačany* lett, a Kapušianske *Klačany* 1948 óta használatos.
- 6 Az első helyen a régi magyar hivatalos név, a második helyen az 1920-as években, illetve 1994-ben meghatározott forma szerepel.
- 7 CZIBULKA IMRE (CZIBULKA 1999: 223) *Vyšné Valice* magyar nevéként a Felsőválybikszög-öt adja meg, a Sebők-publikáció magyar–szlovák részében viszont csak a Felsővály forma található meg.
- 8 A jegyzékből tehát hiányzik például *Štúrovo* (Párkány), *Kolárovo* (Gúta), *Sládkovičovo* (Diószeg).
- 9 Sokan nyilván nem is ismerik a jegyzékben feltüntetett formát, hiszen a leginkább használatos és ebben az írásban is idézett két publikációban nem is szerepelnek: SEBŐK LÁSZLÓNÁL értelemszerűen hiányoznak, a Czibulka-féle szótár azonban 1999-ben jelent meg, vagyis ez esetben lehetősége lett volna a szerzőnek ezeket a névformákat is közölni.
- 10 *Oldalfalva* ~ *Oldalfala* esete is mutatja, hogy a szlovák hivatalos jegyzékben szereplő nevet valószínűleg nem fogadják el a helyiek, ugyanis jelenleg a főút mellett a falu egyik végében a jelzőtáblán az *Oldalfalva*, a másik végén pedig az *Oldalfala* név szerepel. Ez utóbbi táblát valószínűleg a helyi önkormányzat csináltatta.
- 11 *Diósförgepatony*: BOROVSKY SAMU *Pozsony vármegye* című munkájában a község már ezen a néven szerepel, de a szócikkben az is olvasható, hogy „hajdan két község volt egymás mellett: *Dióspatony* és *Förgepatony* néven” (idézi: KONCSOL 2001: 268). A Dióspatony név használatát tehát a régi falunév is motiválhatta, de ez nagy valószínűséggel csak a helyiekre korlátozódik, idegenek esetében egyértelműnek tűnik a szlovák hatás. *Almágy*: mind az említett helynévszótárak, mind az 1977-ben kiadott szlovák településlexikon csak ezt a nevet közli. *Újhely*: 1918-ban jött létre Sátoraljaújhely területén a vasútállomás, Kiskarlapusza és Nagykarlapusza elcsatolásával, SEBŐK (1990: 67) a Karlatanya, CZIBULKA (1999:204) az *Újhely* nevet közli. A monarchia idején hivata-

- los magyar neve természetesen nem volt, s az első Csehszlovák Köztársaság idején sem állapították meg magyar nevet, az 1994-es jegyzékben viszont az *Újhely* forma szerepel.
- 12 A legutóbb idézett esetben az ingadozás azzal is magyarázható, hogy a falu régi hivatalos magyar neve *Ipolyszécsényke* volt, a két világháború között, illetve a mostani szlovákiai jegyzék szerint a neve *Szécsénke*.
 - 13 *Zseliz* és *Perbenyik* (mindig ezek a névformák voltak a hivatalosak) esetében valószínűleg a szlovák forma befolyásolta a Zseliz és a Perbenyík alakváltozatot; a harmadik falu esetében régi magyar neve *Lőkös*, két világháború közötti magyar neve *Lökösháza* volt, csak a jelenlegi jegyzékben szerepel (valószínűleg hibásan) a *Lökösháza* forma.
 - 14 Mindkét település a hatvanas évek elején jött létre több falu összevonásával, az 1994-es jegyzékben az egybeírt névformák szerepelnek.
 - 15 Erre kiváló példa *A Kárpát-Pannon-térség természeti tájbeosztása* (HAJDÚ–MOHAROS–HEVESI 1996) című munka, ahol Magyarország és a környező országok természetföldrajzi leírásában figyelembe vették az illető államok hivatalos tájselejtését is (l. még FARAGÓ 2001). Nyelvészeti szempontból viszont problémát jelent, hogy több olyan névforma is szerepel benne, amelynek írásmódja nem felel meg a jelenleg hatályos helyesírási szabályzatnak, pl.: *Közép-Nyitramente*, *Zsitvamente*, *Alsó-Nyitramente*, *Garammenti-hátság*. A helyesírási szabályzat értelmében a mente névutót külön kellene írni az előtagtól. A magyarországi szövegekből adatolt nagyszámú egybeírt példa (pl. *Dunamente*, l. SZABÓMIHÁLY 1995b) is szükségessé teszi, hogy a szabályzat következő kiadásában ezeknek az alakulatoknak az írásmódját egységesítsük.

A SZAKNYELVI REGISZTEREK HELYZETE SZLOVÁKIAI MAGYAR VISZONYLATBAN

(Mutatvány a magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar
vonatkozású szakszótárak terminus technicusaiból)

MISAD KATALIN

A szaknyelvi regiszterek fejlesztése szlovákiai magyar viszonylatban bonyolult folyamat. A legtöbb szaknyelv magyar nyelvű művelésére Szlovákiában gyakorlatilag nincs intézményes mód. Ez azt jelenti, hogy az adott szakterületről nem léteznek szlovákiai magyar kiadványok vagy szakközlemények, illetve esetleges szlovákiai magyar művelők többségi nyelven (tehát szlovákul) publikálnak (LANSTYÁK 1998: 26). A szakközépiskolát vagy szakmunkásképzőt látogató kisebbségi magyar diákok nagy része nem az anyanyelvén tanulja a szaktantárgyakat, tehát eleve nem magyar nyelven sajátítja el a szakterminológiát. Nincsenek sokkal jobb helyzetben az általános iskolába, illetve gimnáziumba járó tanulók sem, hiszen a magyar tannyelvű iskolákban használt tankönyvek államnyelvből való – szinte szó szerinti – fordítások, amelyek ugyanazt a jelenséget gyakran más néven nevezik meg, mint Magyarországon vagy a másik országban (Erdélyben, a Vajdaságban vagy éppen Kárpátalján). A magyarországi szakterminológiát a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyar szakemberek – esetünkben a tankönyvek fordítói, illetve a fordítás bírálói – sem ismerik, mivel tanulmányaikat elsősorban szlovákiai vagy csehországi egyetemeken, az illető állam nyelvén végezték.

A szlovákiai magyar szaknyelvi regiszterek helyzetével foglalkozó kutatásaim során annak is utánajártam, vajon készültek-e Szlovákiában (illetve a volt Csehszlovákia területén) olyan két- vagy többnyelvű (elsősorban szlovák–magyar vonatkozású) szakszótárak és/vagy szakszójegyzékek, amelyek felölelik egy-egy szakágazat alapvető terminológiáját. Helyszűke miatt azonban most csak a (cseh)szlovákiai magyar tannyelvű általános- és középiskolák számára írt szakszógyűjtemények magyar nyelvű terminológiájának jellegzetességeivel foglalkozom. A II. világháború befejeződését követő kritikus időszak után az akkori Csehszlovákiában az 1950–51-es tanévben nyitják meg újra kapuikat a magyar tannyelvű oktatási intézmények. Mivel nincsenek magyar nyelvű tankönyvek, a pedagógusok sürgetik az olyan kétnyelvű segédkönyvek, szöszedetek és -jegyzékek kiadását, amelyek megkönnyítenék a magyar anyanyelvű tanulók oktatását.

1960-ban a Pedagógiai Tankönyvkiadó segédkönyvként jelenteti meg a csehszlovákiai általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű tizenkét éves iskolák (10–12. évf.) számára a SZABADI JÁNOS által összeállított *Terminológiai szótár*at (SPN, Bratislava). A kiadvány célja, hogy a magyar anyanyelvű tanulóknak segítséget nyújtson a szlovák nyelvű tankönyvek használatához. A szerző forrásmunkaként négy szlovák nyelvű tankönyvet tüntet fel (SZABADI 1960: 3), ezek szakszókincseiből állította össze a szótár szlovák nyelvű címszava-

it, melyekhez aztán hozzárendelte a feltételezett magyar megfelelőket. Munkája – amely elsősorban növénytani és állattani szakkifejezéseket tartalmaz – csupán a lexika síkján használható, nyelvtani tekintetben következtelen. A szerkezetes szakkifejezésekben pl. a melléknévi címszó mellett találjuk a megnevezést (1. *biely vlčí bôb – fehér farkasbab* 31. o., *jarná pšenica – tavaszi búza* 33. o.), ugyanakkor a szlovák ún. hátravetett jelzős szerkezetekben már a jelzett szó, tehát a meghatározó tag alapján azonosít a szerző (1. *pšenica ozimná – őszi búza* 39. o., *timotejka lúčna – mezei komócsin* 42. o.). S bár gyakran hivatkozik a korszerű magyarországi szakirodalomra, a szóanyagban sok a szlovák hatásra keletkezett tükörfelfejtés, pl.: *prvotný korienok – elsődleges gyökerecske* 187. o. (a standard magyarban: *gyökérkérdemény*), *šparglová kapusta – leveleskáposzta* 187. o. (a standard magyarban: *brokkoli* v. *spárgakel*).

A PAVOL HORNYÁK–ÁRPÁD KECSKÉS–ELENA POLAČKOVÁ–ZOLTÁN ZALABAI által szerkesztett *Terminologický slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Matematika, deskriptívna geometria, fyzika* (SPN, Bratislava, 1965) c. kiadvány címtettjei azok a főiskolai hallgatók, akik középiskolai tanulmányaikat magyar nyelven végezték, de felsőoktatási tanulmányaik sikeres folytatásához el kell sajátítaniuk a szlovák nyelvű természettudományi terminológiát (HORNYÁK–KECSKÉS–POLAČKOVÁ–ZALABAI 1965: 3). A kézikönyv jól áttekinthető szóanyaga a matematika, az ábrázoló geometria és a fizika szakterületének alapvető szókészletét tartalmazza. A többemlű kifejezéseket a főnévi tag alapján szedi ábécérendbe, a jelzős szerkezeteket is a főnévi címszó vonzásában tünteti fel (pl.: *függvény – funkcia; inverz f. – inverzná f., lineárís f. – lineárna f.* 11. o.). Sok viszont a szójegyzékben a helyesírási pontatlanság, a legtöbb standardtól való eltérés az összetett szavak írásában figyelhető meg (pl.: *atommagátalakítás* 11. o., helyesen: *atommag-átalakítás; közép-európai idő* 77. o., helyesen: *közép-európai idő; részintegritástartomány* 21. o., helyesen: *rész-integritástartomány*).

A középiskolák 1–3. évfolyama számára készült DVORSKY JÓZSEFNÉ–VADKERTY KATALIN–GALAMBOS LÁSZLÓ–KOVÁCS ZOLTÁN–MÉSZÁROS JÓZSEF összeállításában a *Magyar–szlovák szakkifejezések gyűjteménye* (SPN, Bratislava; Tankönyvkiadó, Budapest, 1968). A szójegyzék alapjául az akkor használatban levő szlovákiai tankönyvek szakkifejezés-gyűjteményei szolgáltak. A szerkesztők szerint munkájuk azokat a kifejezéseket foglalja magába, amelyeket egy érettségiző diáknak ismernie kell. A jegyzék célja, hogy a magyar nemzetiségű tanulókkal elsajátíttassa azt a szlovák szakszókincset, amellyel a szlovák tannyelvű iskolák végzősei rendelkeznek, s hogy a magyar tannyelvű iskolákban érettségizett diákok könnyebben készülhessenek fel a szlovák főiskolák és egyetemek felvételi vizsgáira (DVORSKY–VADKERTY–GALAMBOS–KOVÁCS–MÉSZÁROS 1968: 5). A gyűjtemény nyolc részből áll, s a következő tantárgyak szókészletének részhalmazát tartalmazza: történelem, földrajz, matematika, fizika, biológia, kémia, pszichológia (és logika), testnevelés. (Megjegyzés: ez utóbbi nevelési tárgy valószínűleg azért kapott helyet a kötetben, mert a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban az oktatási minisztérium rendelkezéseinek megfelelően a testnevelésórákat egészen 1998-ig szlovákul tartották. Ebben a témakörben a szerkesztők az egyes testnevelési ágazatok megnevezéseit, valamint a tornaórákon alkalmazott cselekvést kifejező igéket foglalták össze, pl.: *rúdugrás – skok o žrdi, gerelyhajítás – hod oštepom; átad – podať, prihrat, Pihenj! – Pohov!* stb. 343–354. o.) Annak ellenére, hogy szakkifejezések gyűjteményéről van szó, sok olyan köznyelvi kifejezés is bekerült a jegyzékbe, amelye-

ket a tanulók a szlovák nyelvű társalgási órákon már elsajátítottak, pl.: *ablakkeret – okenná obruba* v. *okenný rám* 7. o., *versenyezni – súťažiť* 66. o., *fa – strom* 78. o., *gép – stroj* 83. o., *könyvtár – knižnica* 93. o. stb. Terminológiáját tekintve a matematika, a fizika, a kémia és a biológia szójegyzéke a legteljesebb, ezek egy-egy szócikkében a címszóval összefüggő szókapcsolatok, összetételek is megtalálhatók (l. *békalencse – žaburinka, apró békalencse – žaburinka menšia, keresztes békalencse – žaburinka trojbrázda* 218. o.; *csonttan – osteológia, náuka o kostiach* 226. o.).

A hetvenes években érvényben levő általános iskolai tankönyvekhez készült KATARÍNA DVORSKÁ és LADISLAV SZÁRAZ *Szakkifejezések szótára a kilencéves alapiskolák 7–9. osztálya számára. Slovník odborných termínov pre 7.-9. ročník základných deväťročných škôl s vyučovacím jazykom maďarským* (SPN, Bratislava, 1976) c. munkája. A kiadvány három részből áll: az első fejezet a kötelezően elsajátítandó szakkifejezéseket tartalmazza évfolyamok és tantárgyak szerinti bontásban, a második rész az ún. ajánlott szakkifejezéseket sorolja fel (az itt található terminusok a szerkesztők szerint a szlovák nyelvű szaklapok tanulmányozásához nyújtanak segítséget (DVORSKÁ–SZÁRAZ 1976: 5), a harmadik fejezetet pedig a leglényegesebb szakkifejezések szlovák–magyar jegyzéke alkotja. A szótár főként az egyes terminusok nyelvtani kategóriáinak jelölésében következetlen, pl.: nemcsak a rendszerezésen belüli osztályok, csoportok stb. megnevezésekor alkalmazza a többes számot, hanem egy meghatározott szócikken belül is hol az egyes, hol a többes számú alakot tünteti fel (l. *derékszög – pravý uhol, csúcsszögek – vrcholové uhly, egyenesszög – priamy uhol* 11. o.). A helyesírás tekintetében is sok a standardtól való eltérés a címszavakban, pl.: *időjárásjelentés* 2. o., helyesen: *időjárás-jelentés*; *vegyszeranyagok* 55. o., helyesen: *vegyszeranyagok*, *gram-molekulatömeg* 23. o., helyesen: *gram-molekulatömeg*.

A magyar tannyelvű iskolákban is szlovák nyelven oktatott honvédelmi nevelés segédkönyveként jelent meg ALEXANDER FIBI és ZOLTÁN FODOR összeállításában a *Szakkifejezések szótára a honvédelmi nevelés középiskolai tankönyveihez. Slovník odborných výrazov k učebnici brannej výchovy pre SŠ* (SPN, Bratislava, 1985) c. kiadvány. A pusztán szójegyzékre emlékeztető szótár sem szócikkeket, sem az egyes címszavakra való nyelvtani utalást vagy egyéb minősítéseket nem tartalmaz. A szlovák szakkifejezések mellett esetenként nem a standard magyar megfelelőt, hanem a szlovákiai magyar nyelvhasználatból kölcsönzött tükörszót vagy -kifejezést tüntetik fel a szerzők. Főként a szlovák nyelvű szóanyagban gyakoriak a ragozásbeli tévesztések (pl.: *hlodavci* 14. o., helyesen: *hlodavce*), de az egyes és többes számú alakok használatában sem következetes a kiadvány: ha a tankönyvben többes számban fordul elő az illető szakkifejezés, a szótár címszavában is többes számban szerepel (l. *částkové úkony – részfeladatok* 10. o., *pohyblivé ciele – mozgó célpontok* 27. o., *protílátky – ellenanyagok* 32. o.). A szótár ezenkívül sok olyan – egyéb szakterületről származó – kifejezést tartalmaz, amelyek jelentésével a tanulók még anyanyelvi szinten sem lehetnek tisztában, pl.: *skrutkový vývrt – csavarmentes huzagolás* 35. o., *úderník – ütőszög* 40. o., *vrstevnica – szintvonal* 43. o. stb.

A magyar tannyelvű egészségügyi szakközépiskolák számára íródott az IRMA FRIEDRICHOVÁ–VALÉRIA PERHÁCSOVÁ–VOJTECH VARGA szerkesztette *Slovensko-maďarský odborný slovník (Osveta, Bratislava 1989)* c. segédkönyv, melynek forrásaként az értelmező jellegű *Stručný lekársky slovník* (szerző és egyéb adatok feltüntetése nélkül) c. szlovák kézikönyv szolgált. A szótár kb. 3700 egy- és többemű szakkifejezést tartalmaz. Mivel a

szerzők szerint a tanulók „tisztában vannak mind a magyar, mind a szlovák nyelv grammatikájával” (FRIEDRICHOVÁ–PERHÁCSOVÁ–VARGA 1989: 3), a címszavakban nyelvtani jelöléseket nem alkalmaznak. A kiadvány érdekessége, hogy még abban az esetben is a szlovák megnevezések magyarítására törekszik, amikor a magyarországi orvosi szaknyelv inkább idegen eredetű szóval jelöli az illető fogalmakat, pl.: *agónia* – *haláltusa*, *anatómia* – *bonctan* 5. o., *anorexia* – *étvágytalanság* 6. o. (Magyarországon: *anorexia* v. *kóros étvágytalanság*), *kanyla* – *tubus* 12. o. (Magyarországon: *kanül*) stb. A magyar nyelvű szóanyagban sok a szlovák hatásra keletkezett tükröszo és -kifejezés, pl.: *pohotovostná služba*, *pohotovost* – *készletli ügyelet*, *készültség* 33. o. (a standard magyarban: *orvosi ügyelet*), *vyšetrovacía izba* – *vizsgálati szoba* 52. o. (a standard magyarban: *vizsgáló*) stb. Gyakran előfordul, hogy a szerzők mind a szlovák, mind a magyar nyelvű jegyzékben a betegségnek csak a köznyelvi megnevezését adják meg, pl.: *cukrovka* – *cukorbetegség*, *cukorbaj* 8. o. (a szlovák orvosi szaknyelvben: *diabetes* v. *diabetizmus*, a magyar orvosi szaknyelvben: *diabétesz*). A jegyzékben sok a helyesírási standardtól eltérő írásmódú szóalak, pl.: *könnycatornagyulladás* 53. o., helyesen: *könnycatorna-gyulladás*; *sinuscsomó* 43. o., helyesen: *szinuszcso* stb.

A fentiekben arra szerettem volna rámutatni, milyen nehézségek merülnek fel szlovákiai magyar viszonylatban az egyes szakszók és -kifejezések összehasonlásában és azonosításában. Tapasztalataim szerint a megfeleltetést leginkább a két nyelv elemeinek motivációjában előforduló különbségek nehezítik (vö. MÉSZÁROS 2002: 66), ugyanakkor a szlovák és a magyar nyelv eltérő formai sajátosságai is rányomják bélyegüket a szlovákiai magyar szakszókincs állapotára és használatára. Szlovákiában a szaknyelvek írott és beszélt változata kevésbé különül egy egymástól, a sajátos szaknyelvi fordulatok használatának nem volt mikor és hol kifejlődni (LANSTYÁK 1998: 27). A szlovákiai magyar szaknyelvi tervezés feladata a szlovák terminusok pontos magyar megfelelőinek azonosítása, szükség esetén létrehozása s a szlovákiai magyar köztudatba való beépítése. A hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakítását és fejlesztését jelenleg az MTA szlovákiai kutatóállomásaként 2002-ben alakult, nyelvi tervezéssel is foglalkozó műhely, a Gramma Nyelvi Iroda vállalta magára. A csoport tagjai szerint a két fő terület, amelynek szlovákiai magyar terminológiáját minél előbb ki kell alakítani, a közigazgatási és a jogi szaknyelv, de számos más szakterület is érintve van (oktatás, gazdaság, egészségügy stb.) (SZABÓMIHÁLY 2000: 86). Az iroda munkatársai szakszójegyzékeket, szlovák–magyar termékkatalógusokat (pl. élelmiszerek, építési anyagok, illatszerek és piperecikkek, papír és írószerek jegyzékét) szeretnének megjelentetni, amelyek segítségével lennének úgy a szlovákiai magyar szakembereknek, fordítóknak, újságíróknak, mint a nyelvhasználati jogukkal élni kívánó szlovákiai magyar beszélőknek.

Irodalom

- DVORSKÁ, KATARÍNA–SZÁRAZ, LADISLAV 1976. *Szakkifejezések szótára a kilencéves alapiskolák 7–9. osztálya számára*. Slovník odborných termínov pre 7.-9. ročník ZDŠ s vyuč. jaz. maď. SPN., Bratislava
- DVORSKY JÓZSEFNÉ–VADKERTY KATALIN–GALAMBOS LÁSZLÓ–KOVÁCS ZOLTÁN–MÉSZÁROS JÓZSEF (összeáll.) 1968. *Magyar–szlovák szakkifejezések gyűjteménye a középiskolák 1–3. évfolyama számára*. SPN., Bratislava

- FIBI, ALEXANDER–FODOR, ZOLTÁN 1985. *Szakkifejezések szótára a honvédelmi nevelés középiskolai tankönyveihez*. Slovník odborných výrazov k učebniciam brannej výchovy pre SŠ. SPN., Bratislava
- FRIEDRICHOVÁ, IRMA–PERHÁCSOVÁ, VALÉRIA–VARGA, VOJTECH 1989. *Slovensko-maďarský odborný slovník*. Osveta, Bratislava
- HORNÝÁK, PAVOL–KECSKÉS, ÁRPÁD–POLÁČKOVÁ, ELENA–ZALABAI, ZOLTÁN 1965. *Terminologický slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Matematika, deskriptívna geometria, fyzika*. SPN. Bratislava
- LANSTYÁK ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatának sajátosságai*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely. 26–27.
- MÉSZÁROS TÍMEA 2002. *A szaknyelvi tervezés legfőbb kérdései* (szakdolgozat). Pozsony. 49–51., 64–66.
- SZABADI JÓZSEF 1960. *Terminológiai szótár*. Segédkönyv a csehszlovákiai általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű tizenkét éves iskolák 10–12. évfolyama számára. SPN., Bratislava
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. *A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései*. In: *Tanulmányok a szlovák–magyar kétnyelvűségről*. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS. Kalligram, Pozsony. 169–200.

HIVATALI NYELVHASZNÁLAT NYÉKVÁRKONY KÖZSÉGBEN

MENYHÁRT JÓZSEF

1. Bevezetés

Dolgozatomban a Csallóköz szívében fekvő Nyékvárkony (Vrakúň) község hivatali nyelvhasználatának jellegzetességeivel foglalkozom.¹ Célom, hogy áttekintsem, mennyiben változott a hivatali nyelvhasználat,

- ♦ tehát volt-e empirikusan mérhető hozadéka az 1999-ben életbe lépett kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvénynek,
- ♦ továbbá elemzem a hivatalhoz 2004-ben és 2005-ben benyújtott lakossági kérvények nyelvhasználatának jellegzetességeit (a magyar és a szlovák nyelvű kérvények aránya alapján),
- ♦ illetve előadásom végén röviden kitérek arra is, hogy a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda nyelvi tervezési lépései milyen mértékben befolyásolták Nyékvárkony község hivatali nyelvhasználatát.

Nyékvárkony község nyelvhasználatával behatóbban eddig három munka foglalkozott. MATUS ALICA szakdolgozatában Nyékvárkony temetőinek feliratait gyűjtötte össze (MATUSOVÁ 1999), SZERENCSES MAGDOLNA *Nyékvárkonyi olvasókönyv* címmel eddig kéziratban lévő (SZERENCSES 1997) munkájában általános falukép és községtörténet megrajzolására törekedett (történelem, népszokások, hagyományok, nyelvjárás, étkezés, gazdálkodás stb.). 1999-től szakdolgozatomban és egyéb tanulmányokban magam is foglalkoztam a község nyelvjárási és nyelvhasználati jellegzetességeivel (MENYHÁRT 1999, 1999a, 2001, 2002, 2004; PINTÉR–MENYHÁRT 2005).

2.1. Nyékvárkony község földrajzi fekvése és lakossága

Nyékvárkony (Vrakúň) közepes nagyságú község a Csallóköz szívében. A mai község 1940-ben jött létre Várkony és Csallóköznyék egyesítésével. A falu keletről Padány és Csilizpatas, délről Bős, Baka, nyugatról Dercsika és Amadé-, Sipos-, Pinke-, Mórockarcsa, északról pedig Tejed, Hegyété (Hegybeneéte), illetve Mad községekkel határos. A falu lakosainak száma az 1991-es, illetve a 2001-es népszámlálás adatainak tükrében a következőképpen alakul (GYURGYÍK 1994: 150; Sčítanie obyvateľov 2001; <http://www.statistics.sk>):

Nyékvárkony község lakosaink száma								
1991-ben								
összesen	magyar	%	szlovák	%	roma	%	Egyéb	%
2470	2305	93,32	138	5,59	23	0,93	4	0,16
2001-ben								
összesen	magyar	%	szlovák	%	roma	%	Egyéb	%
2537	2351	92,7	180	7,1	0	0	2	0,2

Összességében elmondható, hogy az utóbbi népszámlálási adatok alapján Nyékvárkony község az erősen magyardomináns, azaz erős magyar többségű magyarlakta települések közé tartozik (GYURGYÍK 2004: 146).

2.2. Nyékvárkony község nyelvhasználati képe

A falu nyelvi képéről elmondható, hogy a szlovákiai vegyes lakosságú települések nyelvhasználatának jellegzetességeit mutatja: a falu lakosságának több mint 90%-a magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát, így értelemszerűen a falu életében a magyar nyelv használata a legdominánsabb. A korábban betelepült szlovák nemzetiségű, illetve a múlt század 50-es éveiben reszlovakizált lakosság anyanyelve többnyire ugyancsak magyar. A szlovákdomináns kétnyelvűek száma elenyésző, csupán a betelepült lakosság régebbi, főleg beházasodott rétege tartozik ide. A legújabb, nyelvhasználatukban egynyelvű betelepültek ingatlanvétel útján érkeztek a községbe, és többnyire nem beszélnek a magyar nyelvet. Nyelvészeti szempontból nagyon érdekes a falutól helyileg ugyan távolabb eső, közigazgatásilag és kapcsolathálózatában viszont Nyékvárkonyhoz tartozó, többségében romák által lakott major, Malomhely nyelvhasználatát: az itt élők ugyanis romadomináns–magyar kétnyelvűek (PINTÉR–MENYHÁRT 2005).

3.1. Általános helyzetkép – nyelvtörvények Szlovákiában

A hivatalos nyelvhasználat és annak nyelve (Cseh)Szlovákiában igen gazdag és változatos múltra tekint vissza. Az első nyelvtörvény lassan kilencven éve, 1918. december 10-én született meg az „első republikának” nevezett Csehszlovák Köztársaságban. Ezt több államalakulat, illetve ehhez kapcsolódó nyelvtörvény és nyelvhasználatot szabályozó rendelet követte, amelyek szabályozták a kisebbségek nyelvhasználatát is (SZABÓMIHÁLY 1998: 132–167).

Az utolsó, 1999. évi kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó nyelvtörvény genezise hosszú és változatos: gyökerei egészen az 1990-ben elfogadott nyelvtörvényig nyúlnak vissza. Az 1996. január 1-jén érvénybe lépett államnyelvről szóló törvényt a szlovák parlament gyorsított eljárással fogadta el, miközben a külügyminisztérium tudatta az Európa Parlamenttel, hogy az államtörvény jóváhagyása után az alkotmánynak megfelelően törvényt fogadnak el a kisebbségek nyelvhasználatáról. A törvény „utólete” – amely egyúttal a kisebbségi nyelvhasználati törvény majd négyéves vajúdása is – élénk politikai vitát indított, amely egészen 1999-ig állt kisebb-nagyobb megszakításokkal a politikai pengeváltások (h)arc-terében.

A Mečiar-kabinet az államnyelvtörvénynek a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályaira hivatkozva mindent megtejt annak érdekében, hogy abortálja a kisebbségi nyelvtörvényt: Mečiar nyíltan kétségbe vonta, hogy a kormány valaha is ígéretet tett volna ilyen törvény létrehozására. Az alapvető probléma az volt, hogy az akkori kormány szerint a meglévő jogszabályok megfelelően szabályozták a kisebbség nyelvhasználatát. Így tehát jogi vákuum keletkezett, mivel nem volt rendelet, amely pontosan és egyértelműen meghatározta volna a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó jogokat.

Csupán a kormányváltás után, a Dzurinda-kormány ígéretével (1998 novemberében) éled fel a remény, hogy az említett joghézag megszűnjön. A kisebbségiek nyelvhasználatát szabályozó törvény napirendre került. Két törvénytervezet is készült: egyet a kormánykoalíció, egyet pedig a Magyar Koalíció Pártjának képviselői dolgoztak ki. A parlamenti képviselők többsége az MKP javaslatot első olvasatban elvetette, és csak a kormánytervezetet utalták második olvasatba. Az MKP képviselőinek módosító javaslatait figyelmen kívül hagyva ezt a kormánytervezet módosították, aminek következtében az még kevesebb szinten biztosította a kisebbségek nyelvhasználati jogait (LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 2000: 85). Ebből a csonkított változathoz keletkezett az 1999. július 10-én elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvény, amely a 184. sorszámmal 1999. szeptember 1-jén lépett hatályba.

3.2. A kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvény a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából

Nyelvészeti vizsgálatom szempontjából mindenekelőtt a törvénynek a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezései fontosak, amelyek értelmében:

- ♦ a törvény lehetővé teszi a kisebbségekhez tartozó személyek számára saját nyelvük használatát a hivatalos érintkezésben, ha az általuk lakott településen az adott kisebbség részaránya eléri a 20%-ot;
- ♦ járási szinten, tehát a járási hatókörű szervek és hivatalok esetében akkor használható a kisebbségi nyelv, ha szóban forgó hivatal olyan településen működik, ahol a kisebbségi lakosság részaránya eléri a 20%-ot (2. § 1. bekezdés);
- ♦ kerületi szinten Szlovákiában egyetlen kisebbség részaránya sem éri el ezt az értéket, így nyelvük hivatalos érintkezésben nem használható (2. § 1. bekezdés).

A nyelvi jogok érvényesíthetőségét komolyan akadályozza az a tény, hogy a törvény a közigazgatási szervek alkalmazottait nem kötelezi a kisebbségi nyelv ismeretére), és kimondja, hogy azok „nem kötelesek tudni a kisebbség nyelvét“ (7. § 1. bekezdés). A törvény további hiányossága, hogy a kisebbségi nyelvek használatának kérdését csupán a közigazgatási szervekre vonatkoztatva rendezi, míg az egyéb közhivatalokban (pl. posta, társadalombiztosító), a pénzintézetekben, a gazdaságban, kereskedelemben stb. a kisebbségi nyelvhasználati jogokat nem határozza meg (LANSTYÁK 1999: 77, 2000: 105).

3.3. A hivatalos ügyintézés nyelve a Nyékvárkonyi Községi Hivatalban

3.3.1. A szóbeli ügyintézés nyelve

A hivatalos nyelvhasználat a Nyékvárkonyi Községi Hivatalban a kisebbségi nyelvtörvény elfogadása előtti gyakorlathoz képest nem sokat változott (MENYHÁRT 1999b: 48–49), a törvény lényegében csupán az eddigi gyakorlatot szentesítette (SZABÓMIHÁLY 2000: 165). A személyes szóbeli ügyintézés a hivatalban az ott dolgozó alkalmazottak becslése szerint az esetek 90%-ban magyar nyelven folyik, a maradék tíz százalék pedig államnyelven. A falu szlovák nemzetiségű lakossága 2001-ben 180 fő volt, ez a hivatalban dolgozó személyek

szerint heti 2-3 alkalommal történő hivatalos kommunikációt eredményez. Ha nem falubeli személy fordul kérelemmel a hivatalhoz, akkor az ügyféllel az általa megválasztott nyelven folyik a hivatalos társalgás. Ebbe a kategóriába főleg a faluban nem túl rendszeresen megforduló alkalmi árusok tartoznak. Gyakori eset, hogy a falubeliek nem személyesen keresik fel a hivatalt, hanem telefonon jelentik be kérésüket, panaszukat. Az alkalmazottak a „*Obecný úrad Vrakúň – Községi hivatal, Nyékvárkony. Prosím – tessék?*” mondatokkal jelentkeznek be, a kommunikáció nyelvét itt is az ügyfél nyelvválasztása határozza meg. A falu hangosbmondója 1999-ben még csupán egy nyelven, tehát magyarul hirdetett (MENYHÁRT 1999b: 48). Ez a helyzet azóta megváltozott, mivel a faluba költözött, és itt már huzamosabb ideje élő szlovák nemzetiségű lakosok kérték a szlovák nyelvű hirdetést. Nyékvárkonyban először 1999 őszén hangzott el két nyelven a hirdetés, majd pár alkalom után abbamaradt, és újra csak magyar nyelven hirdettek. A szlovák nyelvű lakosok először a községi hivatalban, majd a Magyar Koalíció Pártjának irodájában tettek panaszt. Ennek eredményeképpen 1999 óta két nyelven, először magyarul, majd szlovákul hangzik el a hirdetés.

3.3.2. Az írásbeli ügyintézés nyelve

Az írásos ügyintézés kérdését vizsgálva különbséget kell tenni

- ◆ a lakosság felől érkező, a községi hivatalnak címzett,
- ◆ a községi hivatal által írt, a lakosság felé irányuló
- ◆ és a községi hivatalnak a járási hivatallal folytatott írásos ügyintézése között.

A Nyékvárkonyi Községi Hivatal dolgozói bevallása szerint az írásos ügyintézésére az esetek többségében az a jellemző, hogy a lakosság részéről érkező kérelmekre a kérelem nyelvének megfelelően válaszolnak: tehát ha a kérvény magyar nyelven íródott, akkor magyarul, amennyiben viszont szlovák a kérelem nyelve, akkor szlovákul.

Az iktatóban tárolt kérvények elemzése alapján a nyékvárkonyi polgármesteri hivatalba beérkezett kérvények nyelve az 1999 és 2005 között a következő megoszlást mutatja:

Év		magyar nyelvű		szlovák nyelvű		kétnyelvű		összesen
1999	8. 31-ig	8	33%	27	67%	0	–	60
		(13%)		(45%)				
	9. 1-től	12		13				
		(20%)		(22%)				
2000		18	43%	24	57%	0	–	42
2004		45	48,9%	44	47,8%	3	3,3%	92
2005		24	43,6%	31	56,4%	0	–	55

A táblázat első két sorából a szlovák nyelven írt kérvények dominanciája olvasható ki, de a kisebbségi nyelvtörvény életbelépése után, 1999 szeptembere és decembere között csaknem ugyanannyi magyar nyelvű kérvény érkezett, mint szlovák.

Az 1999. és 2000. év adatait összehasonlítva a fejlődés kismértékű ugyan, de a magyar nyelven írt kérvények száma (10%) növekedést mutatnak. Bár a 2001–2003 közötti kérvények feldolgozása még folyamatban van, a 2004-es és a 2005-ös év kérvényeit viszont, digitális rögzítésük után alaposabb elemzésnek vetettem alá. A táblázat tanúsága szerint 2004-ben, bár csupán 1,1%-kal, de mégis több magyar kérvény érkezett a hivatalba, mint szlovák nyelvű, illetve külön érdekesség, hogy két nyelven írt kérvényeket is írtak a lakosok.

A dokumentumok digitális rögzítése a 2004–2005 beérkezett kérvények alaposabb elemzését is lehetővé tette. A benyújtott kérvény és a válaszlevél nyelve alapján a kérvények a következő táblázatban összegezhethők:

kérvény nyelve	válasz nyelve	2004	%	2005	%
magyar	magyar	38	41,3	3	5,5
	szlovák	2	2,2	18	32,7
	kétnyelvű	0	0	3	5,5
	megválaszolatlan	5	5,4	0	0
szlovák	szlovák	34	36,9	29	52,7
	magyar	1	1,1	1	1,8
	kétnyelvű	0	0	1	1,8
	megválaszolatlan	9	9,8	0	0
kétnyelvű	szlovák	3	3,3	0	0
	magyar	0	0	0	0
Összesen		92	100	55	100

A tavaly, illetve az idén benyújtott kérvények adatait elemezve megállapítható, hogy megtorpanni látszik a magyar kérvények számának növekedése. Ami ugyancsak szembetűnő, az a magyar kérvényekre küldött szlovák nyelvű kérvények aránya. Ennek oka az új munkaerő felvétele a hivatalba, aki – magyar anyanyelvűként – minden iskoláját szlovák nyelven végezte, évekig titkárnóként dolgozott egy szlovák (nyelvhasználatú) vállalatnál, így számára a szlovák nyelvű hivatali levelezés a természetes.

A községen belüli hivatali ügyintézés témaköréhez a falutanács (plénum) határozatait összegző jegyzőkönyvek nyelvhasználata is. A havonta egyszer gyűlésező falutanács (plénum) tagjait a hivatal magyar nyelven értesíti. A jelenlegi tanács kilenc emberből áll, mindannyian magyar nemzetiségűek. A gyűlések nyelve magyar, ez alól eddig csupán azok a plénumtalálkozó jelentenek kivételt, amelyeknek szlovák (egy)nyelvű résztvevői is vannak. A gyűlésekről készült jegyzőkönyveket és a falu krónikáját magyar nyelven írják.

A falu polgárait érintő felszólítások nyelve magyar, ez alól az adózással kapcsolatos határozatok, felszólítások jelentenek kivételt. A lakosság adóbevallása szlovák nyelvű formanyomtatványokon történik, az adót nem fizető polgároknak a hivatal szlovák nyelvű felszólítást küld.

Ami a kerületi hivatalból érkező, illetve az oda irányuló írásos dokumentumokat, igazolásokat, becsületbeli nyilatkozatokat, a szociális segélyhez szükséges kérelmeket illeti, ezeket az iratokat államnyelven adják ki, mivel a kerület magyar kisebbsége nem éri el 20%-os küszöböt, amely lehetővé tenné, hogy anyanyelvén, azaz magyar nyelven nyújthasson be kérvényeket. A kerületi hivatalból érkező hivatalos levelek, dokumentumok ugyancsak államnyelvűek.

4. A hivatali nyelvhasználat és a nyelvi tervezés

A nyékvárkonyi felmérések alapján elmondható, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvény érvényesülése gyakran még az erősen magyardomináns települések köz-

ségi szintű hivatalos ügyintézésében is esetleges. Bár a vizsgált hivatalban a szóbeli ügyintézés nyelve az ügyfél nyelvhasználatához igazodik, ezzel szemben a hivatali írásbeliséget a magyar nyelvű kérvények számának gyarapodása mellett még a szlovák nyelv megingathatatlan volta jellemzi. A szlovákiai magyar nyelvhasználót gyakran éri a vád, hogy nem él a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvény igazán nagy hozadékával. Ennek oka a kisebbségi nyelvhasználók alulinformáltságában keresendő, akik nem tudnak, illetve csak bizonytalan ismeretekkel rendelkeznek a nyelvtörvényben megfogalmazott jogaikról. Az elévített felmérés tapasztalataiból nyilvánvaló, hogy kulcsfontosságú a hivatalban dolgozók szerepe. A hivatalnokok a lakossági kérelmekre a válaszadást az esetek többségében már előre elkészített, számítógépben tárolt fejleces dokumentumok „újraírásával” oldják meg. Ha ez a dokumentum szlovák nyelvű, illetve több személynek is ugyanazt a levelet kell küldeni, akkor a hivatalnokok gyakran nem csupán időt, de nyelvet is megtakarítanak (pl. a nyékvárkonyi példán tapasztalhatjuk, hogy a magyar kérvényre szlovák választ küldtek, illetve a kétnyelvű kérvényekre ugyancsak szlovák volt a válasz).

A nyelvtörvény hatástalanságának okaként gyakran említődik a nyelvi hiány, illetve az a tény, hogy az ügyfelek tájékoztatásának hiánya mellett a hivatali ügyintézés (jelenleg is érvényben lévő) során az ügyfél szlovák nyelvű űrlapok kitöltéséhez volt/van hozzászokva. A kisebbségi nyelvtörvény új helyzetet teremtett: szükségessé vált ugyanis az addig használatos egynyelvű szlovák nyelvű formanyomtatványok magyar nyelvű fordításainak elkészítése. Szükségessé vált a megfelelő szakfordítói munka. A magyar nyelvű kérvény-, illetve határozatmintákat Szabó Mihály Gizella nyelvész vezetésével a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda (www.gramma.sk) belső munkatársai készítettek el. Az anyag CD-médiumra rögzítve a Csallóközi Városok és Falvak Társulás anyagi támogatásával került a hivatali ügyintézésben dolgozók kezébe 2003-ban, illetőleg további kiegészítésekkel kibővülve 2004-ben. A fordítások a községi hivatalban ma már minden polgár számára hozzáférhetőek, de a magyar nyelvű hivatalos nyomtatványokat az állampolgárok ritkán veszik igénybe. A hivatalban dolgozó alkalmazottak szerint ennek oka a „praktikus ügyintézés”-re való törekvés, miszerint az ügyfél minél gyorsabban szeretné elintézni a hivatalos dolgait, aminek legtisztább módja az olajozottan működő, begyakorolt szlovák nyelvű írásbeli ügyintézés.

Irodalom

- FSU-SLDB 1991. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo*. Slovenská Republika. Federálny štatistický úrad.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg – a szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- GYURICSEK PIROSKA–KVARDA JÓZSEF 1999. *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához*. A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás–Az MKP Országos Önkormányzati Tanácsa. Somorja
- KONTRA MIKLÓS 1999. *Szlovákiában szlovákul – Amerikában angolul*. In: Közérdekű nyelvészet. Szerk. KONTRA MIKLÓS. Osiris Könyvkiadó, Budapest

- LANSTYÁK ISTVÁN 1991. *A szlovák nyelv árnyékában. (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991)*. In: Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Szerk. KONTRA MIKLÓS. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 11–72.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1999. *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. I/2, 75–85.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony
- LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF 2001. *A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e az átlomból valóság?)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 3. szám. 189–196.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2000. *Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, I/2, 85–98.
- MATUSOVÁ, ALICA 1999. *Nyékvárkonyi temetők sírfeliratainak vizsgálata*. Szakdolgozat. UKF FFUK. Nitra.
- MENYHÁRT JÓZSEF 1999a. *Nyékvárkony népi hagyományai*. In: Kollégiumi füzetek 5. Szerk. SÁRKÖZI SÁNDOR–POJTNER ÁDÁM. Sík Sándor Piarista Egyetemi Szakkollégium. Szeged. 163–174.
- MENYHÁRT JÓZSEF 1999b. *A nyékvárkonyi nyelvjárás rövid leírása*. In: Kollégiumi füzetek 5. Szerk. SÁRKÖZI SÁNDOR–POJTNER ÁDÁM. Sík Sándor Piarista Egyetemi Szakkollégium. Szeged. 174–189.
- MENYHÁRT JÓZSEF 1999c. *Nyékvárkony nyelve*. Szakdolgozat. Bratislava/Pressburg/Pozsony. FF UK.
- MENYHÁRT JÓZSEF 1999d. *Deutsche Lehnwörter in der Mundart von Nyékvárkony*. In: Bausteine zur Sprachgeschichte. Edith. FUNK-WERNER KÖNIG–MANFRED RENN Hrg. Universitätsverlag G. Winter Heidelberg. 357–361.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2001. *Nyelvhasználatunk zabigyerkei. (Tűnődés kontaktusjelenségeink pragmatikáján)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 3/1. 121–137.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2002. *Nyelvünk és törvénye. A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta*. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 34–56.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2004. *Élő nevek forrásánál*. In: Nyelvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere. Szerk. P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 269–277.
- MENYHÁRT JÓZSEF–PINTÉR TIBOR 2005. *Bilingvizmus v Malom Háji alebo jazyková situácia v rómskej komunite na južnom Slovensku*. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Szerk. ŠTEFÁNIK, JOZEF. Bratislava. 77–82.
- MISAD KATALIN 1998. *A magyar nyelv használata a hivatalos érintkezésben*. In: Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 43–68.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov. 2002. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Bratislava.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1998. *A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában*. In: A (cseh)szlovákiai magyar műve-

lődés története 1918–1998. Szerk. TÓTH LÁSZLÓ–FILEP TAMÁS GUSZTÁV . Ister Kiadó, Budapest. 132–167.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1999. *A kisebbségi nyelvtörvény érvényesíthetőségéről – különös tekintettel a magyar nyelvre* (Az MKP számára – csak belső használatra!). Kézirat

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2000. *Törvény és gyakorlat*. Irodalmi Szemle 2000/9–10. 154–171.

SZERENCSES MAGDOLNA 1997. *Nyékvárkonyi olvasókönyv* (kézirat)

Zbierka zákonov 1990/428.; 1995/270.; 1999/184. számú törvényrendeletek

Jegyzet

- 1 A dolgozat alapjául szolgáló nyelvészeti vizsgálatok a Magyar Tudományos Akadémia szlovákiai kutatóállomásaként szolgáló Gramma Nyelvi Iroda kutatótervébe illeszkednek bele.

TITKOS MAGYAROK. A NYELVVESZTÉS ÉS IDENTITÁSVESZTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

RABEC ISTVÁN

Előadásomban a nyelvvesztés identitást érintő kérdéseivel, a nemzeti identitással foglalkozom. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nyelvvesztés milyen mértékben függ össze az identitásvesztéssel.

GEREBEN FERENC már az 1990-es években vizsgálta a Kárpát-medencében élő magyarok identitását (GEREBEN 1999). Akkor a nemzettudat meglétét kutatótársaival együtt evidenciának tekintette, a kisebbségi lét „kötelező” tartozékának. Nem is gondoltak arra, hogy a magyaroknak tartott személyek esetleg nem vállalják nemzeti identitásukat vagy kettős (többes) identitásúnak vallják magukat.

Az ezredforduló éveiben (1998 és 2000 között) immár országokként¹ szélesebb és megbízhatóbb bázison újabb vizsgálatokra került sor. Ekkor már a vizsgálat első kérdése a következő volt: „Számon tartja-e Ön magát egy (vagy több) nemzet, nemzetiség tagjaként (ha igen: melyikként?)” A rákérdezettek 97%-a válaszolt igen-nel, s ezen belül 88% tartotta magát (kifejezetten) magyaroknak. A két érték közötti 9%-os különbséget a vegyes (túlnyomórészt magyar–szlovák) identitásúak töltötték ki (GEREBEN 2005: 53–54). Szlovákiában tehát Gereben felmérése alapján a kettős identitásúak aránya 8,9%.² Bár ez a szám nem tekinthető reprezentatívnak, további adatok híján mégis irányadónak tekintem.

Ezt a számot, illetve tendenciát támasztja alá KOCSIS KÁROLY is, aki egyértelműen kimutatta, hogy Közép-Európában csökkenőben van azok aránya, akik a népszámlálásokon vállalnak valamilyen nemzetiségi hovatartozást (KOCSIS 2003).

Szakedolgozatomban (RABEC 2003) kilenc nyelvvesztéses pozsonyi egyetemista magyar nyelvhasználatát és identitását vizsgáltam. Elsősorban a folyamat nyelvészeti oldalára voltam kíváncsi, de vizsgálódásaim során azt tapasztaltam, hogy a téma olyannyira szorosan összefügg az identitás kérdésével, hogy a kettőt nem lehet egymástól elválasztani. Megállapításaim nem tekinthetők reprezentatívnak, kizárólag az általam vizsgált adatközlőkre vonatkoznak.

A kutatást 2003-ban végeztem Pozsonyban szociolingvisztikai interjú és kérdőívek segítségével.

Az adatközlőimet a következők szempontok szerint választottam:

- ♦ mindegyikük pozsonyi egyetemista
- ♦ tanulmányaikat kizárólag szlovák nyelven végezték
- ♦ saját és környezetük bevallása szerint jobban beszélnek szlovákul, mint magyarul
- ♦ a magyar nyelvet nem intézményes keretek között sajátították el
- ♦ a magyar nyelvet első nyelvként sajátították el vagy párhuzamosan a szlovákkal
- ♦ ugyanahhoz a generációhoz tartoznak (1979 és 1983 között születtek).

A szakdolgozatom eredményeiből kiindulva a nyelvvesztőkön belül három csoportot különböztettem meg:³

1. **A magyarsághoz pozitívan viszonyuló nyelvvesztők**, akik a magyarságban, értéket látnak, amelyet igyekeznek megtartani és tovább adni. Ezek a beszélők a magyar nyelv ismeretét kurióznak tekintik, amely nem feltétlenül szükséges számukra, de mégis valamiféle előnynek érzik.
2. **Közömbös nyelvvesztők**, akik számára a magyar nyelv ismerete nem jelent különösebb értéket, teljesen közömbösen viszonyulnak hozzá.
3. **A magyarsághoz negatívan viszonyuló nyelvvesztők**, akik a magyarsággal igyekeznek minden téren szakítani. Ennek a kategóriának a létezésére csak tapasztalatok alapján tudok hivatkozni, ugyanis a valóságban a nyelvvesztők ezen csoportja teljeséggel megragadhatatlan (lásd még SÁNDOR ANNA 1998).

Adatközlőim többsége a magyarsághoz pozitívan viszonyul. Valószínűleg ez bizonyítja az is, hogy elvállalták a beszélgetést. A magyar nyelv azonban már nem tartozik a mindennapi életükhöz, nyelvhasználatuk során azokban a helyzetekben is a szlovák nyelvet részesítik előnyben, amikor adott a lehetőség a magyar nyelv használatára.

Az adatközlőkre vonatkozó legfontosabb adatokat az alább táblázatban foglaltam össze:

Adatközlő	Szül. év	Gyerekkori lakhely	Jelenlegi állandó lakhely
GX	1980	Fülek	Fülek
AD	1980	Ipolyvisk	Zselíz
GR	1980	Zselíz	Zselíz
KJ	1982	Hronovce	Hronovce
MP	1979	Pozsony	Pozsony
LK	1983	Sajólenke ⁴	Sajólenke
AV	1982	Nagykürtös	Nagykürtös
TM	1979	Felsőbalog	Rimaszombat
EV	1983	Nagykürtös	Nagy-kürtös
RK	1979	Érsekújvár	Érsekújvár

A nemzeti identitás kérdése

PATAKI FERENC a következőképpen definiálja a nemzeti identitást: „én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben” (PATAKI 1997: 177).

A nemzetiiségi hovatartozásnak van szubjektív és objektív aspektusa is. A szubjektív aspektus az egyén személyes mérlegelésén alapul, hogy ő maga minek érzi magát, az „objektív” pedig, hogy mások minek tartják, melyik etnikumhoz tartozóként kezelik.

A két aspektus nem mindig esik egybe. Különösen így van ez a nyelvvesztők vagy a vegyes házasságokból származók esetében.

Válaszadóim iskoláikat szlovák nyelven végezték, ennek következtében baráti körük legnagyobb része szlovák nyelvű, illetve nemzetiségű; magyar nyelvüket csak a szűk családi körben (vagy még ott sem) használták, ezért kevesen vannak, akik egyértelműen be tudják sorolni magukat valamilyen etnikai csoportba.

Az interjúk készítése során is azt tapasztaltam, hogy gyakran tiltakoznak a szűknek érzett magyar vagy szlovák besorolás ellen. Többen elmondták, hogy sem magyarnak, sem szlováknak nem érzik magukat. Ezért nemcsak a hivatalos kategóriákra kérdeztem rá, amelyeket a censusok is feltüntetnek, hanem válaszlehetőségként bevezettem a *szlovák* és a *magyar* mellett a *mindkettő*; *egyszer szlovák*, *egyszer magyar* kategóriákat is (vö. GERE BEN 1999). A nemzetiség tekintetében fellépő bizonytalanság volt az oka annak is, hogy a nemzetiség fogalmára két alkalommal is rákérdeztem. Először az adatközlő nemzetiségére hivatalosan, ahogyan a censusok is kérdeznek, másodszor pedig a „Nemzetiséged szerinted?” kérdést tettem fel.

A lenti táblázatból jól látszik, hogy a két kérdésre adott válaszok nagyban eltértek.

Adatközlő	Nemzetiséged hivatalosan	Nemzetiséged szerinted
AD	magyar	mindkettő
GR	magyar	magyar
KJ	szlovák	szlovák
MP	magyar	mindkettő
LK	magyar	egy nemzetiséghez sem tartozik
AV	szlovák	egyszer szlovák, egyszer magyar
TM	cseh	morva, szlovák, magyar
EV	szlovák	egyszer szlovák, egyszer magyar
RK	szlovák	egyszer szlovák, egyszer magyar

Csupán két esetben (GR, KJ) fordult elő, hogy egy adatközlő ugyanazt a választ adta mindkét kérdésre. GR ugyan mindkét alkalommal a magyar nemzetiséget jelölte meg, azonban hozzátette, hogy ő „titkos magyar”, akiről csak kevesen tudják, hogy magyar nemzetiségű.

GR esetében tehát az önazonosítás eltér attól, ahogyan őt az emberek azonosítják. Bár esetünkben ezt az adatközlő maga akarja így, ennek ellenére a különbség még fennáll.

GR: Lehet, hogy azé is, mert ÖÖ (.) nevéből (.) nem lehet | következtetni arra, hogy magyar vagyok.

K: És mi a neved? Csak azt tudom, hogy GR?

GR: Farebni.⁵

K: Farebni?

GR: Nem tipikus magyar név. [nevet]

K: Nem az. [nevet]

GR: Én olyan titkos magyar vagyok.

Az adatközlők közül a legtöbben az általam bevezetett új kategóriákkal azonosultak, előfordult azonban egy eset, amikor az adatközlő (LK) kategóriaként az *egy nemzetiséghez sem tartozót* jelölte meg. Az interjúban így vallott erről:

K: S te nemzetiségileg hova sorolod magad?

LK: Nemzetiség? Sehova se akarom sorolni, inkább én úgy mondom, hogy | emberek vagyunk.

K: Aha.

LK: Semmi a nemzetiségűnek, csak ember vagyok. (...) Nem érzem magammm, magamat szlováknak se, m;magyarnak se.

Két olyan eset is előfordult (AD és MP esetében), hogy az adatközlők a kérdőívben a *mindkettő-t* (a szlovákot és a magyart is saját nemzetiségének tekinti) jelölték meg. AD az interjú során elmondta, hogy magát inkább közép-európainak szeretné nevezni. Saját bevétele szerint egyik nemzetiséghez sem érzi magát igazán tartozónak, mert számára a tudás, az „európaiság” képvisel értékeket (vö. SÁGVÁRI 1999), és a nemzetiséget nacionalista kategóriaként értelmezi.

AD: Ezt a kérdést is valahogy megválaszolja embert, hogy +//. az ember magának, hogy, hogy hova tartozik vagy hogy (..) milyen a identitása, ez | attó is függ, hogy, hogy, hogy mi;mi;mik azok a | elegendő kis, kis (..) /-hogyan mondjam magyarul,-/ [halkan mondja] °most mondom szlovákú akkor (.) *nevynhutné a dostatočné podmienky, °preto pre zafinovanie si identity*. Hogy mellikek ezek, ezek, ezek, ezek a +... Mert, mert valakinek szimbólumok köllenek, érted, valaki ránéz a nem tudom, Szent Jobbra és akkor | a szívéhez kap vagy valami és akkor mit én tudom, szóval valakinek ez, ez, ez, ez sokat jelent, jelent, hogyha ilyet lát. Én nem tudom, én ilyen, ilyen, ilyenek, ilyen számomra mu;mulandó dolgok, dolgok. Érted, ilyeneken nem tudnám felépíteni a (.) hovatarozásomat.

Egyik adatközlőm (MP) annak ellenére, hogy mind a szlovákot, mind pedig a magyart saját nemzetiségének vallja, a magyar esetében kihangsúlyozta, hogy ez a kategória nem a magyarországi, hanem a szlovákiai magyart jelenti. A magyarországi magyarokat már nem érzi magához közelállónak.⁶ Ez az érzés erősödött meg benne budapesti részképzése során is, amikor több alkalommal azt érezte, hogy Magyarországon nem tartják magyarnak.

K: Amúgy hogy érezted magad Pesten?

MP: (...) Mondjuk (..) úgy jó | tök jó vót | de (.) aa lányok is akik a szobatársaim voltak azt mondták hogy soha nem akarnak Magyarba lakni és (.) soha nem tutták hogy szlovákok vagyunk e vagy magyarok. Mi úgyis tudtuk hogy szlovákok mer mindenki Felvidéknek mondott. Hogy mi nem tudunk tökéletesen magyarul meg ilyenek vótak.

Egy másik adatközlő (TM) hangsúlyozta, hogy még a csallóközi és komáromi magyarokkal sem tud azonosulni. Mert ők „igazi magyarok”, míg ő csak „félmagyarnak” tartja magát. A szavai úgy értelmezhetőek, hogy hozzá feltehetőleg inkább azok a magyarok állnak közelebb, akik szlovák közegből származnak, akik napi szinten kapcsolatban vannak szlovákokkal.

TM: De azok, azok olyanok, olyanok má, hogy (...) azok;azok;azokkal see ő nagyon | értek +//. nem hogy nem értek egyet, de (.) nem (...) *nestotožňujem sa*.

K: Értem.

TM: Mer ott (.) ezek ő több;többek között olyan magyarok, akik | komáromi meg dunszerdahelyi, azok igazi magyarok. Én nem érzem magamnak, magamat teljesen úgy igazi magyarnak. Így félmagyarnak csak.

K: De hát mi az hogy igazi magyar, megint olyan kategória, hogy +...

TM: Nem, nemtuom, az egy | érzés.

K: Tehát úgy érzed, hogy ők különböznek.

TM: Hát ők öö (.) ők olyannn (...) +... A;aszt értem alatta, hogy igazi magyarok, hogy (.) magyar iskolákba jártak, magyar öö könyveket (...) magyar könyveket olvasnaaak mmmagyar tévét néznek +//. De főleg magyar tévét nézek én is. Meeeg (..) egész életüket magyar nyelvi, (.) magyarul élik. Énnn már aaa alapiskolától többek között szlovák, (.) szlovák nyelvet élek.

TM saját nemzetiségeként a szlovák és a morva mellett a magyart is megjelölte. Az adatközlő édesapja morva származású, édesanyja magyar. TM Szlovákiában született és szlovák nyelvű iskolákat is látogatott. Az interjúból kiderült, hogy bár mindhárom nemzetiséget megjelölte, de a legfontosabb nyelv számára a cseh, azaz morva, bár magyarul is szívesen beszél.

Az adatközlők közül hárman (AV, EV, RK) az *egyszer magyar, egyszer szlovák* kategóriát jelölték meg. Mindhármuk nemzetisége hivatalosan szlovák. Míg RK a magyarságot azért őrzi, mert így akar adózni elhunyt édesapja emlékének, AV és EV még nem foglalkozott komolyabban ezzel a kérdéssel.

A kérdőívben megadott válaszok alapján adatközlőim nemzetiségük alapján két csoportba sorolhatók:

Az első csoportba azok tartoznak, akik mindkét nemzetiséget maguknak vallják. Ők azok, akik a *mindkettő* és az *egyszer magyar, egyszer szlovák* kategóriákat jelölték meg. Bár mindkét nemzetiséghez kötődnek, a kérdőív további kérdéseire adott válaszaik mégis azt mutatják, hogy identitásuk a szlovák nemzetiséghez áll közelebb.

A másik csoportba azokat sorolom, akik semleges választ adtak, sem a magyart, sem pedig a szlovákot nem jelölték meg, inkább egy harmadik lehetőséget választottak. A nemzeti-ség helyett inkább emberi mivoltukat vagy közép-európaiságukat jelölték meg. Ebbe a csoportba a kérdőív alapján csak LK tartozik, aki egyik nemzetiséghez sem érzi magát tartozónak.

Ugyanakkor részben ide sorolom AD-t is, aki ugyan a kérdőívben a *mindkettő-t* jelölte meg, az interjúban magát mégis inkább közép-európainak nevezte.

Összegzés

Adatközlőim nemzetiség tekintetében nem tudnak azonosulni azokkal az általuk szűknek érzett nemzeti-ségi kategóriákkal, amelyeket a censusok is kérdeznek. Legtöbben mindkét nemzetiséget magukénak vallják. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyenlő mértékben élik meg a magyar és a szlovák identitásukat. A magyarokkal csak bizonyos fokig képesek azonosulni, a szlovák identitás közelebb áll hozzájuk. Olyanok is akadtak, akik egyik nemzetiséghez sem érzik tartozónak magukat, ehelyett inkább nemzetiségként emberi mivoltukat, illetve közép-európaiságukat jelölték meg.

Mindent összegezve az adatközlők esetében a nyelvvesztés szorosan összefügg az identitás elvesztésével, ugyanis a nyelv az a (talán utolsó) támpont, amely alapján még magyar-nak (is) mondhatják magukat. Ennek elvesztése nagy valószínűséggel a magyar identitás elvesztéséhez vezet.

Irodalom

- GEREBEN FERENC 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- GEREBEN FERENC 2001. *A szlovákiai magyarok identitástudata és olvasáskultúrája*. Új Forrás 2001/10. szám, 53–66.

- GEREBEN FERENC 2005. *Olvasáskultúra és identitás*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram, Pozsony
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2002. *Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján*. In: Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből. Szerk. GYURGYÍK LÁSZLÓ–KOC SIS KÁROLY. Kalligram, Pozsony. 11–31.
- KOC SIS KÁROLY 2003. *A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1998–2002)*. Kisebbségkutatás 4. szám.
- PATAKI FERENC 1997. *Nemzetkarakterológia?* Magyar Tudomány. 1997/2. 177.
- PUSKÁS TÜNDE 2000. *Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2000/1. 69–85.
- RABEC, ŠTEFAN 2003. *Emberek a határon. A nyelvvesztés és nyelvépülés vizsgálata szlovákiai egyetemisták körében*. Szakdolgozat. Bratislava FF UK.
- SÁGVÁRI BENCE 1999. *Létezik-e európai identitás?* Kisebbségkutatás 1999/1. 78–80. p.
- SÁNDOR ANNA 1998. *A kétnyelvűség és a nyelvcseré egy szlovákiai magyar beszélőközösségben*. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS. Kalligram, Pozsony. 103–115.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove 2000. *Menšina jazyk a rasizmus*. Kalligram, Bratislava

Jegyzetek

- 1 Erdélyben, Kárpátalján, Felvidéken, Vajdaságban és Magyarországon.
- 2 Ez a réteg megfoghatatlan, a censusok nem képesek megragadni, hiszen nem adnak lehetőséget a kettős, illetve a többes identitás jelölésére. Többek között ennek köszönhető, hogy ezt a réteget nem is vizsgálták. A Szlovákiában végbemenő asszimilációról születtek ugyan írások (lásd pl. GEREBEN 1999; GYURGYÍK 1994, 2002; PUSKÁS 2000; stb.), de a szlovákiai magyar beszélőközösségnek azokra a marginális tagjaira, akik már elindultak a nyelv-, illetve identitásvesztés útján, az említett írások csupán utalnak, részletesen azonban nem térnek ki (vö. GEREBEN 1999: 53). Sajnos nyelvészeti jellegű kutatások is hiányoznak. SÁNDOR ANNA (SÁNDOR 1998) folytatott kutatásokat Kolonban a nyelvcserét illetően, de a jelenséget csak közösségi szinten vizsgálta.
- 3 Ez a csoportosítás a magyar etnikumhoz, kultúrához és nyelvhez való viszonyulásuk alapján történik, nem pedig annak alapján, hogy a leépülő nyelvet mennyire használják.
- 4 *Sajólenke* (szlk. *Lenka*) névnek hivatalos magyar alakja a szlovákiai „táblatörvény” alapján: *Lenke* (a szerk.).
- 5 Kitalált név. Az adatközlők anonimitása érdekében a neveket kódoltam.
- 6 A felvidéki magyarok magyarországi nemzettársaikat is erős kritikával kezelik. Az egyik legtöbbször visszatérő vélekedés szerint az anyaország polgárai beképzelték, lenézik a szlovákiai (és általában a határon túli) magyarokat. (GEREBEN 2001: 56)

PRÁGAI MAGYAR FIATALOK NYELVHASZNÁLATA A VILÁGHÁLÓN

BÍRÓ FERENC

1. Csehországban napjainkban, a XXI. század első évtizedének a közepén is élnek magyarok: magyar nemzetiségűek, magyar anyanyelvűek. Velük, az ő kisebbségi létükkel, nyelvhasználatukkal a közelmúltban több cikk, tanulmány foglalkozott (SADILEK–CSÉMY 1993; EÖRY 2000, 2002, 2003; KOKES 2002; BÍRÓ–BREDÁR 2004).

E dolgozat az ott magyarul (is) beszélőknek egy szűk kis csoportjáról, a Prágában tanuló egyetemi hallgatókról, fiatal értelmiségiekről s az ő nyelvhasználati jellegzetességeikről kíván tájékoztatást adni. Kiemelten az internetes írásbeli kommunikációjuk főbb vonásait mutatja be.

Bár pontos adataikat nem ismerjük, azonban a körükbe tartozóknak a száma – a Cseh és Morvaországi Magyarok Szövetsége képviselőinek a véleménye (becslése) szerint – mintegy félezer, vagy még annál is több lehet. Nagy többségük Szlovákiában érettségizett magyar vagy szlovák tannyelvű középiskolákban. Prágában az egyetemeken a legkülönbébb szakterületeken tanulnak tovább, illetőleg szereztek diplomát.

Vizsgálatomhoz tehát őket választottam „adatszolgáltatóként”. Ottani egyesületük, az Ady Endre Diákkör tagjainak az internetes levelezéséből származnak azok a magyar nyelvű szövegek, amelyekből korosztályuk bizonyos tipikus írásbeli nyelvhasználati jellegzetességeit igyekeztem megállapítani. A vizsgálattal annak feltárásához kívánok adalékokat szolgáltatni, hogy a mai fiatal magyar anyanyelvűek bizonyos, határon túl élő csoportjai követnek-e, s ha igen, milyen formai szabályokat követnek írásos kapcsolattartásuk során, eme új kommunikációs csatornájuk alkalmazásával. Elsősorban a nyelvi kommunikációjuknak az ún. fatikus elemeire, a nyelvi viselkedésük udvariassági szerepű eszközeire figyelve: a megszólításainak, köszönéseiknek, levelük végén álló elköszönéseiknek, a levélírók saját önmegemléltetéseknek a módjait és nyelvi eszközeit tekintem át.

2. Az adatok ismertetése előtt röviden szólok a civil szerveződés történetéről is. Az Ady Endre Diákkör hivatalos honlapja szerint: „Prágában már az első Csehszlovák Köztársaság idején tevékeny magyar kulturális élet folyt. A magyar diákok részére külön menza és kollégium működött. A diákok a Szent-György Körbe tömörültek. A II. világháború alatt és az azt követő évek során ez a szervezett élet lehetetlenné vált, szinte teljesen megszűnt. A nemzetiségi politika fokozatos változása az 1950-es években lassan lehetővé tette a magyar diákok csoportba szerveződését. Az eleinte szórványosan, később rendszeresen összejáró egyetemisták 1957-ben vették fel az Ady Endre Diákkör nevet, és azóta ez a kör folyamatosan működik.

A klub létszáma mindig változott. A nyilvántartott tagok létszáma jelenleg mintegy kétszáz diák. Csehszlovákia szétválása súlyos érvágást jelentett az AED számára, mivel a Szlo-

vákiából érkezők számára bevezették a tandíj-kötelezettséget. Az 1998. és 1999. évben mindössze 10-10 gólyánk volt felavatva. Azóta a létszám növekszik a Csehország és Szlovákia között létrejött oktatási egyezménynek és a tandíj eltörlésének köszönhetően.

Az AED rendszeresen szervez kulturális összejöveteleket. Ezek közül a legnépszerűbb az egész hétvégére kiterjedő márciusi zenés rendezvény, amelyen több szlovákiai magyar diákklub is részt vesz. A klub életének szerves részét képezi az őszi és a tavaszi focibajnokság (RIMET) és az asztalitenisz-bajnokság. Kötetlen beszélgetésre, kikapcsolódásra hetente összegyűlnek a klub legaktívabb tagjai.

1994 óta, KNÉDLI néven, rendszeresen megjelenő lapja is van a diákkörnek. Két évig működött az újjászerveződött néptáncsoport, a MOLDVA, mely méltó követője lett az 1970-es években híressé vált NYITNIKÉK-nek. Öt alkalommal rendezték meg a magyar egyetemisták részére az augusztusi Kovácspataki Diáktábort.

Egy Prágában tanuló magyar diák számára az első számú hely, ahol jó társaságban szórakozhat és hasznos információkhoz juthat, az Ady Endre Diákkör.” (<http://www.aed.cz/tort/index.htm>)

Az utóbbi évtizedben önmaguk számára eredményesen felhasználják az elektromos kapcsolattartás lehetőségeit. Saját hivatalos honlapot hoztak létre, és tagjaikat közös címűkre, az ún. konferenciájukra („*aed konferencia*” <aed@popelka.ms.mff.cuni.cz>) küldött magyar nyelvű írásikkal juttatják fontos, őket érdeklő információkhoz. A nyelvi kommunikáció tényezőire való tekintettel tehát azt mondhatjuk, hogy ezek a magyar nyelvű megnyilatkozások olyan írott szövegek, leginkább a hagyományos levelekre hasonlító irományok, amelyek mindegyikének egyetlen személy az írója, de nem egyetlen személyhez szólnak (általában), hanem az AED-konferenciára feliratkozott (illetőleg azt olvasó) magyar anyanyelvű csehországi, többségében fiatal értelmiségiek (egyetemisták, illetőleg a felsőoktatási tanulmányaikat a közelmúltban befejezett személyek) csoportjához. Életkorukat tekintve tehát zömmel huszon- és harmincéves fiatalokhoz. Iskolai végzettségük szerint megközelítően azonos szinten állnak, kapcsolatukat az egyenrangúság jellemzi. A levelek írói között lényegesen több a férfi, mint a nő. Témáik sora rendkívül változatos, központi kérdéseik: az ő lazább, szorosabb közösségi életük, a velük kapcsolatos események, kulturális-oktatási-művészeti programjaik, az utazási igényeik és lehetőségeik, pénzügyi akcióik, személyes és közösségi jellegű történések stb., stb. A tematikának megfelelően igen eltérőek a kommunikációik funkciói is: az egyszerű tényközléstől, tájékoztatástól a kéréseiken, kérdéseiken át a vágyaik kifejezéséig. Az egyes írások terjedelme szintén jelentősen eltérhet egymástól: vannak közöttük egyszavas megjegyzések, de többoldalas elemzések, gondolatkifejtések is.

Összességében a lehetséges nyelvhasználati szinterek közül (a nyilvánossági fok szerint) leginkább a privát, baráti viszonylat, illetőleg (az interakcióban való jelenlét alapján) közvetett, de bizalmas kapcsolat az övék. Bár a közösség akcióira ritkábban járók, egymással közeli ismeretségben nem lévők, illetőleg a városba nemrég bekerültek szűkebb köre hétköznapi, közéleti, hivatali szintérnek is érezheti azt, így rájuk a nagyobb távolságtartás, a kevésbé közvetlen viszonyulás jellemző. A szituáció pedig egy virtuális találkozás, amelyen a közlők írásban teszik közzé gondolataikat, a partnerek pedig (akarva-akaratlanul) az internetes csatornán időben azonnal vagy csak jóval később tudomást szereznek róla, s vagy reagálnak rá hasonló módon, vagy nem. Vagyis vagy monológ marad, vagy dialógus fejlődik belőle.

3. Az AED-konferenciáról hozzám is eljutott több száz levelükből választottam a legutóbbiak közül százat, olyanokat, amelyeknek más-más a szerzőjük, és amelyek (néhány kivételtől eltekintve) 2005-ben íródtak.

A világhálón egymásnak küldött szövegeikről, azok nyelvezetéről általánosan azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar standard elemeinek és szabályainak a felhasználásával készültek. Attól csak igen ritkán tértek el. Bizonyos témáknak, helyzeteknek, az írók hangulatának, a figyelemfelkeltés céljának stb. megfelelően, az olvasókra teendő hatás fokozása érdekében tudatosan más nyelvváltozatokból is merítenek. Nyelvjárási, népnyelvi alakokkal igyekeznek felidézni az otthonosság, a származás szerinti összetartozás érzését. Így pl. az *Aranyoskám!* megszólítással; a *jön* ige táji alakváltozataival: *gyűjjetek el, együtt ilyen e*; a köztöszóhasználattal és a jellemző igeragozással: *gyertek el, oszt majd meglássuk*; a hangtani jelenségekkel: *pízt* [pénzt], *téllég* [tényleg], *szal* [szóval], *lécci* [légy szí] stb.

A mai magyar fiatalok körében kedvelt szleng elemei is megjelennek, szintén elsősorban az egyívű tartozás kifejezésére. Pl. „Aki ismeri ezeket, *légszi* írjon nekem 1 mailt” ’legyen szíves’; „jelentkezzetek *magánba mailen*” ’írjatok saját ímélcímre’; „benzinbe *beszálók*” ’utazásomért fizetek’; „szitu *van*” ’rendkívüli helyzet van’; „ugyancsak *buzeráljátok lécci ... cámom*” ’legyetek szívesek, hívjatok a ... telefonszámon’; „minden nem *anyázó* levelet, 5letet szívesen fogadok” ’szidalmozó, bántó’; „katonásosdi” ’katonai szolgálat’; „fősulis” ’főiskolás’; „info” ’információ’; „digizés” ’digitalizálás’; „zsebvirátor” ’mobiltelefon’.

Az írók kétnyelvűségéből adódó önkéntelen kódkeverés nem fordult elő a feldolgozott levelekben, az előbb említett egyéb (magyar) nyelvváltozatokhoz hasonlóan azonban tudatosan, hatáskeltés céljából elvéve beillesztettek egy-két cseh (szlovák) nyelvi elemet. Pl. köszönésre a *zdravim, sportu zdar, Nevahejte, zahrajte!* Természetesen a tulajdonneveket cseh nyelvi alakjukban tüntetik fel, a szakszavaikat szintén, vagy más idegen nyelven.

3.1. Az általános nyelvhasználati jellemzők számbavétele után nézzük meg részletesebben, hogyan s milyen nyelvi eszközökkel fordulnak az írók a kisközösségükhöz.

A megszólítás fogalmát hasonlóan használom, mint korábbi dolgozataimban (vö. BÍRÓ, 1996), illetőleg amint DOMONKOSI ÁGNES (DOMONKOSI 2002, 5–9). Vagyis a nyelvi érintkezésben a beszédtársra, a kommunikációs partnerre utaló nyelvi elemek használatát tekintem megszólításnak, így a személyes névmások változataiét, az ezekkel egyeztetett személyragokét és személyjelekét, a különböző személyneveket, címekre, rangokra, foglalkozásra, szerepre utaló főneveket, valamint ezek kombinációiét.

A továbbiakban erről az oldalról igyekszem megközelíteni a kérdéskört: elsősorban arra leszek tekintettel, miféle (típusú, szófajú, alakú, szerkezetű) nyelvi eszközöket használnak egymás megszólítására, milyen azok szövegbeli eloszlása, hogyan kapcsolódnak a köszönési formákkal, illetőleg az írások végén az elköszönések és az önemlítések hogyan jelennek meg.

A feldolgozott száz levelet tehát száz személy írta, 33 nő és 67 férfi. A levelek elején szó-kások megszólításoknak a köszönésekkel való kombinálása a partnerek (férfi = F, nő = N) egymáshoz fordulásáról, azok nyelvi eszközeiről tájékoztat. A gyűjtemény tizennégy írásában (11 F, 3 N) viszont nincs se köszönés, se megszólítás. A kettő közül csak az utóbbi szerepel, de jelző nélkül egy levélben (N): *Aranyoskám!* (A fel nem dolgozott írásokban hasonlóak még pl.: *Gyerekek!*; *Prágai és más Magyarok, Bolgárok és egyéb nemzetek Fiai!*; *Bulikat nem Élvezők és Levéltörők!*; *Mogyorók, előre!*; *Hee, Srácok!*; stb.) Vagyis ez a faj-

ta közösséghez fordulás nem jellemző. Nem sokkal gyakoribb ugyanez kedveskedő jelzővel sem, hét írás (5 F, 2 N) elején található efféle: *Tisztelt néptáncot, népzenei és Nyitnikéket Kedvelők!*; *Kedves társak!*; *Kedves emberek [emberek]!*; *Kedves Magyarok!*; *Kedves kultúrtársaim!*; *Kedves apróságokat kedvelők, ill. szeretők!*; *Tisztelt Vezetőség!* (Hasonlók a vizsgálatba nem vont levelekben: *Kedves Kultúrtársak!*; *Kedves csehországi Barátaim!*; *Kedves Mindenki!*; *Tisztelt Hölgyeim és Uraim!*; *Tisztelt Nagyérdemű!*; stb.).

Csupán köszönés található önmagában hatvankilenc levélben (44 F, 25 N; példái lejjebb). Mindkét elem, vagyis köszönő és megszólító nyelvi eszköz egyaránt kilencben (7 F, 2 N: *Sziasztok, mindenki!* (3); *Sziasztok, mindannyian!*; *Üdv, Aedokok!*; *Üdv, prágaiak, aedések, kicsik, nagyok, meg mindenki!*; *Hello, mindenki!*; *Szevasztok, aggyisten mindenki-nek!* *Zdravim, gyermekeim.* (Egyéb írásokban: *Sziasztok, Emberek!*; *Sziasztok, Kedveseim!*; *Sziasztok, Sorstársaim!*; *Hahó, hahó, Cse, kedves!*; *Hahó, Mindenki!*; *Szia, Mindenki-nek!*)

Szembetűnő ezek alapján, hogy a hagyományos levelekben szokásos, valamiféle főnévvel (és kedveskedő jelzővel) történő megszólítás nyolcvanhárom (55 F, 28 N) levél elejéről hiányzik, viszont megjelenik hetvennyolcban (51 F, 27 N) valamelyik köszönési forma.

3.2. A szövegekben előtűnő személyviszonyok szintén figyelmet érdemelnek. Uralkodó a tegező változat, hetvenhárom adatban (46 F, 27 N). Magázó négyben (2 F, 2 N). Többes szám első személyű formával utalnak a partnerre egyben (F: *hogyan vállaljunk ott munkát!*; egyéb írásokban is ritkán: *mindannyian emberek vagyunk* stb.), azaz a többes szám első személyű névmásokkal, az ilyen ige- és főnévi alakokkal. Véleményem szerint arról van szó, hogy az írók ezeknek az ún. inkluzív többes számra utaló ige- és névszóalakoknak a használatával a kommunikációban részt vevők mindegyikéhez fordulnak (saját magukat is bevonva, pl. az együttes cselekvésbe, a tevékenységekben való közös részvételbe), vagyis valamiféle közvetett kötött megszólításnak tekinthetjük az efféléket. Még ilyen formában sincs partner(ekhez) fordulás huszonkét levélben. Ez utóbbiaknak alig több mint a felében (12; 8 F, 4 N) említik viszont a 3. személyt. Nyelvileg vagy az *ember* főnév többes számú alakjával (más levelekben: *ember, résztvevő, magyarok, hontársak, idegenek, új diákok, elsősök, hozzászólók, építő kritikus, pocskondiázó, fiatalok és idősek, jelentkezők, prágai magyar társaság* stb.), illetőleg szerkezetekkel; vagy a *valaki, mindenki, aki* stb. névmásokkal; vagy a 3. személyű igei személyragokkal közvetett formában jelzik, hogy kihez is szándékoznak szólni az írók. A másik tíz irományban (mind F) még efféle sincs, pusztán információt, megjegyzést stb. közölnek.

Ugyanezeket a nyelvi eszközöket – most már a levelek elején található fordulatokat figyelmen kívül hagyva – megvizsgáltam a szövegek belsejében is. Egyáltalán nincs partnerre utaló elem tizenhat szövegben (11 F, 5 N). Csak névmás, illetőleg személyjelölő morféma található hatvanegyben (40 F, 21 N), nominális elem is huszonháromban (16 F, 7 N).

Az utóbbiaknak, a névszói elemeknek, az ún. szerepfőneveknek a szövegbeli helyét illetően kiderült, hogy egyáltalán sehol nincs nominális megszólítás hetven levélben (45 F, 25 N), csak vokatívusként van hétben (6 F, 1 N), csak mondatba épülve tizenkilencben (14 F, 5 N), mindkét helyen mindössze négyben (2 F, 2 N; példák fentebb).

A nominális megszólításként álló nyelvi eszközök a megszólítottak számától, személytől (is) függően meglehetősen tarka képet mutatnak. A közösségnek való írás szándékából is következik, hogy puszta család-, keresz-, becéző- és ragadványnév egyáltalán nem szerepel

megszólításként. A névkapcsolatok közül is csak egyetlen, egy családnév és becézőnév együtteséből álló bukkant elő önmagában (1 F: *Bartal Gabi*). Egyes számú köznévvvel jelzik a partnert hét esetben (4 F, 3 N: *autós, munkás, munkatárs, diák, brigádos, ember(ke)*) (más, nem elemzett levelekben: *hozzászóló, résztvevő, fickó, nép* stb.). Természetesen a többes számú köznevek gyakoribbak, tizennyolc írásban utalnak a partnerekre (15 F, 3 N: *jelentkezők, konferenciatagok, lakótársak, diplomával rendelkezők, benzinpénzbe beszállók, fiatalok, magyarok* stb.; egyéb példái fönt). Különböző személyek megszólítása miatt egyes és többes számú alakok is előfordulnak négy levélben (2 F, 2 N: *Heder Zoli, Lucky meg Csee, Harsányi Katika, Katus, hölgyek; emberek, érdeklődő; magyarok, emberke; stb.*

3.3. Az olvasóknak mint kommunikációs partnereknek a levelek elején történő vokatívuszi megszólítására felelnek a szövegek végére illesztett saját, írói megnevezések, önmegnevezések. A kommunikációs egységek adatainak a kigyűjtése után azonnal kiviláglott, hogy erre a sajátos funkcióra használják a legváltozatosabb nyelvi formákat a levélíróink. tizenháromféle variációt figyelhetünk meg. A vokatívuszi megszólítások gyakori elmaradásával szemben az írók bármiféle megnevezése (aláírásként) csupán tizenegyszer nem szerepel. Érdekesebben oszlik meg a személynevek előfordulása. Uralkodó formák az egyelemű személynevek. Legtöbb írásban, harmincötben a becézőnevüket használták. A keresztnévüket tizennyolcban, valamiféle közismert ragadványnevüket hatban: *Atlasz, Bogycó, Guzmi, Lucky, Toli; Mazsola* (máshol *Mazsi*; egyéb nem elemzett írásokban: *Csadi, Csonde, Etil, Gyurovics, Licky, Tomasz, Tomicse*; stb.), önmagában a családnévüket viszont csak kétszer (az egyiket *-ék* toldalékkal). Ugyanezeknek a pusztá kezdőbetűje is kerülhetett ebbe a szerepbe, a családnév egy, a keresztnév három írásban. Változatosak a személynévfajta kombinációi is. A csn + kn 13, a csn + bn 5, a csn + a kn kezdőbetűje egy, a csn kezdőbetűje + kn 2, a csn + rn kezdőbetűje egy, a csn is és a kn is kezdőbetűvel egy alkalommal fordult elő. A személyneveken kívül egyéb nyelvi eszköz alig került ebbe a szerepbe. Az *én* személyes névmást használja az egyik aktív levélíró. Alkalmazásának a magyarázata egyszerű. Az e-mail levelek előtt az internetes rendszer minden alkalommal megjeleníti az írás címzettjének és feladójának az adatait, valós vagy választott szimbolikus nevét is, így némely írók csak e névmással utalnak vissza. Az adatok tehát azt igazolják, hogy a csehországi magyar fiatal értelmiségiek leginkább a saját megnevezéseik (aláírásaik) szerepeltetésével követik a magyar hagyományokat, legfeljebb az újszerű kommunikációs helyzethez (soktagú levélpartnerek, másféle csatorna stb.) igazodva, az ismertségüket a nevük választott változataival is jelezni tudják.

3.4. A megszólítások, önmegnevezések áttekintése után szólhatunk a velük, előttük használt köszönési, elköszönési formákról.

Az internetes kommunikációba belépéskor, bekapcsolódáskor a köszönéssel a megszólalók valójában hasonló módon akarnak eljárni, járnak el, mint ahogy a szóbeli találkozás során szoktak, vagyis a találkozás elején a kommunikációs kompetenciájuknak megfelelően a meglévő elemkészletükből kiválasztják a leginkább odaillőnek vélt köszönő formát.

A megvizsgált száz levélből huszonkettőben (16 F, 6 N) nincs semmiféle köszönő vagy a köszönést helyettesítő formula. hetvennyolcban viszont van. Legtöbben – ötvenkettő írásban (28 F, 24 N) – leginkább megfelelőnek a *sziasztok* változatot tartották, nyilván a többségre utaló alakja miatt is. Feltűnő, hogy a fiatal nőknek a 72,72%-a ilyen módon fordul társaihoz. A másik gyakoribb variáns az *üdv* volt, kilencszer tűnt fel, s csak férfiak használták.

Valószínűleg a semleges hatása miatt, hiszen általánosan szerepelhet magázáskor és tegezéskor, egy és több személyhez szólóan is. A *helo ~ hello ~ helló* variációkkal öten éltek (3 F, 2 N). Még ritkább a *szevasztok*, két írás elején jelentkezik (1 F, 1 N). A többi alak egyedi előfordulású, és csak férfiak írásaiban tűnnek fel. A használóik közösséghez fordulásuknak e ritka, s mondhatni különleges módjával is fokozottan magukra tudják irányítani társaik figyelmét. A hagyománytiszteletet jelezheti az *áldás*, *békesség* és a *szervusztok*, udvariasságot a *szép jó napot*, tréfálkozó, vidám hangulatú a *kívánok napos száraz meleg időt* és a *szevasztok*, *aggyisten*, bizalmasságot a *csusztok*, *hahó*, *hellotok* és az idegenül hangzó *hi*. A két nyelvűségből is adódó összetartozást jelezheti a *zdravim* (és még inkább a nem elemzett levelek között felbukkanó *ahojtok*, amely két nyelv elemeiből áll össze).

A magánlevelek végén hagyományosan, mintegy a partnerek találkozásának a lezárásaként különféle jókívánságokat tartalmazó mondatok szerepeltek. Az általam elemzett írásokban részben effélékkel is találkozhatunk, de ezek kombinálódhatnak bizonyos elkészítési formulákkal, illetőleg teljesen át is adhatják helyüket azoknak.

A két jelenséget megvizsgáltam külön-külön. Az írások záró részében az írók saját nevük feltüntetésével fordítottan arányosan használnak elkészítő szavakat, vagyis hetvenötben (47 F, 28 N) nem. A nyelvi eszközeik sem olyan változatosak, mint a levelek elején található. tizenhétszer az *üdv* (12 F, 5 N) jelenik meg, négyszer az *üdvözllet* (F), kétszer pedig ezen a helyen is a *sziasztok* (F). Egy-egy előfordulása a *helló* (F) és az idegen hatású *bye* (F). Ismételten a nők nyelvi viselkedése tűnik szembe. Úgy látszik, ők erősebben tartják magukat a hagyományos levélformulákhoz, hiszen csupán öten (15,15%) választottak elkészítő szót írásuk végén.

A magánlevelek végén hagyományosan szereplő jókívánságok, vágyak, felszólítások nyelvi használatáról szintén tarka kép tárul elénk a megvizsgált száz internetes írásból. Ismételten negatív megállapítással kezdve: ötvennégyben (40 F, 14 N) ugyanis efféle egyáltalán nem találunk. Leggyakrabban a szlenges *kösz(i)* és a *köszönöm* alakokkal zárták leveleiket: az előbbivel hatszor (4 F, 2 N), az utóbbival ötször (1 F, 4 N) éltek. Hárman a magyarok párbeszédeiben általánosan előtűnő *sok sikert* (1 F, 2 N) szerkezettel jelezték jószándékukat.

A többi harminckét fordulat egyszerű használatú. Az írók a szöveg tartalmához és az olvasó közösséghez kapcsolódtak jókívánságaikkal, kéréseikkel stb. Gyakoriságukkal élre kíváncsoznak a köszönetnyilvánítás variációi: *Köszönöm mindenkinek!*; *előre is nagyon szépen köszönöm*; *A segítséget előre is köszönöm*; *Előre is köszönöm*; *Előre is nagyon köszönöm*; *Előre is köszönöm, és további szép napot mindenkinek*; *Köszönettel és szívvelyes üdvözllettel*; stb. Némelyekben az írók a közösség megértését kérik: *Elnézést*; *bocsánatkéréssel a szörnyű magyarírásért*. Kifejezhetik saját viszonyukat is az olvasókhoz: *tisztelettel*; *maradok tisztelettel*; *üdvözllettel*; *(mindenkít) szeretettel várunk*. Mások különféle jókívánságaikat küldik: *Minden jót mindenkinek*; *Sok sikert és kellemes nyarat mindenkinek*; *mindenkinek további jó napot kívánok*; *Mindenkinek szép hetet!*; *Kellemes hétvégét mindenkinek*; *További szép napot!*; *Sok szerencsét!*; *mindenkinek jó munkát*; stb. Ismét mások közös cselekvésre buzdítanak: *gyertek el, oszt majd meglássuk*; *nos, ha kedvetek van, gyűjjetek el*; *legyetek jók, ha tudtok*; *mindenki hozzon*; *jelentkezzetek magánba mailen*; *sportu zdar*; stb.

4. Dolgozatomban egy határon túli kis magyar beszélőközösség nyelvi interakciójának egyik lehetséges megvalósulását, az internetes nyelvhasználatát vizsgáltam meg. Összsege-

zéseképpen elmondhatom, hogy változó világunk következményeként újszerű a kommunikációs helyzet, újszerű a kommunikációs csatorna, a nyelvi érintkezés módja stb. E körülmények hatással lehetnek, és hatással is vannak az ilyen módon kommunikáló emberek egymás közötti kapcsolatai megteremtésének, fenntartásának, lezárásának a felhasznált nyelvi eszközökre és módjaira. Az internetes levelek azt mutatják, hogy a választott kisközösség tagjai a térbeli távolság, a szakmai elkülönültség és egyéb eltérő tényezők ellenére könnyedén, zavartalanul képesek egymással dialógust folytatni, a közérdekű információkat egymásnak átadni stb. Nagy tarkaság tapasztalható azonban a levelek nyitó és záró formai részeiben. Részben a közösség tagjainak a laza kapcsolatait is jelezheti a hagyományos udvariassági szerepű, megszólító funkciójú elemek gyakori elmaradása, de az egyformán közeli személyes ismertség, a baráti viszony hiányát is. A levelek elejére és végére illesztett köszönési nyitó, illetőleg elköszönési záró formulák a szóbeli nyelvi érintkezéshez hozzák közelebb ezt az írásos kapcsolattartást. Hogy az előzőekben bemutatott, kisközösségnek szánt írásos dokumentumokban található üdvözlő, megszólító és köszönő (elköszönő) formulák és azoknak a hiánya (kerülése) mennyire lehetnek már általánosak más hasonló magyar nyelvi közösségek tagjai között, vagy épp mennyire egyediek, azt csak több hasonló vizsgálat elvégzésével tudnánk igazolni.

Irodalom

- BALÁZS GÉZA 1993. *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. NytudÉrt. 137. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BÍRÓ FERENC 1996. *Egri szakmunkástanulók megszólításformái*. In: V. RAISZ RÓZSA (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. MNyTK. 207. 133–41.
- BÍRÓ FERENC–BREDÁR GYULA 2004. *Adalékok a magyar nyelv csehországi helyzetéhez és állapotához*. In: *Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában*. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF., Szombathely. 17–23.
- DOMONKOSI ÁGNES 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen
- DÖMÖTÖR ADRIENN 2005. *Tegezés/nemtegezés, köszönés, megszólítás a családban*. Magyar Nyelvőr (129) 299–318.
- EÖRY VILMA 2000. *A csehországi magyar kisebbség nyelve*. Hungarológia 2/1-2. 199–214.
- EÖRY VILMA 2002–3. *A csehországi magyarok nyelvhasználata. I–IV*. Prágai Tükör 2002/1. 4–9; 2002/4. 26–33; 2003/1. 16–20; 2003/3. 4–8.
- FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE 1994. *A verbális érintés*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KISS JENŐ 2003. *A magyar nyelv helyzete napjainkban*. In: *A magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában*. Szerk. HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA. Budapest. 8–13.
- KOKES JÁNOS 2002. *Magyarok Csehországban a 2001-es népszámlálás tükrében*. Prágai Tükör 2002/4. 65–70.
- KONTRA MIKLÓS (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest

- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris–Kalligram–MTA Kisebbség-kutató Műhely, Budapest–Pozsony
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. *A magyar nyelv szlovákiai változatának jellemzői*. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram, Pozsony. 84–126.
- PÉTER MIHÁLY 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest
- SADÍLEK, PETR–CSEMÝ TAMÁS 1993. *Mad'ari v České republice – Magyarok a Cseh Köztársaságban*. 1918–1992. Praha

A BESZÉDÉSZLELÉSHEZ VALÓ VISZONY ÉS A NYELVHASZNÁLAT ÖSSZEFÜGGÉSEI

N. MARKÓ JULIANNA

„Aszonták, gyünek valami régisékkutatók, vagy mi a nyavala”
Így fogadott Csesztregen az egyik háznál a gazda bennünket,
akik a helyi beszédszokásokról szerettünk volna többet megtudni.

1. A 2001-ben rendezett IV. Dialektológiai Szimpozionon a szombathelyi főiskolások terep-gyakorlatainak tapasztalatairól szóltam. Egy tantárgypedagógiai szempontból érdekes és hasznos vizsgálatot végeztem a nyelvjárásgyűjtők kérdezéstechnikájához kapcsolódva. Elemzésem tárgya az a bizonyos humán dimenzió, azaz a beszéléshez való viszony, a beszélőtípus és a nyelvhasználat összefüggése volt. „A humán dimenzió, illetőleg a humán nyelvészet szószerkezetek terminológiai újítások, melyekben a *humán* jelző összefoglaló keretre utal: olyanra, amely magába foglalja a szocio-, pszicho-, neuro-, etno-, folklór-, antropo-előtagú lingvisztikákat.” (JUHÁSZ 2001: 149.)

Az akkori 1990–1991-ben felvett és általam lejegyzett korpuszt (kb. ötven órányi) ebben a dolgozatban is felhasználom kontrollanyagként, emellett saját, egyénileg végzett Szombathely környéki gyűjtéseimet is (kb. kétszáz órányi).

A mostani felvételek 2002 tavaszán Dél-Zalában készültek egy főiskolai terepgyakorlat alkalmából (negyvenöt órányi használható ebből). A helységek: Páka, Csömödér, Lendvad-edes, Zebecke, Nova, Zalasombatfa, Bödeháza, Csesztreg, Szentgyörgyvölgy, Kerkateskánd, Szijártóháza, Gáborjánháza. Archaikus nyelvjárású vidék ez, ahol negyvenkilenc adatközlőt hallgattunk meg. Nyilván 100-200 adatközlő sem elég ahhoz, hogy az úgynevezett beszéléslélektani kérdésekre megnyugtató választ adhassunk, mégis remélem, hogy közelebb kerülök a valósághoz, ha a fentiekben felsorolt nyelvi megnyilatkozásokat felhasználom. Ugyanaz az alapállásom, mint mindig: tetten érni az embert a hitelességet keresve. (Persze a hiteles vallomástevőhöz hiteles vallató is szükségeltetik, de ezzel itt most nem foglalkozhatok.)

2. Valljuk be, mindannyian, akik az élőnyelvet vizsgáljuk, sokszor éreztük merésznek, túlzónak, elhamarkodottnak, ha 9-10 adatközlő alapján következtettünk egy település nyelvjárására, beszélt nyelvére. Megzavart, ha valaki kilógott a sorból, a százalékos kimutatásból. SZABÓ GÉZA szavaival: „félünk a diszharmoniótól.” Hogy képzelettel a 88 éves parasztember hat elemivel, hogy nem totális archaizmusokat produkál, pedig elvárnánk, és hogy képzelettel a 70 éves, polgárit végzett férfi, hogy szinte teljesen nyelvjárásban beszél.

Tehát a lényeg: ne legyen prekonceptiónk. Ebben a teleologikus mechanizmusban az ember az abszolút változó. És máris itt vagyunk a beszéléshez való viszonynál. Azaz, legyen az illető bennszülött pesti vagy kiskundorozsmi – nyelvi magatartását a beszédhez, beszéléshez való viszonya fogja elsődlegesen meghatározni. Alátámasztja ebbéli meggyőződése-

met SZABÓ GÉZA, aki szintén azt vallja, hogy „Az empirikus vizsgálódás sok olyan jelenséget felszínre vet, amelynek alapján állíthatom, hogy a válaszokban jelenlegi ismereteink szerint nyelvi életrajzi elemekhez nem köthető magatartásformákkal is számolnunk kell, amikor interjúvoljuk az adatközlőket.” (SZABÓ 1991: 493)

2.1. Ennek igazolására vegyük sorra a szokásos makro- és mikro környezeti tényezőket Dél-Zala adatközlőire vetítve!

- ♦ **A helyszínek:** kisfalvak, zárt települések, kivéve Nova és Páka, amelyek nagyközségek.
- ♦ **A vallás:** római katolikus mindenki.
- ♦ **A kor:** valamennyien időskorúak, 70–80 év közöttiek, illetve 80 fölöttiek.
- ♦ **A foglalkozás:** A 29 nő 90%-a paraszti munkát végzett vagy végez. Háztartásbeliek, de előbb vagy később a tsz-ben napszámosok. Akad 1-1 betanított munkás, szakmunkás, takarítónő és 1 nyugalmazott tanítónő. A 15 férfi 85%-a paraszt, tsz-ben dolgoztak, 1-1 sofőr, méhészt, 1 nyugalmazott katonatiszt, kisbíró, kertész van még közöttük.
- ♦ **Az iskolázottság:** A fent említett „szakmák” jelzik az iskolai végzettséget is. 90% 6 elemibe és 3 ismétlőbe járt, 1-1 polgáriba, kereskedelmibe, 1 tanítóképzőbe. A műveltségük, intelligenciájuk persze nem (csak) ettől függ. Öreg korukra pedig a gyerekek vagy unokák végzettsége, a velük való együttélés, illetve találkozás gyakorisága döntő hatású személyiségükre, beszédükre.
- ♦ **A nem, és a családi körülmények:** A nyelvjárás őrzése szempontjából már számtalan oda-vissza megállapítás történt a tekintetben, vajon a nők vagy a férfiak nyelvjárásiasabbak-e. Most itt Zalában azt tapasztaltam, hogy bár a nők kétszer annyian szerepeltek a felvételeken, használható nyelvi anyaguk jó, ha megegyezik a férfiakéval, mert a „ház urai” erőszakosan tolták elébük magukat. Szerencsés volt, ha özvegy, egyedül élő asszonyokat kérdeztünk meg, akkor ők is szóhoz jutottak.

Néhány esetet említek:

A férj indulatosan lehurrogja a feleségét: „*esz' nēm kérdēsztik, mama!*” És ennél erősebben: „*fog be má' a szád, ehhez nēm értesz.*” „*Mēny má lē a spájzba azér a borér!*” A feleség csak hallgat, vagy a háttérből szól 1-2 szót, vagy szimultán beszél, vagy kontrázik, de nem bírja hangerővel, vagy fölemeli a hangját, ha „véletlen” vaj van a férj fején. Vagy finoman kérlel, rikácsol, de ritkán viszi ő a szót. Kivéve, ha egyedülálló, illetve egyedül élő az asszony. Összefoglalva, a patriarchális társadalmi berendezkedés tipikus példáit tapasztalhattuk meg ebben a régióban (is).

Az eddigiekből az következik, hogy a külső körülmények szinte mindenütt azonosak. Tehát ez nem befolyásolja alapvetően a beszédmódot, a nyelvjárásiasság, a regionális köznyelviség fokát. Szerintem többek között a géneknek, az öröklött tulajdonságoknak a folyománya az, hogy beszédes ~ bőbeszédű ~ beszédkényszeres vagy beszédgátolt ~ szűkszávú lesz-e az ember; vagyis milyen lesz a beszéléshez való viszonya. (Ez persze időközben – vagy külső hatásokra – változhat, de igen ritka jelenség.)

2.2. Előzetes tervem az volt, hogy csak kb. 20-25 percet hallgatok meg a felvételekből. Azt a lélektani szituációt szerettem volna így megragadni, amely a kérdező és kérdezett kapcsolatfelvételtől a beszélgetés megindulásáig, a belelendülésig tart, hiszen aki kezdetől magát adja, az nyelviileg biztosan hiteles. Persze kiderült, hogy nem sikerülhet ezt a több-

ismeretlenes egyenletet megoldanom. Első, ami akadályozott, hogy személyesen nem találkoztam az adatközlőkkel (csak Csesztregen két családdal). Másodsorban némelyik kezdő, laikus tanítványunk mindent megtett annak érdekében, hogy megfagyassza a légkört maga körül. Csak egy példa: A szíves kávékínálásra ennyit jegyez meg egyikük: „Köszönöm, én nem mérgezem magam, nem kávézok.”) Harmadsorban nem egy esetben kíváncsi voltam a folytatásra, az önfeledt előadásra, ezért nem kapcsoltam le a magnót. Egyébként a negyvenötből három esetben lett hitelesebb az interjúalany az ún. harmadik fázisban, azaz kiderült, hogy van egy másik nyelvi kódja is.

2.2.1. Mit jelent hát a már többször emlegetett beszéléshez való viszony, hogyan jelentkezik a zalai felvételeken? Gondolatmenetem a következő: Létezik pozitív és negatív hozzáállás a beszéléshez. Az előbbihez az úgynevezett állandó (beszédkényszeres) beszélők, a másodikhoz az alkalmi (beszédgátolt) beszélők tartoznak. A beszédkényszereseknek van egy monológos (mesélő) és egy dialógos (társalgó) csoportja. A beszédgátoltak pedig nyilatkozó és szűkszavú körbe vonhatók.

A beszédkényszeres szónokló vagy mesélő altípus képviselője nem hagy beleszólni a mondandójába, saját magát hozza helyzetbe, sőt zavarja a belekérdezés. A kérdőfüzeti kérdésekre is többnyire egyszavas válaszokat ad, de amiben jártas, arról órákig szónokol. „*Igyuk még eszt a kis bort, mer talán jobban tudog beszéni.*” Tipikus porhintés („borhintés”), hiszen addigra egy kazettát telebeszél.

A párbeszédes bőbeszédű mindig szívesen kommunikál, visszakerdez, véleményt cserél. Például: a szókészletű kérdőfüzet *lámpaüveg ~ cylinder* kapcsán rögtön azt fejtegeti, minek manapság tv minden szobába? (G. J.); „*tuggya hánszor montam má el a pörkütorta receptyt?*” (Cz. Iné).

A gátlásos vagy alkalmi beszélők között a szűkszavúak szegényes szókinccsel rendelkeznek, sok tölteléksszóval, semmitmondó klisével húzzák az időt, de keveset mondanak. „*Hát így van lányok.*” „*Mit is akarok mondani?*” „*Beizítik a tégzbe.*” A nyilatkozó altípus képviselői a hivataloskodást, a benfentességet erőltetik: „*Má' nem ollan korszak van*”, „*régi szokás módon*”; „*ügye a fölépítés a zembéri szervezedbe, ami van, aszt a zösszes részlegét át kél venni.*”

2.2.2. Mikor adják magukat nyelvileg, mikor természetes a beszédmodorúak az embereknek? Nyilván természetes beszédhelyzetben. Nos, az interjúhelyzet nem ilyen, de itt is akad, teremthető olyan szituáció, amikor majdnem természetesen szólalnak meg. Ilyen az erős érzelmek, indulatok kinyilvánítása, élmények, munkafolyamatok felidézése. Ilyenkor önfeledtek, és mivel báziskódjuk a nyelvjárás, hiteles az ejtés módjuk, szóhasználatuk: „...*annyi pinszt rákötöttünk, de aszt a szakramentumos rákot nem lehetét...*”; „*a fé falu a zenyim lehetét vóna, nem vótam eggy e'baszod gyereék!*” És nyilván akkor is valós a megnyilatkozás, ha a beszélőnek eleve nincs kódváltási lehetősége, képessége, azaz nem ismeri a köznyelvet. Ez már ritka, a felvételek közt ilyen nem akadt.

2.2.3. Mikor finomít, mikor akar köznyelvre váltani a stabil, illetőleg a labilis diglott? Stabil diglott az általam beszédkényszeresnek nevezett adatközlő. Akkor vált, amikor nem szokványos a beszédhelyzet, idézi az előljárót, feljebbvalót, orvost stb. „*Vilmos, jöjjön ide!*” Ugyanakkor tudván tudjuk, hogy hétköznapiasan azt mondja: „*gyűjön idő!*” Tehát tudatos, szituatív kódváltó, alkalmazkodik. A labilis diglott is próbálkozik a különböző helyzetekben alkalmazkodni, de többnyire csak félmegoldásokat, köztes, sosemvolt, hibrid alakulatokat

szül. Ezt hívom nyelvi viselkedésnek. Természetes beszédhelyzetben: *gürcűtünk-öt* mond, informálisban *gürcőtünk, gürcülni, gürcöni* alakokat hangoztat. Vagy archaikus alakban *füögyö* szerepel egyik mondatában, de *füögye, fölgyö* is hallható a finomabbnak szánt variációk közt. És még egy alaktani formavariáns: „*lë köllöttem türünyi* mellett ott van a *lë köllött türünöm, lë köllöt törüni, lë köllöt törülni* változatok.” „... érzékenyebb nyelvi tudattal rendelkezőknek a viselkedés valójában alkalmazkodási törekvés – bármilyen szinten is valósul meg.” (SZABÓ 1991: 493)

3. Akkor meg miért szánok ennyi időt ezeknek a beszélőtípusoknak? A leendő, illetve a kezdő élőnyelv-gyűjtőknek ajánlom segítségül az elődök munkáját tiszteletben tartva.

- ◆ Minden gyűjtő, aki az archaikus nyelvjárást kívánja visszahallani, felkutatni, az csak időseket, beszédkényszeres beszélőket hallgasson meg, az ő nyelvi anyagukat használja fel! Ugyanis sokkal nagyobb számú, hiteles információt adnak a nyelvükről, az élőbeszédükről, mint a gátlásos beszédűek (egy óra alatt akár 70%-kal is többet).
- ◆ Azonban arra is figyelemmel kell lenni, hogy az általuk produkált szókészleti adatokból melyek a ma is élők és használatosak (ld. *petris, züöccsig, fehiérrépa*). Szituációt kell teremtenünk ahhoz, hogy kiderüljön a tényleges szóhasználatuk.
- ◆ Nyilván, ha a mai élőnyelvet, beszélt nyelvet akarom vizsgálni, minden beszédmódor, beszélőtípus képviselője számba veendő (kor, nem foglalkozás stb. sokféleségében).
- ◆ A nyelvi attitűdről, identitásról szólva annyit mondhatok, hogy csak a beszédkényszeresek adnak hiteles információt a nyelvjáráshoz és a köznyelvhez való viszonyukról, az elfogadás és az elutasítás kérdésről. Érthető, hiszen nekik van választási lehetőségük.

Az önstigmatizációnak nem kell hinni. Igaz, kéretik magukat „*minek illen buta nípeknek fölvennyi a hang'gyukat?*”; „*juo künevetnek maj', hogy a sok vénasszon összőhord mindént.*” A beszélgetés közben aztán kiderül, hogy naponta regényeket olvas. Van, aki – ez a többség – csak a hangzás másságát érzékeli, és a saját nyelvét szebbnek tartja. „*Mink csak ollan parasztossabban szoktok meg, de máshun még rondábban beszínek. A zőreganyám falujába még ő-znek, aszon'gyák: mögyök.*” És azt is elárulják, hogy „*a tanút fíjatal embérek elöt módosúnyi akarunk.*”

- ◆ Legjobb, ha olyan területen gyűjtünk, ahol otthonosak vagyunk nyelvileg. Ha lehet, ne hozott anyagból dolgozzunk!

Mindaz, amit elmondtam, csak néhány kutatás-módszertani megjegyzés. A tényleges elemzés ezután következik.

Irodalom

- BALÁZS GÉZA 2000. *A városi népnyelv és a folklór. Az antropológiai nyelvészeti kutatás a városban.* In: Nép – nyelv – társadalom. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. BDF. IV., Szombathely. 11–19.
- BOKOR JÓZSEF 2004. *A nyelvi attitűdök néhány összefüggése a kémyelvű Muravidéken.* In: „Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában”. Szerk. SZABÓ

- GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF Kiadványai VI., Szombathely. 24–27.
- JUHÁSZ DEZSÓ 2001. *A dialektológia hármass feladata és a nyelvföldrajz. IV.* In: Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF, Szombathely. 149–153.
- KISS JENŐ 2001. *Gondolatok a magyar dialektológiáról az új évezred küszöbén.* In: IV. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF, Szombathely. 11–18.
- MARKÓ JULIANNA, N. 1990. *A beszédkényyszeres beszélők két altípusának vizsgálata.* In: II. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. BDF Szombathely. 107–112.
- MARKÓ JULIANNA, N. 1990. *Adalékok a beszélőtípusok vizsgálatához.* In: A BDF Tudományos Közleményei IV. Szerk. SZABÓ GÉZA és MOLNÁR ZOLTÁN. Szombathely. 65–73.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1999. *Nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban.* BDTF, Szombathely
- SZABÓ GÉZA 1991. *Nyelvi életrajz és válaszok.* In: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. II. köt. Szerk. SZÉKELY GÁBOR. Nyíregyháza. 493–498.
- SZABÓ GÉZA 1998. *A nyelvföldrajzi szociolingvisztika néhány kérdése.* In: III. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. BDF Szombathely. 33–62.
- SZABÓ GÉZA 2001. *Dialektológiánk néhány aktuális kérdése.* In: IV. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF, Szombathely. 29–33.

A BESZÉDÉSZLELÉS ÉS A BESZÉDÉRTÉS FEJLŐDÉSÉNEK VIZSGÁLATA TIZENEGY ÉVES KORTÓL TIZENNYOLC ÉVES KORIG

VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ

1. Bevezetés. Dolgozatomban 11–18 éves magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek magyar beszédértésének fejlődését vizsgálom. Terjedelmi okok miatt tanulmányomban sajnos részletes elemzésre nem volt lehetőségem, így csupán egy több éves kutatás körvonalait tudtam vázolni.

1.1. A gyermekek vizsgálata a GMP-diagnosztika segítségével. A diagnosztikát dr. GÓSY MÁRIA fejlesztette ki 1984 és 1988 között (GÓSY 1995; 2000). Ezzel a ma már rendelkezésre álló, standardizált eljárással a magyar anyanyelvű gyermek beszédfeldolgozási folyamata vizsgálható. A szövegértés vizsgálata a GMP12 alteszt segítségével történik. A szövegértés feldolgozását, a szemantikai, szintaktikai struktúrák értelmezését, az ok-okozati viszony felismerését, illetőleg az asszociációs szint működését vizsgáljuk ebben a tesztben. Négy évestől tízéves korig a vizsgálat anyaga rövid, másfél perc hosszúságú, férfihanggal közepes tempóban magnetofonszalagra rögzített mese. A mese elhangzása után tíz, megértést ellenőrző kérdést teszünk fel a gyermeknek. Hétéves kortól valamennyi kérdésre helyes választ várunk. Tízéves kor felett a vizsgálat anyaga magnetofonszalagra rögzített történelmi szöveg, tizennégy éves kortól valamennyi ellenőrző kérdésre elvárt a helyes válasz. A diagnosztika tartalmazza a megértést ellenőrző kérdésekre elvárt helyes válaszokat. (A mese szövegét és a kérdéseket l. lejjebb.)

Az I. felmérésben (1998) azok a párkányi, pozsonyi, füleki és kassai magyar nemzetiségű, 11–12 éves gyerekek vettek részt, akik a vizsgálat során a pozsonyi, füleki és kassai magyar tannyelvű általános iskola 5., valamint a párkányi nyolcosztályos gimnázium magyar tanítási nyelvű 1., 2. osztályába jártak, ezen kívül azok a diákok, akik a párkányi nyolcosztályos gimnázium szlovák tanítási nyelvű 1., 2. osztályába jártak, s úgy érezték, magyar nyelvi tudásuk lehetővé teszi, hogy részt vegyenek a vizsgálatban.

A kutatásban a magyar egynyelvű kontrollcsoportot az esztergomi Dobó Katalin Nyolcosztályos Gimnázium akkori elsős diákjai alkották.

A gyermekek tesztelése egyénileg történt. A vizsgálat folyamán a tesztelés helyszínétől szolgáló teremben csak a vizsgáló személy és a tesztelt gyermek volt jelen.

A szövegértés vizsgálatában első alkalommal összesen 193 diák vett részt.

A II. felmérést négy évvel később ismétlem meg a már leírt helyszíneken. A II. felmérés során sajnos már nem tudtam minden diákot elérni, mivel többen már nem abban az iskolában – osztályban tanultak, amelyben a tesztelést végeztem. A vizsgálatban akkor 162 tanuló vett részt.

III. felmérésre két évvel később, 2004-ben került sor. Sajnos a III. felmérés idejére a vizsgált diákok száma tovább csökkent, mivel a füleki és a kassai diákok közben befejezték általános iskolai tanulmányaikat, és közülük csak azokat állt módomban felkeresni, akik a helyi gimnáziumban tanultak tovább. A tesztelésben ekkor 125 diák vett részt.

A tesztelés során a gyermekeket végig bátorítottam, hangsúlyozva, hogy milyen ügyesek voltak, hogy esetleges szorongásukat oldjam. Ez általában sikerült is, a vizsgálat oldott légkörben folyt le, a gyermekek a tesztelést játéknak fogták fel, többször előfordult, hogy az első vizsgálat befejezése után megkérdezték, „mikor fogunk még ilyen érdekeset játszani”. A további vizsgálatok során a gyerekek élénken érdeklődtek a tesztelés céljáról. Többen elmondták véleményüket az oktatásról, iskolaiügyről.

A diákok számát minden helyszínen a kiválasztott osztály adott létszáma határozta meg. A párkányi magyar iskolás csoportot két osztály diákjai alkotják, a szlovák tannyelvű iskolába járó csoport diákjai szintén két osztályból kerültek ki. Esetükben a kiválasztás annak alapján történt, hogy ki beszél magyarul. A tanulók önként jelentkeztek a teszt elvégzésére, magyar nyelvű tudásuk szintjét semmilyen módon nem ellenőriztem.

2. A kísérleti személyek kétnyelvűsége. A kétnyelvűségnek köztudomásúan sokféle meghatározása létezik. Kutatásomban kiindulópontként a kétnyelvűség funkcionális meghatározását tekintetem, mely szerint „a kétnyelvűség (két vagy több) nyelv rendszeres használatát jelenti, és kétnyelvűek azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van mindkét nyelvre (vagy többre) és ezeket használják is” (GROSJEAN 1992:51). Az egyéni kétnyelvűség szempontjából azonban LANSTYÁK ISTVÁN (LANSTYÁK 2000: 140) JOZEF ŠTEFÁNIK (ŠTEFÁNIK 1996: 136) alapján másfajta megközelítést is felvet, melynek lényege, hogy kétnyelvűnek azokat a beszélőket tekinti, akik két nyelv használatának képességével rendelkeznek.

A magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók – azok kivételével, akik vegyes házasságból származnak – a szlovák nyelvet főleg szervezett keretek között, az óvodai és iskolai oktatás során sajátítják el¹.

A szlovák tanítási osztályba járó kisebbségi gyerekek a tanítási órán csak a szlovák nyelvet használják. Ezek a tanulók tulajdonképpen a nyelvi befullasztási programban (submersion program) vesznek részt, az oktatás többségi nyelven folyik. (A kétnyelvű oktatás tipológiájára lásd SKUTNABB-KANGAS 1984), de az osztály nyelvtanilag heterogén, vagyis többségi és kisebbségi tanulókból áll.² Esetükben ez az oktatási forma azzal járhat, hogyha sikeresek is lesznek a többség nyelvén, első nyelvükhöz és kultúrájukhoz való kötődésük csekély lesz, a többségi csoport értékeit fogadják el, és a nyelvcseré illetve az asszimiláció náluk könnyebben bekövetkezik.

A vizsgálatban részt vett magyar tanítási nyelvű osztályokba járó tanulók (vagyis a párkányi, pozsonyi, komáromi, füleki, kassai diákok) tapasztalataink szerint magyardominánsak, másodnyelvtudásuk nagymértékben függ az egyéni képességeiktől is.

Megfigyeléseim szerint ezeknek a gyerekeknek az iskolai nyelvhasználatára a kódváltásos beszédmód nem jellemző, a kölcsönzés igen.³

A pozsonyi és a kassai diákok nyelvföldrajzilag – ellentétben a többen élő párkányi, komáromi, füleki tanulókkal – a szórvány magyar csoporthoz tartoznak, vagyis az iskolán kívüli mindennapi élet során nagyobb mértékben vannak kiteve a szlovák nyelv hatásának, s mivel tágabb környezetük szlovák, a mindennapi élet során valószínűleg többször rákény-

szertülnek másodnyelvük aktívabb használatára, mint a magyar nyelvtömbben élő társaik, akik szülőhelyükön anyanyelvüket is több szintéren használhatják.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy azok a szlovákiai magyar nemzetiségű gyerekek, akik magyar tanítási nyelvű iskolába járnak kétnyelvűek, de pozsonyi és kassai társaik a kétnyelvűsödésnek más szintjén vannak, mint azok a gyermekek, akik olyan településeken élnek, ahol a magyar nemzetiség többséget alkot.

3. A beszédmegértés. A beszédmegértési folyamat – különösen gyerekkorban – eltérően működhet attól függően, hogy a gyermeknek milyen hosszúságú beszédet kell feldolgoznia. A gyermeknek pontosan kell ismernie a nyelvi jelek szemantikáját, s a jó beszédértéshez szüksége van továbbá jól működő mentális lexikonra, a hallottak gyors feldolgozására és biztos döntéssorozatra (GÓSY 2001: 77). A szövegértés tehát függ a befogadó nyelvismeretének mélységétől, kognitív és kreatív képességeitől, a világról való előismeretétől, és a szöveg konnotatív értelmének felfedezésétől. Az egyszer hallott szöveg felfogása, valamint a szövegértő olvasás olyan folyamat, melyet a gyermeknek el kell sajátítania, meg kell tanulnia, hasonlóan, mint a betűk olvasását. Ahhoz, hogy egy szöveget a hallgató teljes egészében megértsen, a nyelvi ismereteken túl szüksége van valóságismeretre, s a közlési helyzet és a szövegalkotás általános érvényű szabályainak ismeretére.

Elbeszélő, narratív szövegeknél a felidézés során a szervezés elve a hallott, olvasott szöveg eseményeinek sorrendje, s már a megértés folyamata alatt körvonalazódik a szöveg globális jelentésszerkezete. Pléh Csaba szerint „nem az egyes mondatoknak megfelelő értelmezéseket veszünk ki az anyagból, hanem egy egészesleges reprezentációt hozunk létre, s ezt őrizzük meg” (PLÉH 1984: 122).

3.1. Az I. felmérés eredményei. A szövegértést a bevezetőben említett GMP12 vizsgálja, amely meseszöveget tartalmaz. A szöveg szókincse és szintaktikája megfelel a hatéves gyermek anyanyelv-elsajátítási szintjének, azaz a vizsgált gyermekeknél elvárható lenne a mese jó feldolgozása, megértése. A szöveg narratív sémájú, a feladat jellegénél fogva közvetlen megértésvizsgálat.

Az elhangzás tempója 10,2 hang/s, vagyis az átlagos köznyelvi magyar beszédtempónál kissé lassúbb. A vizsgálati alanyok a szöveget csak egyszer hallották.

A mese szövege a következő (dőlt betűvel jelöltem a tíz kérdésre adandó helyes válasz megjelenési helyét):

Kutya-macska barátság

Egyszer a kutyák *lakodalmat* csaptak. Bodri feltette főni a sok *csontot*, sütötte-főzte, aztán odahívta a Sajót kóstolni. A Sajó megkóstolta a *galuskát*, de nem volt se íze, se bűze, mert nem volt rajta tejföl. Keresi a kutya a tejfölt, de nem volt a háznál. Hamar menjen valaki a *boltba!* De ki menjen? A kutya nem hagyhatta ott a főzést. Meglátja a macskát, küldi tejfölért. Szalad a macska a *boltba tejfölért*. Mikor kimérték neki, vitte hazafelé. *Éhes volt*, hát nyalogatott belőle. Gondolta, úgy sem tudják meg. Aztán ment tovább. Megint gondolt egyet, megint nyalogatott. Alig maradt az edényben. Már közel volt a kutyákhoz, szégyellte magát, hogy ilyen kevés tejfölt visz, hát a maradék tejfölt is megette. A kutyák futottak eléje, már nagyon várták. „Hozza a macska a tejfölt!” A macska azt hazudta, hogy *nem adott a boltos tejfölt*. De az agár *meglátta a macska tejfölös bajuszát*. Nekimentek a macskának, a macska meg felszaladt a *fára*, onnan dörmicélt a kutyákra.

A mese elhangzása után a vizsgálati alanyoknak tíz, a megértést ellenőrző kérdésre kellett válaszolniuk.

A mese elhangzása után feltett kérdések:

1. Mit főztek a kutyák? 2. Miért küldték a macskát? 3. Miért akartak a kutyák tejfölt tenni az ételbe? 4. Hol vásárolt a macska tejfölt? 5. Miért ette meg a macska a tejfölt? 6. Mit mondott a kutyáknak, miért nincs tejföl? 7. Miért hazudott a macska? 8. Honnan tudták a kutyák, hogy hazudott a macska? 9. Hová szaladt a macska a kutyák elől? 10. Miért sütöttek-főztek a kutyák?

A szövegértés eredményei azt mutatják, hogy minden csoport elmaradást mutat az életkorilag elvárt teljesítményhez képest. Szignifikánsan gyöngébb eredményt az egyes csoportok átlageredményei között a szlovák iskolába járó csoport ért el. A többi csoportnak a szövegértésben elért átlagai egymáshoz hasonlóak, szignifikáns különbség nincs közöttük.

A hibás válaszok szórása⁴ is nagyobb az egyes csoportokon belül, még a legjobb csoportoké is 100%–60%, de három csoportnál ez 100%–50%, a szlovák iskolába járó csoport esetében pedig 100%–20%.

A szövegértés (GMP12) átlagai az egyes csoportoknál

1. csoport:	párkányi	MI tanulók:	86,3%	szórás: 100–60%
2. csoport:	pozsonyi	MI diákok:	83,5%	szórás: 100–50%
3. csoport:	füleki	MI tanulók:	84,8%	szórás: 100–50%
4. csoport:	komáromi	MI tanulók:	81,1%	szórás: 100–50%
5. csoport:	kassai	MI tanulók:	87,9%	szórás: 100–60%
6. csoport:	párkányi	SZI tanulók:	73,1%	szórás: 100–20%
7. csoport:	esztergomi	kontrollcsoport:	84,4%	szórás: 100–60%

2.2. Az I. felmérés eredményeinek összefoglalása. A szövegértés átlagai minden csoportnál elmaradást mutatnak az elvárt értékekhez képest. Annak ellenére, hogy a csoportok mondatértése jó volt (a mondatértés vizsgálatára l. VANČÓNÉ 2001), az átlagosan jónak mondható mondatértés nem eredményezett automatikusan jó szövegértést is, ami alátámasztja azt az állítást, hogy a mondat- és szövegértés feldolgozása a dekódolási folyamatban eltérő szinteken zajlik. A szövegértésnél szükséges a részletek és azon túl az összefüggések jó megértése is. Fokozottabban szükség van az asszociációs szint működésére, vagyis a más meglévő ismeretek aktivizálására, a feldolgozási folyamatba történő beépítésére, valamint a logikai összefüggések felismerésére. A hibás válaszok elemzéséből kiderült, hogy a legtöbb problémát a logikai összefüggések felismerése okozta. A beszédmegértés működhet hibátlanul a mondatok dekódolásakor és a szövegértés mégis hibás lehet.

A vizsgálatban részt vett 193 gyermek nagyjórészt tizenegy-tizenkét évesen nehézséget okozott a szöveg értését ellenőrző tíz kérdés megválaszolása. A szövegértésben a magyar iskolába járó kétnyelvű gyerekek és az egynyelvű gyerekek között sem előny, sem hátrány nem mutatkozott. Szignifikánsan gyöngébben teljesítettek a szlovák iskolába járó gyerekek. Gyöngébb teljesítményük abból adódhat, hogy az általuk használt két nyelv fejlődése nem párhuzamosan halad egymás mellett, hiszen a szlovák nyelv fejlődése az iskolai oktatás hatására sokkal erőteljesebb, mint a csak „konyhanyelvi” szinten használt magyar nyelvé.

A szövegértés vizsgálata nem várt mértékű hiányosságokat tárt fel a vizsgálatban részt vett gyermekeknél, de e hiányosságok nem voltak különböző mértékűek az egynyelvű és a magyar domináns kétnyelvű gyerekeknél. Súlyosabb hiányosságokat mutatnak a szövegértésben a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó gyerekek. A kutatás nyújtotta adatok egyértel-

műen cáfolják azt a – főleg a laikusok között elterjedt, de a politikusok által is előszeretettel hangoztatott – tényt, hogy a kisebbség nyelvén történő oktatás fölösleges, hiszen a gyermek a kisebbségi nyelvet otthon úgyszólván elsajátítja. Köztudott, hogy a nemzetiségi nyelvű iskolai oktatás hiányában a nemzetiségi kultúra idegen marad a kisebbségi gyermekek számára. Vizsgálatom tükrében nyilvánvaló, hogy a nem anyanyelven tanuló gyermekeknél ez a hiány elsődlegesen – szövegértési szinten is – jelentkezik.

3.2. A II. felmérés szövegértési eredményei. A II. felmérésben használt standardizált szöveg az I. felmérés során még nem állt rendelkezésemre. A GMP12 idősebb gyermekeknek szóló változata tizenegy éves és annál idősebb gyermekek szövegértésének vizsgálatára ad lehetőséget. A feladat itt is a magnetofonról elhangzott, férfihang által elmondott történet hallás utáni feldolgozása volt irányított módon, vagyis tíz szóban elhangzó ellenőrző kérdésre való válaszadással.

A II. mérésben a fent már leírt okok miatt nem 193, hanem 162 fő vett részt. A II. és a III. felmérés során elhangzott történet:

Varkocs György halála

Egykor ingovány, mocsár és nádas vette körül a várost, jól védelmezte a természet a várost minden támadás ellen. De nemcsak a természet, hanem Varkocs György várkapitány is védelmezte, és vele a jó vitézek, akik éjjel-nappal erősítették a falakat, mert a törököt várták. Hiszen a törökre várni nem kellett: hívatlanul is eljött maga a nagy Szulejmán szultán és vele a tenger sok katonája. Annyian voltak a törökök, hogy a szem belefáradt, amíg a vonulásukat nézte. Varkocs György erős esküvessel megeskette a vitézeket meg a polgárokat is, hogy a várost élve-halva megvédelmezzék.

Felhúzta a szultán az ágyúkat, lövetni kezdte a falakat. Amikor az ágyúk elhallgattak, rohamra indult a török sereg. Már alig győzték a magyar vitézek, de ekkor a polgárok is fegyvert ragadtak és melléjük álltak. Szeptember első napján nagy köd szállt le, mintha a természet is a törököt kedvelné, és a nagy ködben negyvenezer török közelítette meg a falakat. Két rohamot is visszavertek a hős védők, de a harmadik elől visszavonultak a belvárosba. A kaput nagy hirtelen bezárták, a felvonóhidat felhúzták, úgy folytatták a csatát. Csakhogy a gyors visszavonulás nagy veszedelmet okozott: a legbátrabb vitézek Varkocs György vezetésével még harcban álltak a törökkel és a kapun kívül maradtak. Ott is haltak meg a várkapu előtt mind egy szálig. A várbeli vitézek megtartották esküjüket, tovább harcoltak a török ellen. de a polgárok meggondolták magukat. Addig gondolkodtak, míg követet küldtek a török szultánhoz, és felkínálták a vár megadását. Hiába tiltakoztak a vitézek, hiába emlegették Varkocs György példáját, a polgárok feladták a várost. A szultántól meg is kapták méltó jutalmukat: Szulejmán az őrséget bántatlanul elengedte, de a polgárokat lefejeztette.

A történet elhangzása után feltett kérdések:

1. Hogyan védelmezte a természet Székesfehérvárt? (ingovány vagy mocsár vagy nádas vette körül.)
2. Ki védelmezte a várat? (Varkocs György vagy a dunántúli vitézek.)
3. Ki érkezett hívatlanul? (a törökök).
4. Mire eskette meg Varkocs György az embereket? (hogy halálukig védelmezzék a várat).
5. Miért tudta negyvenezer török megközelíteni a falakat? (mert köd volt).
6. Miért haltak meg a legjobb vitézek? (felhúzták a felvonóhidat vagy bezárták a kaput vagy ők kint maradtak).
7. Mi volt a polgárok döntése? (feladják a várat).
8. Kit küldtek a polgárok a török szultánhoz? (követet).
9. Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen? (Varkocs Györgynek tett esküjük miatt vagy hazafiságból).
10. Miért büntette meg a szultán a polgárokat? (Meggzegték esküjüket vagy elárulták a várat vagy feladták a szabadságukat).

A szövegértés átlagai az egyes csoportoknál a II. mérés során:

1. csoport:	párkányi	MI tanulók:	87,1%	szórás: 100–30%
2. csoport:	pozsonyi	MI diákok:	91,5%	szórás: 100–50%
3. csoport:	füleki	MI tanulók:	78,6%	szórás: 100–30%
4. csoport:	kassai	MI tanulók:	76,1%	szórás: 100–30%
5. csoport:	párkányi	SZI tanulók:	60%	szórás: 100–0%
6. csoport:	esztergomi	kontrollcsoport:	84,3%	szórás: 100–40%

A második felmérés nem mutat javulást a szövegértésben, a pozsonyi csoport kivételével minden csoport elmaradást mutat az elvárt értéktől, a gyerekek ugyanazt a szövegértési eredményt hozták 14-16 évesen, csak egy sokkal nehezebb szöveggel. A szlovák domináns csoport eredményei fordított irányú fejlődést mutat a többi csoportéhoz képest, ami nagy valószínűséggel a szlovák nyelvi dominancia erősödésének tudható be. Az átlagok alapján arra lehet következtetni, hogy a szövegértés fejlődésében az életkornak mint tényezőnek is nagy szerepe van, a magyar iskolába járó csoportok közül a leggyöngébb átlagot a füleki és a kassai csoport érte el.

Az egyes csoportok eredményeit megvizsgálva meglepő a szlovák iskolába járó csoport tanulói eredményeinek nagyobb szórása. A csoport eredményeit egyenként megvizsgálva a következő képet kapjuk: tizenkét tanuló mutatott gyöngébb szövegértési teljesítményt, mint az I. felmérés során, s kilenc tanuló ért el jobb eredményt a II. felmérésben. A gyöngébb eredmény egyrészt magyarázható a szlovák dominancia erősségével, másrészt azonban figyelembe kell vennünk azt a tény, hogy ezek a gyermekek is olyan környezetben élnek, ahol mindkét nyelv jelen van, saját bevallásuk szerint mindegyikük naponta használja a magyar nyelvet. Az adatokból jól látható, hogy a tannyelv erősítő hatása nélkül még a korábbi jó szövegértési teljesítmény is jelentős mértékben csökkenhet. Ilyen mértékű egyéni teljesítményi csökkenés egyetlen más csoportnál sem volt kimutatható.

Összefoglalva elmondható, hogy a II. felmérés adatai szerint a legtöbb problémát még mindig az ok-okozati összefüggések felismerése okozta, s e tekintetben nem volt jelentős különbség arra nézve, hogy a válasz tételesen benne volt-e a szövegben, (1. az 5., 6. és a 9. kérdést), vagy a szöveg tanúságaként kellett volna megindokolni azt. E tény az a körülmény sem befolyásolta, hogy a gyerekek magyarországi magyar, szlovákiai magyar vagy szlovákiai szlovák iskolába jártak-e.

3.3. A III. felmérés szövegértési eredményei. A III. felmérésre a II. felmérés után két évvel került sor. Mivel közben a füleki és a kassai diákok befejezték az általános iskolát, a füleki és a kassai csoport létszáma tovább csökkent, ugyanis csak azokat a tanulókat állt módomban megkeresni, akik az ottani gimnáziumban folytatták tanulmányaikat. Így a felmérésben résztvevő diákok száma tovább csökkent, a tesztelésben összesen 125 diák vett részt. A tesztelés során a diákok ugyanazt a szöveget hallgatták meg, amit a második felmérés során, de nézetem szerint (a közben eltelt két évre való tekintettel) ez az eredményeiket semmilyen mértékben nem befolyásolta.

A szövegértés átlagai az egyes csoportoknál a III. mérés során:

1. csoport:	párkányi	MI tanulók:	96,4%	szórás: 100–70%
2. csoport:	pozsonyi	MI diákok:	92,5%	szórás: 100–50%
3. csoport:	füleki	MI tanulók:	83,8%	szórás: 100–60%
4. csoport:	kassai	MI tanulók:	92,2%	szórás: 100–80%
5. csoport:	párkányi	SZI tanulók:	69,2%	szórás: 100–10%
6. csoport:	esztergomi	kontrollcsoport:	86,9%	szórás: 100–40%

A harmadik felmérés eredményei átlagosan jobb szövegértést mutatnak, mint a második mérésben bemutatott adatok. Három csoport diákjai csupán kis mértékben maradnak el az elvárt értéktől, azaz a 100%-tól. A jobb szövegértés nemcsak a magasabb átlagokban mutatkozott meg, hanem abban is, hogy az adatok kisebb mértékben szórtak, mint az első vagy a második mérés során. 60% alatti teljesítményt a szlovák tanítási nyelvű iskolát látogató diákoktól eltekintve a 125 diákból csak öt tanuló mutatott.

A harmadik mérés során a csoportok javulást mutattak a szövegértés szintjén, ha nem is egyforma mértékben. E javulás egyrészt a kisebb mértékű hibázásban, a hibák minőségi változásában, s abban nyilvánult meg, hogy kevesebben voltak a rossz szövegértési szintet mutató diákok. A szövegértési képesség bizonyos javulása mutatható ki a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákoknál is. Az ő esetükben azonban az egyéni különbségek kiugróan nagyok, újra csak rámutatva arra a tényre, hogy a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákok magyar nyelvű szövegértési szintjének fejlődése önmagától esetleges. Mivel a tesztelt diákok napi szinten, ha különböző mértékben is, de használják a magyar nyelvet, sokuknál feltételezhetően csak felszíni nyelvi kompetencia alakult ki. Nehezebb szöveg feldolgozása problémát okozott többük számára, a csoport átlag eredménye nem érte el az első felmérésben mutatott szövegértési szintet. Kisebb mértékű a javulás az esztergomi kontrolcsoportnál, mint három szlovákiai csoportnál, de mivel csak egy magyarországi csoport vett részt a felmérésben e tényből következtetéseket további vizsgálatok nélkül nem lehet levonni. A füleki csoport a harmadik mérés eredményét tekintve alig éri el az első mérés átlagát. Az ő esetükben az értékelést nehezíti, hogy a csoportok létszámának változása a fülekiek esetében a legnagyobb.

4. Következtetések. A vizsgált csoportok javulást mutattak a szövegértés szintjén, azonban az ok-okozati összefüggések felismerésének problémája a III. mérés során nem változott, vagyis az érettségi előtt álló tanulók egy részének az összefüggések felismerése még mindig problémát okoz.

A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákoknál is bizonyos javulás mutatható ki a magyar szövegértési készségben, de a javulás mértéke nagy egyéni különbségeket mutat, elmondható, hogy a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákok magyar nyelvű szövegértési szintjének fejlődése önmagától esetleges.

Az életkornak a szövegértés fejlődésében nagy szerepe van, de ha csupán az életkor növekedésétől várjuk a szövegértési szint javulását, e folyamat lassú és elhúzódozó lehet. A jónak mondható szövegértési szintet az érettségiző korosztály érte el, s az összefüggések felismerésének biztonsága még ebben a korosztályban sem mindenkinél megfelelő. Az egyéni teljesítményeket is figyelembe véve a spontán fejlődés – valószínűleg nagyon eltérő egyéni háttérrel feltételezve – van, akinél megfelelő, de van, akinél a szövegértési szint stagnálása figyelhető meg. Mindezek a tények azt mutatják, hogy az egyéni fejlesztés a gyöngye szövegértést mutató diákok esetében döntő fontosságú, s hogy oktatásunknak (a magyarországinak és a szlovákiaiainak egyaránt) e tényt figyelembe kell vennie, s az egyéni fejlesztésre nagy hangsúlyt kell fektetnie.

A szlovákiai magyar domináns diákok a szövegértés terén nem mutatnak különbséget a magyarországi diákokhoz képest.

Irodalom

- DOLNÍK ERZSÉBET 2001. *Felmérés a magyar óvodákról és alapiskolákról*. Új Szó, 2001. márc. 23. p. 13.
- GÓSY MÁRIA 1995. *GMP-diagnosztika*. GMK. Budapest.
- GÓSY MÁRIA 2000. *A hallástól a tanulásig*. Nikol Kkt. Budapest.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1992. *Another View of Bilingualism*. In: *Cognitive processing in Bilinguals*. Szerk. HARRIS, RICHARD J. Elsevier Science Publications. Amsterdam. 51-62.
- LABOV, WILIAM 1972. *Study of Language in its social Context*. In: *Sociolinguistics*. Szerk. PRIDE, JOHN B.–HOLMES, Janet. Penguin Books. England. 180–202.
- LABOV, WILIAM 1984. *Field Methods of the Projects on Linguistic Change and Variation*. In: *Language in use: Readings in Sociolinguistics*. Szerk. BAUGH-SHERZER. Engelwood Cliffs. Prentice-Hall. 28–53.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó-Kalligram Könyvkiadó-MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony.
- PLÉH CSABA 1984. *A megértés* In: *Nyelvi képességek – fogalomkincs – megértés*. Szerk. BÜKY BÉLA–EGYED ANDOR–PLÉH CSABA. Tankönyvkiadó. Budapest.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1984. *Bilingualism or not – The Education of Minorities*. Multilingual Matters 7, Clevedon.
- ŠTEFÁNIK, JOZEF. 1996. *Intentional Bilingualism in Children*. Human Affairs 6/2. 135-141.
- VANČÓNÉ KREMMER ILDIKÓ 2001. *Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek mondat- és szövegértésének vizsgálata*. Alkalmazott nyelvtudomány. I. évf. 2. sz. Veszprém. 23–45.

Jegyzetek

- 1 Természetesen a nyelvsajátítás kisebbségi helyzetben több tényezős folyamat, melyre hatással van az adott település földrajzi helye, a település nemzetiségi összetétele, a családon belül levő nyelvhasználati és egyéb szokások, stb.
- 2 A magyar nemzetiségű gyerekek 30-35%-a tanul szlovák tanítási nyelvű iskolában, és ez az adat nem mutatja azokat a magyar anyanyelvű gyerekeket, akiknek szülei gyermekük nemzetiségének meghatározásakor már a szlovák nemzetiséget jelölték meg (vö. DOLNÍK 2001).
- 3 Mivel tanárként sokszor voltam a diákokkal tanórán kívül is, olyan helyzetben is, hogy látszólag egyáltalán nem rájuk figyeltem, (pl. ha óráközi szünetben ügyeltem, írtam vagy olvastam), jelenlétem megszokottá vált, és így a gyermekek egymás között valószínűleg azt a nyelvváltozatot használták, mely számukra a legtermészetesebb. Így kerülhettem el a labovi (LABOV 1972: 181; 1984: 30) ún. megfigyelői paradoxont, mely szerint annak a tudata, hogy a vizsgálati alanyokat megfigyelik, azt eredményezi, hogy eltérnek szokásos beszédstílusuktól. De hogy ne csak saját megfigyeléseimre támaszkodjak véleményem kialakításakor, kollégáim és a saját, illetőleg rokoni körben levő gyerekek megfigyelésével szerzett tapasztalataimat is figyelembe vettem.
- 4 Tanulmányomban a szórás megnevezést nem matematikai értelemben használom, a fogalommal a felmérésben részt vevők teljesítményének alsó és felső százalékos értékeit jelölöm.

EGY NYUGATI KISRÉGIÓ NYELVHASZNÁLATÁRÓL

GUTTMANN MIKLÓS

A mai magyar nyelvhasználat szoros összefüggésben van azokkal a társadalmi, gazdasági, kulturális állapotokkal, amelyek jellemzik világunkat, szűkebb értelemben a magyar nyelvterületen, tágabban pedig az egységesülő, globalizálódó Európában. Ennek a nyelvi világnak része a Mura menti kisrégió, a régióban élő emberek nyelvhasználatával együtt. Személyes tapasztalataim, kutatásaim, valamint a nyelvterületet kutató kollégáim munkássága alapján néhány jellemző vonásra szeretném ráirányítani a figyelmet.

Elsőként említtem *a nyelvi hagyományőrzést* a maga gazdagságával, sokrétűségével.

A földi életét befejező ember hagyatéka gyermekeire, rokonaira marad. Ezek az anyagi javak gazdagítják az örökösöket, akik megosztoznak a *jusszon*, ahogy mondani szokták: *jussolnak*. Arra nem gondol senki ilyenkor, hogy az anyanyelvi kultúra is öröklődik, ez is beletartozik a *jussba*. Igaz, ez nem anyagi gyarapodást, hanem szellemi, gondolkodásbeli, tudati gazdagodást jelent, amely az egyén, a beszélő szempontjából korántsem közömbös. Az örökös dolga, mit őriz meg ezekből a nyelvi hagyományokból.

Első helyen kell szólnunk az anyanyelvi szókészlet, a szókinccs hagyományozódásáról. Azokról a szavakról, amelyeket szüleink, nagyszüleink használtak és ismertettek meg velünk. Így tudjuk ma is mi a *moszigáló*, a *permetezőputtony*, a *rétuha*, a *mukucs* és lehetne tovább sorolni a szavak sokaságát. Azokat is, amelyeket nagy szorgalommal és kitartással összegyűjtött a lendvai Szabó Mária pályadíjas szótárában. Jó lenne, ha mielőbb könyv formájában is az olvasók kezébe kerülne.

A nyelvi hagyományok közé tartozik az állandó nyelvi kifejezések, szólások, közmondások, szóláshasonlatok, vagy ahogyan a nyelvészeti tudományban mondják a frazeológia ismerete és használata. Az ilyen gyűjtemények között kiemelkedik O. NAGY GÁBOR *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteménye, amely mintegy húszezer szólást és közmondást tartalmaz, de nem mindent, hiszen a magyar nyelvterületről szinte képtelenség mindent felgyűjteni és közzétenni. „*Jaj, jaj, nagy a baj, kilenc tehén még sincs vaj.*” mondja a muravidéki ember, aztán folytatja „*Sé ízé, se bize, mind a dobronaki gánicának.*” s lehetne folytatni a példák sokaságával.

Külön említést érdemel az a népdalkincs, amely nyelvterülethez köthető, s helyi sajátosságokat őriz, hagyományoz. Ezekben megfigyelhetők népi bölcsességek. Hiteles élettapasztalatokat fogalmaznak meg a dalt éneklő ember ajkán, amikor így szólnak:

Megrakták a tüzet, / mégis elaludott

Nincs az a szerelem, / ami el nem múltott

Folytathatnánk a csentei túrós mácsikról szóló dallal:

A csentei túrós mácsik

Az egyik hosszabb, mint a másik...

Helyi dalok, helyi értékek. Van-e hatékony hagyományőrzés, ami megőrzi a következő nemzedékek számára ezeket az értékeket? Azt látjuk és tapasztaljuk, hogy népdalkincsünk ismerete, hagyományozódása egyre inkább perifériára szorul. Így minden tisztelet megérdemelnek a népdalkörök, kórusok, amelyek tovább éltetik a Bartók, Kodály által oly nagyra becsült kultúrát.

Hogy ezek a hagyományok továbbra is gazdagítsák anyanyelvi és nemzeti kultúránkat nem elég az ezekért aggódó szava. Az anyanyelvet használó és átadó közösség feladata a nemzeti értékek megőrzése, amellyel megtarthatjuk nemzeti identitásunkat a globalizálódó világban úgy, ahogy a nálunknál sokkal nagyobb lélekszámú nemzetek és nyelvek tudatosan teszik.

A kiséregió nyelvi identitását igazolja az, hogy neologizmusoknak tekinthető jelenségek is megfigyelhetők benne.

A közelmúltban a Népújságban érdekes olvasói levelet olvastam, amelynek szerzője kifogásolta a *bogrács* név használatát a muravidéki nyelvhasználatban, mondván: ez a megnevezés magára a főzőedényre vonatkozik, így helytelen a *bogrács* szó használata arra az ételre, amelyet a muravidéki magyarság a bográcsban készít, amelynek kiváló íze, zamata mindenkinek megnyeri a tetszését. A szerző érvel, s így fejezi be levelét: „Aki ennek ellenére bográcsot szeretne enni, tanácsolom, hogy a kés és villa mellé lemezvágó ollót is kérjen.”

Az illetékes újságíró – aki tanítványom volt a Maribori Egyetemen – higgadt érveléssel közli válaszában, hogy az ételt, itt e tájon régóta így nevezi az itt élő magyarság. Válasza okos, rövid, minden szempontból megfelel a nyelvhasználat tényeinek.

Nézzük meg ezek után az anyanyelvünk életében végbemenő nyelvi változásokat, illetőleg ezeket bizonyító jelentéstani tényeket, amelyek világosan bizonyítják, hogy egy szó eredeti jelentése a nyelvben megváltozik, sőt az eredeti jelentéstől eltérően egészen más értelemben kezdi használni a beszélő közösség.

Arany János, nyelvünk kiváló ismerője a török háborúkat idéző alkotásában, a Szondi két apródjában írja:

„A vár piacára ezüstöt, aranyt
Sok nagybecsű marhát máglyába kihordat.”

Az idézetben szereplő *marha* szó jelentése 'kincs'. Tehát a török szultán sok kincset hordatott ki a vár piacára, hogy a várkapitány apródjai dicsőítsék őt, akik persze ezt nem tették, hanem elátkozták Drégely várának elfoglalóját.

Tudjuk, hogy a *marha* szavunk 'kincs' jelentése kiavult nyelvünkéből, helyette ma a jószág 'szarvasmarha' jelentés került előtérbe, más esetben a durva, bántó jelző embertársainkra is használatos. Az eredeti jelentés tehát újabakkal bővült.

Ugyanez a változás figyelhető meg az ipar szavunk esetében is. Ma már az *ipar* szó az *industria* jelentésben általános, és senki nem tudja, persze a szakemberek, nyelvészek kivételével, hogy a 19. században a szó jelentése: 'iparkodik, igyekszik, siet' volt. Az *iparkodik* használata ma is hallható 'igyekszik, siet' jelentésben.

Számos példát sorolhatnánk még, annak igazolására, hogy a jelentésbővülés minden nyelvnek jellemzője, amely napjainkban is tapasztalható. Ezt igazolja a Muravidéken használt *bogrács* szó jelentésbővülése is. Lehet ebben nyelvhasználati logikátlanságot keresni, de felesleges, ugyanis a nyelv és a nyelvhasználat sokkal gazdagabb annál, hogy minden nyelvi változást, ez esetben gazdagodást magyaráznunk kellene. A muravidéki magyarok

helyesen és jól használják a *bogrács* szót. Aki látogatóba megy közéjük, vagy vendégségbe, tanulja meg e szó helyi jelentését, tartalmát, s ezáltal gazdagodjon az ő nyelvhasználatára is! A muravidéki magyarság viszonylag kis közösségének az anyanyelvében és használatában egyedi, sajátos kincsei vannak, amelyekre érdemes odafigyelni, megtanulni.

Szólnunk kell a kódváltás jelenségéről is.

A kétnyelvű területeken élő emberek két, esetleg több nyelven cserélik ki gondolataikat, vagy ahogy napjainkban mondják, kommunikálnak. Azt is mondhatjuk hol egyik, hol másik nyelvet használják alkalmazkodva a beszédtárs nyelvismeretéhez. Magát a jelenséget, tehát a nyelvváltást, váltogatást a szaktudomány kódváltásnak nevezi. A kódváltás jelensége, fontossága egyre inkább előtérbe kerül napjainkban, amikor egyre több állam, nemzet kerül az Európai Unióba, s egyre inkább szükséges a nyelvismeret, s ezzel együtt a kódváltás is.

Természetesen a kódváltás jelensége régóta jellemzi a nyelvhasználatot, amelynek egy érdekes tényével találkoztam a nyáron. A szlovén tengerparton töltöttem el néhány napot, amely arra is lehetőséget adott számomra, hogy szlovén nyelvismeretemet bővítsem, gyakoroljam. Egy középkorú felszolgálóval történt beszélgetés során kiderült, hogy magyar származású, nagyszülei a Muravidéken éltek. Édesanyja Mariborba ment férjhez, ő is ott végezte iskoláit, a családban alig használták a magyar nyelvet, így semmit nem tud magyarul, édesanyja anyanyelvét nem tanulta meg. Kapcsolatai teljesen megszüntek már fiatal korában a magyarul beszélőkkel. Sőt, házassága révén a szlovén tengerpart olaszok lakta vidékére került, itt alapított családot, s munkahelye is ide köti. Ez a nyelvi környezet azonban szükségessé tette számára, hogy megtanulja az olasz nyelvet, amelynek ismerete fontos az itteni lakosok, de a vendéglátás szempontjából egyaránt.

A magyar nyelv elvesztése szerencsés módon együtt járt egy másik nyelv megtanulásával és annak munkaeszközszerű használatával. Nyilván sajnálható az ősök nyelvének elvesztése, de mindenképpen örvendetes egy másik nyelv megtanulása és használata. Az asszimiláló települések esetében a beszélők feladják anyanyelvüket, csak a többségi nemzet nyelvét használják, ami nyelvi elszegényedést jelent, hiszen a hajdan kétnyelvű beszélő egy-nyelvűvé válik, aki már képtelen a nyelvváltásra, a kódváltásra. E nyelvi jelenségek megvalósulásában döntő szerepe van az egyén nyelvi tudatának, nyelvhez, kultúrához való kötődésének.

A kódváltásnak van azonban egy másik módja is, amikor a beszélő azon nyelvnek ismeri nyelvváltozatait pl. a köznyelvet, valamelyik nyelvjárást, s képes ezek használatára, alkalmazkodva a beszédhelyezethez, mindig az oda illő változatot használja. A nyelvváltás, a kódváltás egyaránt alapos nyelvismeretet kíván a beszélőtől. Azt viszont maga a beszélő dönti el, mennyire kíván megfelelni ezeknek az elvárásoknak.

A nyelvi magatartás, a nyelvi attitűd, mindig jellemzője volt a beszélőnek, a beszélő személyiségének. Ma is az.

A közelmúltban egyik közeli város főterén tértem be egy szakboltba, hogy megvásároljam a család számára „mindennapi kenyérünket”. Szakboltnak neveztem az üzletet, de kicsit részletesebben azt is mondhatom, hogy kenyeret, péksüteményt, némi cukrászsüteményt is árusító helyről van szó. Ezt, a bolt külső felirata is elárulja, de kirakatának üvegjén nagy betűkkel reklámozza, hogy PÉKÁRÚ vásárolható, a végén hosszú *ú* betűt használva, helytelenül. A vásárlás végeztével nagyon udvariasan kértem az eladót, ha lehetséges töröljék le

a szóvégi hosszú *ú*-ról az ékezetet, mert helytelen, hibás és nem jó dolog, ha város főterén hibás reklámfeliratok olvashatók.

Az eladó zavarba jött és közölte, nem ők írták fel, hanem a reklámkészítők, majd folytatta, ez nem is nagy dolog, nem nagy baj, ennyi baj legyen stb. Valóban ennyire jelentéktelen dolog anyanyelvünkben a hosszú és rövid magánhangzók jelölése? Ezt csak az anyanyelvet felületesen szemlélő ember állíthatja. Álljon itt néhány rövid és hosszú magánhangzót tartalmazó szópár: pl. *var – vár, álom – alom, vesz – vész, kerek – kerék, hál – hal, vet – vét, vall – váll, vedd – védd* stb. A felsorolt szópárok közötti jelentés különbségét az a kis ékezet megléte, vagy hiánya jelentősen befolyásolja. Tehát korántsem igaz, hogy nem nagy dolog, vagy ahogy napjainkban mondják „nem nagy ügy” az ékezet megléte, vagy hiánya. Arról nem is szólva, hogy már az általános iskola alsó tagozatában tanítják, tréfás, humoros mondókába foglalják: „Jól jegyezd meg kedves barátom, Samu: alku, áru, batyu, zsalu, kapu, mindegyiknek a végén rövid az *u*.”

Ennyi maga a történet, a jelenség. Mi van a jelenség mögött? Elsősorban a nyelvi magatartás, szaknyelven szólva a nyelvi attitűd. „Az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvváltozatokkal szembeni beállítódottságról, a hozzájuk való viszonyokról, róluk kialakult vélekedésükről” (Kiss J. 2001: 135) van szó.

Az mindenképpen elgondolkoztatja a nyelvészt, ha a beszélő közönyös a nyelvhasználat igényessége iránt. Ennek sokféle oka lehet. Elsődlegesen az, hogy a beszélő anyanyelvi műveltsége hiányos, pontatlan. Ennek súlyos következménye, hogy az őt követő generáció, az az saját gyermekeinek nyelvhasználatát sem tudja tudatosan formálni. Napjainkban különösen feltűnő jelenség az anyanyelvi kultúra, a nyelvhasználat iránti közönyösség. Nagy kár, aggodalmakra okot adó figyelmeztetés. Mindenki tudja, hogy nemzeti identitásunk, kultúránk legfőbb jellemzője az igényes nyelvhasználat egy- és többnyelvű környezetben egyaránt. Nálunk nagyobb lélekszámú nemzetek minderre különös gondot, figyelmet szentelnek. Gondoljunk csak a franciákra! Ez bennünket is kötelez a jelenben is, de még inkább a jövőre gondolva.

Gazdagodó szókészletünket az új szavak sokaságának megjelenése igazolja.

A mai magyar nyelvhasználatban szembetűnő változást mutatnak azok a szavak, amelyek új tárgyak, dolgok megnevezésére jöttek létre, olyanokra, amelyek korábban nem voltak jelen életünkben. Számos új szó bizonyítja ezt, például: *árkatalógus, autóriasztó, bankkártya, csipeszmikrofon, egérpád, házimozi, sűgőgép, pillepalack, üzenetrögzítő* stb.

Az új tárgyak megnevezésével együtt új intézmények, szervezetek is alakulnak folyamatosan, ilyen például az *inkubátorház, magánnyugdíjpénztár, márkaszerviz, menekülttábor, szeretszolgálat, világbank* stb.

Az új technikai eljárások megjelenése is új szavakat kíván. Ezt igazolják a *gyártásfejlesztés, hangpostafiók, levélreklám, vákuumsomagolás, zsebszerződés* stb. szavak megjelenése és gyakori használata. A felsoroltakkal együtt új foglalkozások, szakmák létrejöttével is találkozunk. Ezek megjelenése a rendszerváltás következménye, a nyugati világ, az Európai Unió szóhasználatának természetes következménye. Ezt igazolják a következő szavak is: *akupunktátor, bróker, fejtámasz, frakcióvezető, informatikus, privatizátor, termékmenedzser* stb. Új sportágak megjelenése és elterjedése ismételtel szükségessé teszi az új szavak megjelenését, használatát. Erre is idézzünk néhány példát: *buckasielés, sfalett, fallabda, ször-*

főzés, hullámlovas stb. Természetesen megjelennek rövid életű divatszavak is, amelyek kis idő múlva kiavulnak a nyelvből, azaz rövid életűek, ilyenek például az *olajszőkítő, olajszőkítés, tocsikolás, tamagocsi, valóságshow* stb.

Átdolgozott és bővített Értelmező Szótárunk mintegy ötezer új szóval bővült, olyanokkal, amelyek az utóbbi harminc évben kerültek nyelvünkbe a fentebb említett okok miatt.

Nyelvünk napjainkban is folyamatosan gazdagodik, semmiképpen nem romlik. Romlás a nyelvhasználatban figyelhető meg, amely viszont a nyelvet használó ember jellemzője. Rajtunk áll, hogyan élünk anyanyelvünk kínálta lehetőségekkel.

Külön lehetne elemezni azt a szlengesedési folyamatot, amelynek terjedését, terjesztését különösen elősegítik a kereskedelmi televíziók műsorai. Gondoljunk csak az RTL televízió Barátok közt című folytatásos műsorára, amelynek kedvelt Kertész Gézája így beszél édesanyjával. „*Anyus, ne parázz, behozok két verdát és megvan a lóvé.*”

Természetesen minden nyelvi változatnak megvan a helye, szerepe a kommunikációban. Használatukhoz azonban nélkülözhetetlen a nyelvi, sőt a nyelvjárási tudat és tudatosság is. Ám léteznek olyan nyelvhasználati színterek, ahol a nyelvjárásiasságot külső kényszer hatására köznyelvi beszédmóddal kell felváltani. Ezt igazolja ismert színművészünknek, Avar Istvánnak saját nyelvhasználatáról elmondott gondolatai is. „Igaz, hogy Önt, aki több mint húsz éve tanít beszédet, majdnem kirúgták a főiskoláról beszéde miatt?”

– Az első órán Nagy Andor felküldött a színpadra és azt kérdezte tőlem, „kisfiam, ismered-e Petőfi Sándor *A nép nevében* című versét?” Azt feleltem, hogy igen. „Hát akkor kezd el!” – mondta. Hát ugye én Egercsehiből jöttem palóc tájszólással, húztam a számat, pöszítettem, nyüsztítettem. Az minden volt, csak nem beszéd. Nézett az öreg, megvárta, míg az első versszakot befejezem, és odahívott magához. „Na, ide figyelj, kisfiam, nyisd ki a po-fád” – mondta. „Tökéletesek a fogaid, az anyád hétszentség!” – közölte. „Hogy tudsz ilyen rondán beszélni?” – kérdezte. Majd közölte, ha három hónap alatt le nem szokom erről, hová rúg nekem, de akkorát, hogy éhen halok a levegőben. Mindez tizenkilenc társam előtt zajlott, és én bizony három hónap alatt tényleg leszoktam erről a beszédről.” (AVAR 2005: 8).

Néhány jelenséget emeltem ki mai nyelvhasználatunk jellemzésére. Úgy tapasztalom, soha nem volt ennyire szükség a tanulók, szülők, felnőttek számára egyaránt a nyelvhasználati ajánlások megtételére. Ebben továbbra is a szakembereknek lesznek fontos feladatai.

Irodalom

AVAR ISTVÁN 2005. *Kijátszottam magam*. Vasárnap Reggel, 2005. május 8.

KISS JENŐ (SZERK.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest

O. NAGY GÁBOR 1999. *Magyar szólások és közmondások*. 7. kiadás. Talentum, Budapest

SZOCIODIALEKTOLÓGIAI VIZSGÁLAT A MAGYAR NYELVTERÜLET NYUGATI RÉGIÓJÁBAN

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

1. A társadalmi szempontok érvényesítése már jó ideje nélkülözhetetlen velejárója a nyelvjárástani vizsgálatoknak. Köztudomású, hogy a magyar népnyelvkutatásban már a múlt század első felében szóba kerültek ilyen szempontok (l. pl. VÉGH J. 1941), sőt a század derekán A magyar nyelvjárások atlaszába is bekerültek szociolingvisztikai jellegű jelzések (vö. MNyA. 1968: 5. l.). A Magyar Nyelvatlasz utáni magyar dialektológiában aztán – napjainkban is tartóan – széles körűvé vált a társadalmi érvény szerinti eljárások alkalmazása (BALOGH L. 1978; KISS J. 1982. 155–67; SZABÓ J. 1983; SZABÓ G. 1985; KISS J.–SZÜTS L. szerk. 1988; DialSzimp. I–IV.; KONTRA M. szerk. 1992; P. LAKATOS I. szerk. 2002; SÁNDOR A. 2004: 30; stb.). A szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének oktatói is a kezdetektől fogva eleget tesznek ennek a kívánalomnak dialektológiai kutatómunkájukban, köztük természetesen jómagam is (l. minderre MOLNÁR Z. M. 1999, további bibliográfiai utalásként e mű: 188–203).

A területiség és a társadalmiság összefonódásának szóban forgó elvét szem előtt tartva az utóbbi időben arra vállalkozom, hogy egy a magyar nyelvterület nyugati régiójából származó élnyelvi korpuszt fokozatosan, részlegenként haladva elemezzek nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai tanulságok levonása céljából (MOLNÁR Z. M. 2002; 2005). Az anyagra magamnak és hallgatóimnak az utóbbi két évtizedben folytatott nyelvjárásgyűjtése alapján tettem szert a SZABÓ GÉZA által összeállított általános szókészleti kérdőfüzet (1976) segítségével. A korpusz viszonylag terjedelmesebb része 44 nyugat-dunántúli település 314 adatközlőjétől származik (vö. MOLNÁR Z. M. 2002: 194–195, 197–198). Összehasonlítás, árnyalás végett kiegészül ez azzal az anyaggal, amelyet Szombathely és Lendva térsége 14 kutatópontjának 91 adatközlőjétől kaptam (vö. MOLNÁR Z. M. 2005: 337–341). Ebből az anyagból most azt a 682 adatot emelem ki, amely az említett kérdőfüzet 58. tételével, a 'feleség' fogalmának megnevezésével kapcsolatos. Megvizsgálom előbb az idetartozó lexéma-előfordulások gyakorisági jellemzőit, majd pedig szociolingvisztikai összefüggéseit, kitekintve a két kistérségnek (Szombathely és Lendva vidékének) a nagyrégióhoz (a Nyugat-Dunántúlhoz) való viszonyára is.¹

2. A nyugat-dunántúli korpusz 554 adatból áll. Ebben benne van az a kilenc eset is, amelynek során az adatközlő a „Hogyan beszél a férfi a házastársáról?” kérdésre azt a választ adta, hogy nevén nevezi. Enélkül 545 adat áll rendelkezésünkre. Ez az adatsor negyvenegy lexikai egységre épül. Ez utóbbiak – az egyes és a többes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakokat is ide-, illetve különvéve, vagyis morfológiai árnyalatú lexémának minősítve, valamint bizonyos szókapcsolatokat is idesorolva – a következők: *anya, any-*

ja, anyjuk (vö. *annyukom*), *anyu*, *anyuka*, *ara*, *asszony*, *asszonyka*, *asszonytárs*, *baba*, *drága*, *drága arany*, *édes*, *élete párja*, *élte párja*, *élettárs*, *fehérnép*, *feleség*, *házastárs*, *hitves*, *kedves*, *kedves feleség*, *kisfeleség*, *kispár*, *konyhatigris*, *mama*, *mami*, *mérgelítő*, *neje*, *nő*, *nyanya*, *oldalborda*, *öreg*, *örmester*; *pár*, *sparheltkapitány*, *szép*, *szív*, *társ*, *úr és parancsoló*, *visi arany* (ti. Répcevisről származik az illető, akire vonatkozik). A felsorolt szavak, szókapcsolatok jelentős része köznyelvi (*asszony*, *feleség*, *neje* stb.), kisebb része nyelvjárási (*fehérnép*, *mérgelítő* stb.), de gyakran fordul elő, hogy a köznyelvben más jelentésű lexéma foglalódik le a 'feleség' megnevezésére (*anya*, *ara*, *mama* stb.). Ilyen az *örmester* is, amely az adott jelentésben szlenges árnyalatúnak vehető, mint ahogy annak számít az egyébként egyedi jellegű *konyhatigris* és *sparheltkapitány* is.

Az említett lexikai egységek a következő gyakorisággal fordulnak elő: 1. *feleség* 234 (42,94%); 2. *neje* 87 (15,96%); 3. *asszony* 71 (13,03%); 4. *pár* 29 (5,32%); 5. *oldalborda* 18 (3,30%); 6. *anyu* 13 (2,39%); 7. *kedves* 11 (2,02%); 8. *anyuka* 10 (1,83%); 9. *hitves* 9 (1,65%); 10. *édes* 7 (1,28%); 11. *mama* 6 (1,10%); 12–19. *anya*, *anyjuk*, *asszonytárs*, *drága*, *élettárs*, *fehérnép*, *házastárs*, *szív* 3–3 (0,55%–0,55%); 20–23. *baba*, *élete párja*, *kedves feleség*, *társ* (0,37–0,37%); 24–41. *anyja*, *ara*, *asszonyka*, *drága arany*, *élete párja*, *kisfeleség*, *kispár*, *konyhatigris*, *mami*, *mérgelítő*, *nő*, *nyanya*, *öreg*, *örmester*, *sparheltkapitány*, *szép*, *úr és parancsoló*, *visi arany* 1–1 (0,18%–0,18%).

Kitűnik a felsorolásból, hogy a *feleség* a legnépszerűbb megnevezési forma. Viszonylag sűrűn jelentkeznek a *neje* és az *asszony* is. Kedveltnek mondható még a *pár*, az *oldalborda*, az *anyu* és a *kedves* is. A következő csoportba tartozik bele az *anyuka*, a *hitves*, az *édes* és a *mama*. A fél százalék körüli tartományba sorolódnak be a 12–19., ritkák a 20–23. és csak egyszer-ször bukkanak föl a 24–41. sorszámú kifejezések. Ha a MNyA. *feleségem* címszavú térképlapjának (1973: 478) nyugat-dunántúli (azaz A és B jelzetű) kutatópontjaira tekintünk, akkor kizárólag a *feleség* lexéma változataival találkozhatunk (persze ez a magyar nyelvterület más részein is így van). Ez alapján érthető, hogy a későbbi, mainak vehető anyagban kimagaslóan vezet a *feleség*. Ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy az adott fogalom megnevezése ma már tagoltnak, sokszínűnek minősül.

A szóban forgó korpusz nyelvjárási-köznyelvi megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 545 (100%) adatból 196 (vagyis 35,96%) tájszó, 349 (azaz 64,04%) pedig köznyelvi kifejezés. A tájszavak közül mindössze háromszor fordul elő valódi, konkrétan a *fehérnép*. Többször, de a nyelvjárási kifejezéseknek csak az ötödét alkotva jelentkeznek a jelentésbeliek (pl. *anyja*, *anyjuk*, *nyanya*). Ebből következőleg a tájszavak zömét, majdnem négyötödét az alakiak (*asszon*, *életem*, *párjo*, *feleségem*, *feleségem*, *hidvesem* stb.) teszik ki. A MNyA. említett, ide vonatkozó anyagában egy köznyelvi kivétellel (2,08%) az összes adat nyelvjárási (47–97,92%), ezek mindegyike alaki tájszó. A mai korpuszban tehát 61,96%-ban mutatkozik elmozdulás a köznyelviség irányába.

Ami az anyag szociolingvisztikai jellemzőit illeti, előbb az életkor szerinti helyzetet tanulmányozva mindegyik korosztálynál megtaláljuk a következő lexikai egységeket: *anya*, *anyu*, *anyuka*, *asszony*, *drága*, *feleség*, *hitves*, *kedves*, *mama*, *neje*, *oldalborda*, *pár* (ez tizenkét eset). Hat olyan lexéma van, amely az idősek és a középkorúak anyagában fordul elő: *anyjuk*, *baba*, *élete párja*, *élettárs*, *házastárs*, *szív*. A középkorúak és a fiatalok részkorpuszában csak egy adatfajta, érdekes módon a *fehérnép* azonos. Az időseket és a fiatalokat három szó (az *asszonytárs*, az *édes* és a *társ*) rokonítja. Csak az időseknél jelentkezik 14 lexi-

kai egység, mégpedig az *anyja, asszonyka, drága arany, kedves feleség, kisfeleség, kispár, konyhatigris, mami, nő, nyanya, öreg, őrmester, sparheltkapitány, visi arany*. Csupán a középkoriaknál szerepel a következő két válasz: *élte párja, mérgelítő*. Olyan megnyilvánulásból, amely csak a fiatalok sajátja, három van, nevezetesen: *ara, szép, úr és parancsoló*. Az áttekintésből az tűnik föl, hogy az idősek – talán életkorukból, tapasztaltságukból fakadóan is – mennyire sok lexémát használnak a 'feleség' fogalmának megnevezésére.

Azt nézve, hogy milyen a nyelvjárási-köznyelvi viszony a nemzedékek körében, a leginkább regionálisak az idősek, hiszen 220 adatból (100%) a tájszókra 112 (50,91%), a köznyelvekre pedig 108 (49,09%) esik. Ugyanez a megoszlás a másik két korosztálynál a következő: a középkoriak 206 (100%) adatából 59 (28,64%) a nyelvjárási, 147 (71,36%) a köznyelvi változattól való; a fiatalok 119 (100%) adatából pedig 25 (21,01%) a helyi színezetű, 94 (78,99%) az általános érvényű megnyilvánulás. Vagyis az idősektől a középkoriakon át a fiatalokig haladva a nyelvjárási vonal csökkenést, a köznyelvi pedig növekedést mutat.

Ha a nemek szerinti képet tekintjük át, akkor azt tapasztaljuk, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál megtalálhatók a következő lexikai egységek: *anya, anyjuk, anyu, anyuka, asszony, drága, édes, élete párja, élettárs, fehérmép, feleség, házastárs, hitves, kedves, kedves feleség, mama, neje, nyanya, oldalborda, pár, szív, társ* (ez 22 adat). Csak a nők körében fordult elő a következő kilenc választípus: *anyja, asszonyka, asszonytárs, élte párja, nő, öreg, őrmester, sparheltkapitány, szép*. Csak a férfiaknál jött felszínre a következő tízféle adat: *ara, baba, drága arany, kisfeleség, kispár, konyhatigris, mami, mérgelítő, úr és parancsoló, visi arany*. Vagyis mindkét nem alkalmaz kedveskedő, bizalmas, trefás, szlenges kifejezéseket a 'feleség' fogalmának megnevezésében.

A nyelvjárási-köznyelvi adatok itteni megoszlását illetően azt figyelhetjük meg, hogy míg a nők 327 válaszából (100%) 104 (31,80%) a tájszó és 223 (68,20%) a köznyelvi szó, addig a férfiak 218 adata (100%) közül 92 (42,20%) a regionális, 126 (57,80%) a közkeletű jellegű megnyilatkozás. Vagyis Nyugat-Dunántúlon az adott fogalom megnevezésében a férfiak több mint 10%-nyival nyelvjárásiasabbak a nőknél, ebből következően ők viszont ugyanilyen mértékben köznyelvisebbek, mint másik nembeli társaik.

3. A továbbiakban árnyalni szándékozom ennek a nyugat-dunántúli korpusznak az előzőkben bemutatott főbb jellemzőit a szombathelyi és a lendvai térség részkorpuszáinak sajátosságaival. Ez utóbbi összesen 128 adatot tartalmaz, belőle 86 szombathelyi, 42 a lendvai vonatkozású. Mivel nem terjedelmes ez az anyag (bár – mint említettem – összesen 91 adatközlőtől származik), ezért vizsgálatát az előbbiekhöz csak kiegészítésül szánom.

A Szombathelyen és környékén gyűjtött anyag (tehát 54 adatközlőnek 86 adata) tizenhárom lexémára épül. Ebből tizenkettő (*anya, anyja, anyu, ara, asszony, élettárs, feleség, hitves, neje, nő, oldalborda, pár*) megegyezik a nyugat-dunántúli korpuszban találhatóakkal. Hiányzik innen az ottaniból huszonkilenc lexikai egység (pl. *asszonyka, baba, fehérmép, mama, öreg*). Az itteniben az ottani sorhoz képest egy többlet mutatkozik, mégpedig a *házisárkány*.

A jelenlegi korpusz tizenhárom szóképzleti egységének gyakorisági sorrendje a következő: 1. *feleség* 48 (55,81%); 2. *neje* 16 (18,60%); 3. *asszony* 7 (8,14%); 4. *pár* 3 (3,49%); 5–7. *anya, élettárs, nő* 2–2 (2,33–2,33%); 8–13. *anyja, anyu, ara, házisárkány, hitves, oldalborda* 1–1 (1,16%–1,16%). Vagyis itt is, mint a nyugat-dunántúli anyagban, a *feleség*, a *neje*,

az *asszony* és a *pár* vezeti a listát, de itt az első kettőnek nagyobb a részesedése az ottaniénál. A többi lexéma előfordulási arányai némileg eltérnek egymástól, közülük talán az a legfeltűnőbb, hogy az *oldalborda* Szombathelyen és környékén nem játszik akkora szerepet, mint a Nyugat-Dunántúlt átfogó anyagban.

A szombathelyi vonatkozású korpuszban a nyelvjárási megnyilatkozásokra a 34 adat révén 39,53% jut, a köznyelvi megnyilvánulásokra pedig az 52 adat alapján 60,47% esik. Ez a megoszlás nagyjából hasonlít a Nyugat-Dunántúlt egészen tapasztaltakhoz, bár itt 3,57%-kal nagyobb a regionalitás, illetve ugyanennyivel kisebb a köznyelviség mértéke, s ez főként az alaki eltérésekkel függ össze.

A jelenlegi elemzés tárgyául szolgáló anyagban mindegyik nemzedéknél előfordul a *feleség*, a *neje* és az *asszony* lexéma. A fiatalok más szót nem is használtak. Az időseknel és a középkorúaknál egyaránt jelentkezik a *pár* és az *élettárs*. Csak az idősek adták meg a *nő*, az *anya*, a *hitves* és az *oldalborda* lexikai egységeket. Csupán a középkorúaknál szerepelnek az *anya*, az *anyu*, az *ara* és *háziárány* adatok. Míg az időseknel 43,75, a középnemzedéknél 44,83%-os, addig a fiataloknál 28,00%-os a tájszók részesedése. Tehát ebben a közegeben az idősek és a valamivel nyelvjárásiabb középkorúak közelebb állnak egymáshoz a fiatalokhoz képest. A nyugat-dunántúli korpuszban viszont – mint láthattuk – az idősek erősebb regionalitásához képest túnt egymáshoz közelinek a középkorúak és a fiatalok kisebb mértékű nyelvjárásiassága.

A szombathelyi és környéki részkorpuszban mindkét nemnél megtaláljuk a következő hat lexémát: *feleség*, *neje*, *asszony*, *pár*, *anya*, *élettárs*. Csak a nőknél előforduló szó mindössze egy van: az *anyu*. A férfiak nyelvhasználatát ellenben hat kifejezés is egyedíti, mégpedig a *nő*, az *anya*, az *ara*, a *háziárány*, a *hitves* és az *oldalborda*. Ebből is fakadóan míg a nők 31,71%-ban, addig a férfiak 46,67%-ban részesednek a tájszókészletből. Ez a nők esetében szinte egyezést jelent a nyugat-dunántúli mutatóval, a férfiakra vonatkozóan viszont majdnem öt százalékkal nagyobb fokú nyelvjárásiasságot tükröz.

A Lendváról és vidékéről származó részkorpusz (37 adatközlőnek 42, pontosabban egy válaszhány miatt 41 adata) mindössze két lexémára, az *asszony*-ra és a *feleség*-re támaszkodik. Előfordulási sorrendjük a következő: 1. *feleség* 32 (78,05%); 2. *asszony* 9 (21,95%). A kevés lexemafajtából értelemszerűen következőleg a két szóképzleti egység százalékos mutatója itt sokkal nagyobb, mint a nyugat-dunántúli, illetve a szombathelyi térségből való anyagban. Ami a tájnyelviség és a köznyelviség Lendva vidéki viszonyát illeti, az előbbi 24 adat, azaz 58,44%, az utóbbit 17 adat, vagyis 41,46% képviseli. Következésképpen mintegy húsz százalékkal nyelvjárásiabb a lendvai térség Nyugat-Dunántúlnál, valamint Szombathelynél és környékénél a 'feleség' fogalmának megnevezésében. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet az alaki tájszavak (*feleségöm*, *feleségem*, *zasszony* stb.) gyakori jelentkezéséből fakad.

Mind a két lexéma, az *asszony* és a *feleség* is megtalálható mindegyik korosztálynál és mindegyik nemnél a lendvai vonatkozású anyagban. Ebben megegyezik a nyugat-dunántúli és a szombathelyi térségből való korpuszsal. Ami a nyelvjárásiasságnak az egyes korosztályok szerinti mértékét illeti, Lendván és vidékén az idősektől 42,86, a középkorúaktól 50,00, a fiataloktól 84,62%-ban kaptunk tájszót. Az ifjabb nemzedéknek ez az erőteljes regionalitása nagyban különbözik a Nyugat-Dunántúlon és a szombathelyi kisrégióban megfigyeltéktől. Bizonyára nem lehet ez független attól, hogy az adott kisebbségi közösségben

a fiatalok a magyarországi társaiknál sokkal intenzívebben őrzik a nyelvi hagyományokat, de talán azzal is összefügghet, hogy jobban magukénak érezték az anyaggyűjtésnek a regionalitásra vonatkozó céljait. – Ha pedig a nem szerinti képet nézzük meg, azt láthatjuk, hogy a nők 69,57, a férfiak 44,44%-ban adtak meg tájszót. A nők itteni nyelvjárásiasabb volta megintcsak eltér a magyarországi nagy- és kisrégióban tapasztaltakból, a férfiaknak ottani regionálisabb megnyilvánulásától. Valószínűleg ezt sem lehet függetleníteni a nagyobb tömbbeli és a kisebbségi nyelvhasználat körülményeitől.

4. Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a nyugat-dunántúli anyag és a két részkorpusz jó néhány jellemzője azonosnak, hasonlóknak bizonyult. Például mindegyik helyen a *feleség* a legnépszerűbb megnevezési forma. A lexémafajták száma azonban Nyugat-Dunántúl–Szombathely és környéke–Lendva és vidéke sorrendben fokozatosan csökken, úgy, hogy ez utóbbi térség a korábbi, a MNyA.-beli helyzetre emlékeztető, kevésbé tagolt megnevezés-rendszerű állapotot idézi föl.

A szombathelyi térség anyaga a regionalitásnak mértékét, korosztály- és nembeli arányait tekintve közelebb áll a nyugat-dunántúlihoz, mint a lendvai térségé. Ez utóbbinak az erősebb nyelvjárásiaságában – mint láttuk – feltűnő szerepet játszanak a fiatalok és a nők. Okai közé oda kell sorolnunk a kisebbségi létből fakadókat is.

Ugyanakkor egy előző elemzésben, amely a 'nagyanya' fogalmának megnevezésével foglalkozott, számos vonatkozásban a Lendva vidéki és a nyugat-dunántúli anyag rokonságára figyelhettem föl (MOLNÁR Z. M. 2005). Vagyis azok között az eredmények között, amelyek különböző fogalmak kifejezésének efféle tanulmányozásából származhatnak, bizonyos fokig eltérések lehetnek. Így tehát ide vonatkozó, még árnyaltabb, egyúttal teljesebb szociodialektológiai képet úgy kaphatunk, hogyha további fogalmak adatait vonjuk be a vizsgálatba.

Irodalom

- BALOGH LAJOS 1978. *Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika*. Magyar Nyelv LXXIV: 44–55.
- DialSzimp. I., 1982. [I]. *Dialektológiai Szimpozion*. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. VEAB, Veszprém
- DialSzimp. II., 1991. II. *Dialektológiai Szimpozion*. Szerk. SZABÓ GÉZA. VEAB, Veszprém
- DialSzimp. III., 1998. III. *Dialektológiai Szimpozion*. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. BDTF MNyT, Szombathely
- DialSzimp. IV., 2002. IV. *Dialektológiai Szimpozion*. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF MNyT, Szombathely
- KISS JENŐ 1982. *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.) 1988. *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KONTRA MIKLÓS (szerk.) 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest

- MNYA. 1968, 1973. BÁRCZI GÉZA és munkatársai: *A magyar nyelvjárások atlasza I, II*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1999. *Nyelvöldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban*. BDTF MNyT, Szombathely
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2002. *Mai dialektológiai vonatkozású vizsgálati lehetőségekről*. In: IV. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. BDF, Szombathely. 193–198.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2005. A 'nagyanya' fogalmának megnevezése Szombathely és Lendva térségében. *Vasi Szemle* LIX: 337–342.
- P. LAKATOS ILONA (szerk.) 2002. *Mutatványok a hármasthatár menti nyelvhasználat kutatásából*. BGy Kiadó, Nyíregyháza
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Kiadó, Pozsony
- SZABÓ GÉZA 1976. *Szókészleti kérdőfüzet*. (kézirat). BDTF, Szombathely
- SZABÓ GÉZA 1985. Az élőnyelvi dialektológia néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 109: 69–75.
- SZABÓ JÓZSEF 1983. *A mondatszerkesztés nyelvészociológiai vizsgálata a nagykovácsi nyelvjárásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VÉGH JÓZSEF 1941. *Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban*. MNny. III: 314–343.

Jegyzet

- 1 A korpusz számítógépes feldolgozásában MOLNÁR ZOLTÁN matematika–számítástechnika szakos tanár volt segítségemre.

REGIONÁLIS KÖZNYELVISÉG SZOMBATHELYEN

HAJBA RENÁTA

Előadásom címe többet ígér, mint amit nyújtani tud. Szombathely regionális köznyelviségével ugyanis csak nemrégiben kezdtem el foglalkozni, így mostani megszólalásom inkább bevezető, kérdésfelvető jellegű, mintsem a téma tökéletes kifejtését adná. Munkám első felében a kutatás-módszertani háttér megvilágítása után egy próbagyűjtés eredményeiről, tapasztalatairól számolok be, majd pedig néhány lényeges és vitatára is okot adó kérdésre térek ki.

Az 1965-ben megrendezett egri kiejtési konferenciát követően a regionális köznyelv el-sősorban IMRE SAMU (IMRE 1973), DEME LÁSZLÓ (DEME 1973) és SZATHMÁRI ISTVÁN (SZATHMÁRI 1974) cikkei kapcsán került a figyelem középpontjába. A szerzők a főbb elméleti és módszertani kérdések tisztázásán túl sürgették a regionális köznyelvi kutatásokat. Ezek eredményeként sor került Cegléd (G. VARGA. 1974), Győr (H. BERNÁTH 1979), Gyula (LADÁNYI 1978), Hatvan (G. VARGA. 1980, 1988), Jászberény (P. LAKATOS. 1977), Nyíregyháza (P. LAKATOS. 1981), Orosháza (ZILAHY 1979, 1984), Pápa (POSGAY 1979), Szekszárd (RÓNAI 1996), Szombathely (BALOGH 1979) és Zalaegerszeg (LADÁNYI–SZILVÁS 1978) városok bizonyos regionális köznyelvi jelenségeinek feltárására. (A regionális köznyelviség eredetét tekintve megegyeztek a vélemények, hogy az a nyelvjárásokból nőtt ki, mégsem indítványozták – az átmenetet így közvetlenül is szemlélve – a városok mellett a falvak regionális köznyelviségének a vizsgálatát.) Az 1980-as években azonban a kutatások leálltak. Az érdeklődés hiánya érthetetlen számomra, hisz a vizsgálatok nem terjedtek ki a magyar nyelvterület egészére (különösen nem a regionális köznyelviség kisebbségi körülmények között kialakult sajátos típusára), illetve egy város regionális köznyelviségének teljes leírására. Az pedig napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális változások érintik az egységes beszélt nyelv különböző – elsősorban hangtani-alaktani és mondattani szintjeit. Figyelembe kell tehát vennünk a regionális köznyelviséget a nyelv átrétegződése miatt, mert bizonyos nyelvjárásiasságok megőrzője, hordozója, de azért is, mert nagy hatással van a köznyelvre. Így a nyelvújítás és a leíró nyelvészet vizsgálgatói területébe is beletartozik (vö. SZABÓ 1993).

Szombathely regionális köznyelviségének feltárásával kettős céloom van. Az egyik, hogy a város nyelvhasználatával foglalkozó korábbi tanulmányok (BALOGH 1979; SZABÓ 1978, 1980; MOLNÁR 1980, 1982, 1984, 1986, 2003) eredményeit felhasználva a különböző nyelvi szintekre, illetve nyelvhasználati színterekre kiterjedő átfogó leírást adjak. A másik, hogy munkámmal felhívjam az ilyen irányú kutatások fontosságára a figyelmet.

A város regionális köznyelviségének vizsgálata azért kínálkozik nagyon jó témának, mert homogén nyelvjárási alapból nőtt ki a regionális köznyelv, ugyanis a települést a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió veszi körül, tömeges népességcserére nem került sor, továbbá a városhoz csatoltak több peremközséget, melyek közül a legtöbb területileg is hozzáépült Szombathelyhez, és így sajátos nyelvjárási szint vitt a város nyelvhasználatába.

A „tipikusan átmeneti kategória” tanulmányozásához kezdetben a középfokú végzettségű, értelmiségi munkakörű városiakat tartották megfelelő adatközlőknek (vö. IMRE 1973, 258–259; DEME 1973, 262–263.) Bár SZATHMÁRI ISTVÁN és BALOGH LAJOS már a differenciálásra hívta fel a figyelmet (SZATHMÁRI 1974, BALOGH 1979). A regionális köznyelviség általánossá válásából kiindulva feltételezésem szerint ma a városokban regionális köznyelvi jelenségek megfigyelhetők minden beszélő nyelvhasználatában, de az alacsonyabb iskolai végzettségűek és az idősek körében nagyobb mértékben. A hiteles következtetések levonása érdekében kutatásomban komplex nyelvészeti és szociológiai módszert alkalmazok. Vagyis a nyelvi mintavétel megtervezésében figyelembe veszem a társadalmi rétegződést (életkor, nem, iskolai végzettség, foglalkozás, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint) és a területi szempontokat (belváros, külváros, hozzácsatolt falu; illetve családi ház, tömbház viszonylatában). A különböző nyelvi jelenségek előfordulását tehát eltérő társadalmi rétegzettségű és területi jellemzőjű adatközlők segítségével vizsgálom. Az adatközlők kiválasztásában természetesen figyelembe veszem Szombathely demográfiai adatait és gazdasági struktúráját, továbbá csak a születésük óta ott élőket vonom be vizsgálódásomba. A nyelvi módszert illetően az előzetes passzív megfigyelésen túl először magnetofonos szövegfelvételeket készítek, majd ezek tapasztalataira alapozva állítok össze egy a köznyelvi-regionális-nyelvjárási tudat és a nyelvi attitűd feltérképezésére is szolgáló nyelvhasználati kérdőívet.

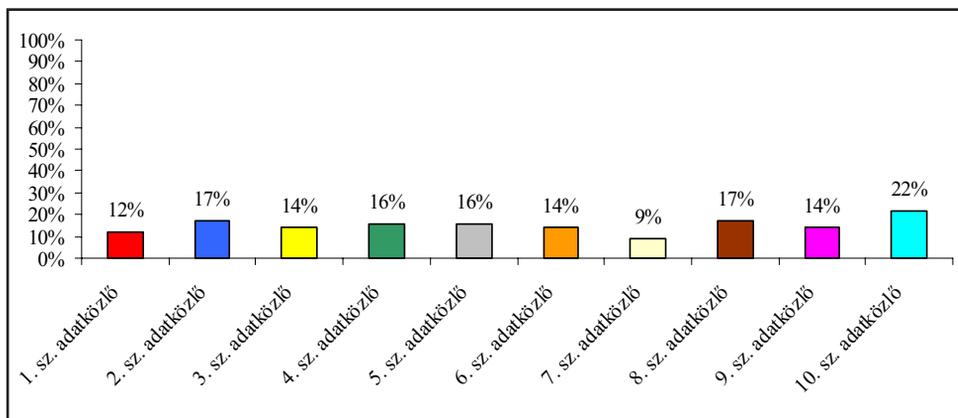
Minden nagyobb léptékű anyaggyűjtés előtt célszerű próbagyűjtést végezni. Egyetemi szakdolgozatomban a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió 19–25 éves beszélőinek nyelvhasználatát vizsgáltam kérdőíves módszerrel. A kérdőívek közül huszonnégyet szombathelyi főiskolai hallgató töltött ki. Ebből kiindulva először ebben a korcsoportban végeztem próbagyűjtést. Az adatközlők megkeresésében egy rokonom segített, illetve bevontam a gyűjtésbe még hallgatóimat is. Összesen húsz fiatallal készítettem magnetofonos szövegfelvételt mintegy két és fél óra terjedelemben. Ebből eddig az első tízet elemeztem. (Az 1. számú táblázat összegzi az adatközlők jellemzőit.).

1. számú táblázat. Az adatközlők jellemzői

jellemzők adatközlő	nem		lakóhely			lakóépület		legmagasabb iskolai végzettség					foglalkozás		
	nő	férfi	belváros	külváros	hozzácsatolt falu	lakóház	lakás	szakmunkásképző	gimnázium	szakközepiskola	technikum	főiskola/egyetem	tanuló	fizikai	szellemi
1.	+		+			+			+				+		
2.	+			+		+			+				+		
3.	+				+	+			+				+		
4.		+	+			+			+				+		
5.		+	+			+					+		+		
6.	+		+				+					+			+
7.	+		+			+			+				+		
8.		+		+			+	+						+	
9.	+			+		+				+			+		
10.		+		+			+			+			+		
összesen (db)	6	4	5	4	1	7	3	1	5	2	1	1	8	1	1

Látható, hogy a belvárosban, lakóházban élő, gimnáziumban végzett, jelenleg főiskolán vagy egyetemen tanuló lányok vannak túlsúlyban. A véleményem szerint releváns adatokat produkáló (lehetőleg születésüktől fogva) hozzácsatolt faluban élők, illetve szakmunkásképző iskolában végzett fizikai foglalkozásúak köréből sajnos ez idáig kevés beszélőt tudtam megkérdezni. A felvett hanganyagot – az összevethetőség végett – BALOGH LAJOS módszerét követve jegyeztem le: azaz minden adatot kicéduláztam. Ha ugyanis „csak a nyelvjárási színezetű adatokat vesszük figyelembe a feldolgozás során, óhatatlanul úgy tüntetjük fel a vizsgált városi köznyelvet, mintha az erősen nyelvjárásias lenne.” (BALOGH 1979: 38.) Problémát jelent a köznyelvi-regionális köznyelvi-nyelvjárási adatok elkülönítése, mivel a mai magyar nyelvi-nyelvhasználati norma teljes körű meghatározása hiányzik, illetve a regionális köznyelviség nyelvhasználati jellemzőinek, megnyilvánulási formáinak tisztázása is esetleges. A lejegyzéskor – BALOGH LAJOShoz hasonlóan – a német nyelvleírásokban használatos Schriftsprache-Umgangssprache-Mundart elkülönítést vettem figyelembe, azaz regionális köznyelvnek vettem minden olyan jelenséget, amely eltér az írott nyelvi normától. Továbbá a zárt *ë-zésnek* csak azokat az eseteit soroltam a regionális köznyelvi adatok közé, melyeket két, a kontroll végett megkérdezett, Budapest környékéről származó nyelvhasználó nem ejtett. (Megjegyzem, a zárt *ë-zés* az a jelenség, mely esetében a legnehezebb a nyelvjárási-regionális köznyelvi-köznyelvi alakok közti különbségtétel. További terveim közt szerepel ennek a vizsgálata is.)

1. számú ábra. A regionális köznyelviség mértéke az adatközlők nyelvhasználatában

Az adatok összevetése után látható a regionális köznyelviség mértéke (1. számú ábra), mely 9–22% között mozog. Viszonylag nagy eltérés tapasztalható BALOGH LAJOS következtetését nézve, ő ugyanis átlagosan 30–60% közötti regionalitást tudott kimutatni. Ennek oka lehet egyrészt, hogy fiatalok és nem a közép vagy az idős generáció tagjainak beszédét elemeztem, másrészt, hogy alacsonyabb iskolai végzettségű, fizikai foglalkozású adatközlőm csak egy volt. Látható, hogy a tíz fiatal nyelvhasználata között nagy különbség nincs, valamilyen beszédét a köznyelv jellemzi elsősorban. A leginkább regionális nyelvhasználatú adatközlő (10. számú) elmondása szerint sokat tartózkodik nagymamájánál az egyik környező faluban, ezért – saját meglátása szerint is – az ottani tájszólás hatással van rá.

2. számú táblázat. Regionális jelenségek az adatközlők nyelvhasználatában¹

nyelvi jelenség \ adatközlő	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
a köznyelvi í, ú, ü helyén i, u, ü	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a köznyelvi ó, ő helyén o, ö	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a -ból/-ből, -ró /-ről, -tól/-től határozóragok magánhangzóinak rövidülése	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a köznyelvi e helyén ě	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a köznyelvi ě helyén ő	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-
a köznyelvinél zártabb <	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-
a köznyelvi o helyén a	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
a magánhangzó-kiesés	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+
a mássalhangzók geminációja	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
az l hang kiesése	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
a t, d, r hangok kiesése	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
egyéb mássalhangzók kiesése	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-
a zöngésülés	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-
a zöngétlenülés	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
a teljes hasonulás	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
az inessivusi -ban/-ben helyett -ba/-be	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
jelenség összesen (db)	10	14	10	10	13	10	9	12	9	9

A hanganyagból csak a hangtani és a hangtani-alaktani jelenségeket elemeztem. A 2. számú táblázat mutatja, hogy a köznyelvi í, ú, ü és ó, ő (az utóbbiak határozóragokban és más szavakban) rövidülése, a zárt ě-zés, a t, d, r hangok kiesése – elsősorban szóvégen, továbbá az inessivusi *-ban/-ben* helyett használt *-ba/-be* minden fiatal nyelvhasználatában jelentkezik. Gyakori még a magánhangzók és a szótagzáró l kiesése, illetve a mássalhangzók hangzóközi nyúlása. Ezeket – BALOGH LAJOS kutatási eredményeivel is összhangban – a szombathegyi regionális köznyelviség jellemzőinek tekintem.

2004-ben vizsgáltam szülőfalum, Tompaládony nyelvállapotát, mely szintén a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban fekszik. Összesen negyven hangtani és hangtani-alaktani jelenséget tudtam feltárni, melyek között szerepel a jelen gyűjtésem során adatolt tizenhat is. Arányaiban nézve tehát a tompaládonyi nyelvjárási jelenségek 40%-a előfordul a szombathegyi 19–25 évesek beszédében. Ebből az következik, hogy nyelvhasználatuk ugyan egyértelműen a köznyelvhez áll közelebb, tehát köznyelvi, a jelenségek számát nézve a környező tájnyelv hatása jelentős. (A korábban kiemelt, legtöbb regionális alakot használó 10. számú adatközlő az egyik viszont, akinek a beszédében a legkisebb számú jelenség található.) Kérdés tehát, hogy a regionális köznyelviség mértékét az adatok vagy a jelenségek száma határozza-e meg inkább. (Véleményem szerint az utóbbi jobban.)

Tény, hogy bizonyos jelenségek (a hosszú magánhangzók rövidülése, az intervokalikus gemináció, a magán- és mássalhangzók kiesése, az inessivus kifejezésére a *-ba/-be*, az ikes ige iktelen ragozása) a magyar nyelvterület egészén általánosan használtak (vö. KISS 1995: 9). (Ezt közel kétszáz hallgatóm beszédállapotának ebben a félévben végzett elemzése is megerősítette.) Vannak viszont területi kötöttségű regionális köznyelvi jelenségek is (Nyugat-Dunántúlon ilyen például a zöngésülés – elsősorban a v hang hatására, a v zöngétlenülés vagy a nyílt a-zás). SZABÓ GÉZA egy 1993-ban publikált cikkében arra a megállapításra jutott, hogy „a regionális köznyelvek szintjén folyik valamiféle összemosódás, nagyobb re-

gionális egységbe rendeződés. Így például a Dunántúl kisebb egységei – a regionális köznyelvek szintjén – egységesülni látszanak, miközben feltűnőbb kisebb régióbeli (nyelvjárási) sajátosságaitól megszabadulnak. [...] hasonló regionális egységesülés [...] a Tiszántúlon is megvalósulóban van. [...] az egyre nagyobb területi formációvá váló regionális köznyelvek végül egymás felségvizeire hatolnak be.” (SZABÓ 1993: 412.) Az általános elterjedtségű jelenségek jelentkezése lehet ennek a folyamatnak a következménye (is). Azon túl tehát, hogy a regionális köznyelviség területi meghatározottságú úgy vélem, vizsgálatokor a nyelv- szociológiai tényezők meghatározóbbak.

Ehhez a problematikához szorosan kötődik a kérdés, hogy a regionális köznyelv vagy köznyelviség műszó a megfelelőbb-e (vö. IMRE 1973; DEME 1973; KISS 1995). Tapasztalataim szerint a beszélők tudatában nem él önállóan ez a nyelvváltozat, következésképp a nyelvhasználók köznyelvinek szánják a regionális köznyelvi alakokat beszédükben. Ebből kifolyólag kialakult normarendszere nem lehet. Ám ha a kettősnyelvűség felől vizsgáljuk a kérdést, jelen kutatásom alapján is megállapíthatom, hogy a köznyelvi-nyelvjárási, illetőleg a regionális köznyelvi-nyelvjárási kétnyelvváltoztatás mellett létezik köznyelvi-regionális köznyelvi is. Ha ez így van, akkor viszont a regionális köznyelvet tekinthetjük nyelvváltozatnak. A terminushasználat tehát aspektus kérdése, és nyilvánvaló, hogy a kérdés tisztázásához szükséges vizsgálni, hogy a magyar nyelvterületen mindenütt jellemző-e, illetve van-e különbség, tehát vannak-e típusai. Egyelőre szerencsésebbnek vélem az átmeneti állapot jellegét hangsúlyozni, és ezért a regionális köznyelviség kifejezést használni.

A nyelvváltozatok kapcsán ide tartozik a magyar nyelv két vagy többpólusosságának kérdése. A próbagyűjtés eredménye a diglossziát támasztja alá. Véleményem szerint azonban a szombathelyi regionális köznyelviségben fellelhető a háromosztatúság is, tehát a köznyelv + regionális köznyelviség + nyelvjárási megléte egy beszélő nyelvhasználatában. Ennek alátámasztására további munkám során célom lesz, hogy elsősorban a középkorosztály és az idősek nyelvhasználatát lehetőleg különböző beszédhelyzetekben vizsgáljam. Ugyanis beszédhelyzet-kötöttségről, ha nem is a nyelvjáráshoz hasonló mértékben, de beszélhetünk a regionális köznyelviség esetében is (vö. KISS 1995b: 5). A poliglosszia bizonyítéka lehet – KISS JENŐ kifejezésével élve – a hibridalakulatok megléte (KISS 1993, 1995a: 236). (A táblázatban a korábban emlegetett tompaladonyi gyűjtésből válogatott példák láthatók.)

Nyelvjárási alak	regionális köznyelvi alak	Köznyelvi alak
<i>énéküllek</i>	<i>énéküjjek</i>	<i>énékéjjek</i>
<i>alláru</i>	<i>alláról</i>	<i>ajjáról</i>
<i>belülő</i>	<i>belülle, belöllé</i>	<i>belőle</i>

A hibridalakulatok úgy jönnek létre, hogy egy familiáris környezetben nyelvjárást használó beszélő formális helyzetben a köznyelvi normához akar igazodni, és bizonyos szavak esetében keverékformákat hoz létre. A háromosztatúság különböző nyelvi szinteken való bizonyítása azonban még előttem áll.

Összességében megállapítható, hogy a regionális köznyelviség – mint a magyar nyelv nagyon dinamikusan változó nyelvhasználati formája – sokszempontú további elemzést igényel. A korábban kiemelt területeken túl azt is figyelembe kell venni, hogy a nyelvhasználat beszélőnként nagyfokú variabilitást mutat. A karakterisztikus jelenségek megtalálása végett tehát sok adatközlővel kell dolgozni. További teendőm bőven van tehát.

Irodalom

- BALOGH LAJOS 1990. *A városi nyelvjárások*. In: II. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA VEAB, Veszprém, 197–200.
- BALOGH LAJOS 1978. *Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika*. Magyar Nyelv, 44–55.
- BALOGH LAJOS 1979. *A fel igekötő és a határozóragok hangtani változatai Szombathely regionális köznyelvében*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest. 33–63.
- DEME LÁSZLÓ 1973. *A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez*. Magyar Nyelv, 260–266.
- HAJBA RENÁTA 2004. *Regionális jelenségek a nyugat-dunántúli főiskolások nyelvében*. In: „Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában”. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN, GUTTMANN MIKLÓS. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VI., Szombathely, 74–83.
- HORVÁTHNÉ BERNÁTH RÓZSA 1979. *Regionális köznyelvi kutatások Győrben*. In: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Szerk. IMRE SAMU. (Nyelvtudományi Értekezések 100.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 105–124.
- IMRE SAMU 1973. *A regionális köznyelvi kutatásokról*. Magyar Nyelv. 257–260.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 234–242.
- KISS JENŐ 1995. *A regionális köznyelviség mint kutatási probléma*. Magyar Nyelv, 1–9.
- KISS JENŐ 1993. *Hibridalakulatok a regionális beszélt nyelvben*. Magyar Nyelv. 94–98.
- KISS JENŐ 1992. *Észrevételek a magyar beszélt nyelvi kutatásokról*. Magyar Nyelv. 157–168.
- LADÁNYI MÁRIA–SZILVÁS IZABELLA 1978. *Két tanulmány a regionális köznyelvek alaktanából*. Nyelvtudományi Dolgozatok 26. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- LAKATOS ILONA, P. 1981 *Tapasztalatok Jászberény és Nyíregyháza regionális köznyelvi vizsgálatáról*. Magyar Nyelv. 449–457.
- LAKATOS ILONA, P. 1977. *Adatok Jászberény regionális köznyelvéhez*. Nyelvtudományi Dolgozatok 25. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2003. *Regionális nyelvi vizsgálat Szombathelyen*. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 496–500.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1986. *Vizsgálatok a főiskolai hallgatók nyelvhasználatának köréből*. In: A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei V. Szerk. MOLNÁR KÁROLY. Szombathely. 15–19.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1984. *Nyelvszociológiai szempontok a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatának vizsgálatában*. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. Szerk. MOLNÁR KÁROLY. Szombathely. 81–90.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1982. *Nyelvjárási hangtani elemek a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatában*. In: Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. VEAB Értesítő II., Veszprém, 67–70.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1980. *Vizsgálatok a szombathelyi főiskolások beszédhang-használatának köréből*. In: A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. Szerk. SZABÓ GÉZA. Szombathely, 71–86.

- IMRE SAMU (szerk.) 1979. Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. (Nyelvtudományi Értekezések 100.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- POSGAY ILDIKÓ 1979. *A pápai regionális köznyelvi vizsgálatok első tapasztalatairól.* In: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Szerk. IMRE SAMU. (Nyelvtudományi Értekezések 100.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 65–77.
- RÓNAI BÉLA 1996. *Magyar élőnyelvi kutatások Szekszárdon.* In: A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén. Szerk. BALOGH LAJOS. *Linguistica Series A. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete*, Budapest. 11–21.
- SZABÓ GÉZA 1993. *A köznyelvi nyelvhasználatra való törekvés a területi változatokban.* Magyar Nyelvőr, 408–413.
- SZABÓ GÉZA 1980. *Regionális szókészleti kutatás Szombathelyen.* Vasi Szemle, 104–139.
- SZABÓ GÉZA 1978. *Regionális köznyelvi kutatás Szombathelyen.* A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei I. Szerk. SZABÓ GÉZA, Szombathely. 131–138.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1974. *Gondolatok a regionális köznyelvek kutatásáról.* Magyar Nyelv, 307–315.
- LADÁNYI MÁRIA–SZILVÁS IZABELLA 1978. *Két tanulmány a regionális köznyelvek alaktanából.* Nyelvtudományi Dolgozatok 26. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- VARGA GYÖRGYI, G. 1974. *A budapesti egyetemen folyó regionális köznyelvi kutatómunkáról.* Magyar Nyelv, 441–444.
- VARGA GYÖRGYI, G. 1988. *A nyelvjárásiasság foka Hatvan regionális köznyelvében.* In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk. KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest. 976–980.
- VARGA GYÖRGYI, G. 1979. *A regionális köznyelvek kutatásáról.* In: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Szerk. IMRE SAMU. (Nyelvtudományi Értekezések 100.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 7–31.
- ZILAHY LAJOS 1984. *Mondatszerkezeti sajátosságok az orosházi regionális köznyelvben.* Magyar Nyelv, 77–89.
- ZILAHY LAJOS 1978. *A regionális köznyelv fogalma a nyelvtudományi szakirodalomban.* Magyar Nyelv, 333–338.

Jegyzet

- 1 Kövérítéssel jelöltem azokat a jelenségeket, amelyek mindegyik adatközlő beszédében jelentkeznek.

NÉHÁNY GONDOLAT EGY LENDVA VIDÉKI TÁJSZÓTÁR KAPCSÁN

KOLLÁTH ANNA

1. A tájszótár ötlete, a kiindulás

A lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója 2004 nyarán egy kéréssel ke-reste meg tanszékünket. A helyi könyvkiadással foglalkozó (a kéziratokat elbíráló és minősítő) kuratórium javaslata alapján a Szabó Mária laikus gyűjtő által elkészített *Lendva vidéki tájszójegyzék* lektorálásában, kiadásra való előkészítésében kérte a tanszék nyelvjárakutatóinak segítségét. Örömmel mondtunk igent, szinte látatlanban, több okból is. Köztudomású, hogy a maribori Magyar Tanszék kutatási programjainak középpontjában – már a kezde-tekttől fogva – a szlovéniai Muravidék nyelvének és nyelvjárásának szociolingvisztikai vizsgálatára áll. Ennek magyarázata elsősorban (a Maribori Egyetem és a Berzsényi Dániel [Tanárképző] Főiskola közti együttműködés alapján) a szombathelyi dialektológiai iskolából érkezett lektorok és vendégtanárok szakmai érdeklődésében és elhivatottságában keresendő. S mint ahogy a magyar dialektológiában a tájszók gyűjtése és leírása talán mindmáig a leg-erősebb irány és arány, a muravidéki nyelvjárás szóképzésének lexikológiai vizsgálata is je-lentős eredményeket mondhat magáénak.¹ A Muravidék nyelvének, nyelvváltozatainak, nyelvhasználatának kutatásában a tájszótár, illetve a helyi nyelvjárás monográfiák kérdése régóta foglalkoztat bennünket. A kis tanszék helyzetéből adódó mindenfajta kötelezettségek azonban eddig nem tették igazán lehetővé megvalósulását. A szójegyzékkel most a tájszótár egy jókora lépéssel közelebb kerülhetne a megvalósuláshoz.

A szójegyzék első kézírata írógéppel rögzített, kb. 2000 lexikai egységből álló – a szer-ző meglátása szerint – tájszógyűjtemény, a Lendva vidék (Lendva és a kisváros környéki hét törpefalu: Csente, Felsőlakos, Hídvég, Hármasmalom, Lendvahegy, Pince, Petesháza) táj-szavainak listája 145 oldalon, betűrendbe sorolva, szócikkszerű elrendezésben.² A címszó mindig a tájszó, a köznyelvi változat nincs mindenütt feltüntetve (s ha ott van, akkor is a je-lentés meghatározására szolgál). A címszót általában kifejtő jelentés, majd néhány esetben a jelentést megvilágító példamondat, s ahol a szerző szükségét érezte (leginkább a mester-ségszavak esetében), néprajzi, tárgytörténeti leírás követi. A korpusz nagyon jó bázisa lehet-ne a határon átnyúló őrségi és hetési nyelvjárás csoport sajátos szóképzését bemutató tájszó-tárnak. Az a tény, hogy a határon túli magyar nyelvjárások (azaz a kontaktusnyelvjárások) egyike, s talán a legkisebbike „mutatná meg magát” a maga mássággal átítatott lexikális gazdagságában, rámutatva a kontaktusnyelvjárások szóképzésének sajátos vonásaira, színe-síthetné és feltétlenül gazdagíthatná a magyar nyelvtudományt. Tény, hogy egy modern, az-az egy kommunikatív jellegű, deskriptív szemléletű élőnyelvi szinkron tájszótár még egy biztos elméleti és gyakorlati háttér, valamint egy bizonyos terjedelmű közvetett anyag bir-

tokában is óriási munka, megvalósulásához nagyon sok idő és nem kevés anyagi támogatás szükséges. A modern nyelvjárási lexicográfia módszertanát, a szótárírás elveit, szerkesztési kérdéseit KISS JENŐ nagyon pontosan kidolgozta, nem szükséges hangsúlyozni, milyen előnyöket jelent ez mind a szótárírók, mind pedig a leendő olvasók, kutatók számára. Az egységes elvek szerint készült tájszótárak a mesterségbeli szakszerűséggel a szótárak sokoldalú tudományos-nyelvészeti felhasználhatóságát teszik lehetővé (KISS 2002).

2. A leendő szótár célja, nyelvészeti felhasználhatósága, gyakorlati haszna – út a megvalósul(hat)ásig

A tájszótár olyan nyelvjárási szótár, amely az adott település(ek), tájegység(ek) területi kötöttségű lexikális elemeit tartalmazza. A Lendva vidéki tájszótár élőnyelvi szinkrón szótár (regionális tájszótár) lenne, tehát olyan, amelynek adatait a gyűjtő(k) részt vevő megfigyeléssel és direkt módszerrel egy vagy több helyi nyelvjárás beszélt nyelvből, annak egyidejű nyelvállapotából nyerték. A szótár teljes anyagát Szabó Mária szójegyzékén kívül a szótárírók saját nyelvjárási gyűjtéseinek eredménye (közvetlen anyag) alkotná. A meglévő korpusz esetében gyűjtő és feldolgozó nem ugyanazon személy, de ez – mivel a szótárírók az adott nyelvjárást jól ismerő személy(ek) – csak hasznára válhat a végkifejletnek. A felgyűjtött lexikai egységek lexicográfiaileg megfelelő, korszerű megjelenítésével hiteles képet kíván adni a szótár az adott nyelvjáróterület lexikai többleteiről, a tájszókészlet állapotáról, mozgásának lehetséges irányairól, a helyzetéből adódó elsődlegesen külső kontaktushatások nyelvi-nyelvhasználati realizációiról. Külön érdekessége és értéke lehetne a nyelvjárási szókészlet kontaktusváltozóinak megjelenítése, a magyar nyelv szlovéniai állami változata sajátos szóincsének tükröztetése.³ Bár tény, hogy minden olvasó igényét kielégítő (tájszótár nem létezik, mégis minél jobban elő kívánja segíteni – a dokumentáláson kívül – a kor igényeinek megfelelő, több oldalú tudományos feldolgozást: a leletmentési szándék és a tudományos korszerűség igénye maximálisan érvényesülni kíván a megoldásokban. Ugyanakkor tekintettel kell lennie a nyelvészeti laikus szótárhasználókra is, különösen a Muravidék érdeklődő lakosságára: olyan információkkal kell szolgálnia, amelyek az előrehaladott nyelvcseré állapotában az anyanyelv megtartását segítik.

A szótár anyagának összeállítását, a szócikkek elkészítését a KISS JENŐ által kidolgozott lexicográfiai elvek fogják irányítani, mert ezek biztosítják mind a nyelvföldrajzi (azaz nyelvjárásközi), mind pedig az egy-egy nyelvjárásra vonatkozó vizsgálatok, összevetések lehetőségét. A szaktudományos (nyelvészeti) szempontokon kívül művelődéstörténeti aspektusok is szerepet kapnak pl. az egyes szócikkekhez fűzött néprajzi, helytörténeti megjegyzésekben. A szótártani munkálatok ösztönző hatással lehetnének a Muravidék nyelvért bemutató egyéb kiadványokra, a korábbi szó- és szöveggyűjtések feldolgozására, további célirányos gyűjtésekre. A munkában a tanszék két jelenlegi oktatóján, s ahol lehet, hallgatóin kívül nagyon számítnunk VARGA JÓZSEF tapasztalataira, részvételére a szótárírás minden fázisában. Visszajáró vendégként várjuk a munkába a terepen s a témában egyaránt otthonos, gazdag publikációval rendelkező szombathelyi kutatókat, elsősorban GUTTMANN MIKLÓST, MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓST és VÖRÖS OTTÓT.

3. A leendő szótár szerkezetének terve

3.1. Mintának KISS JENŐ *Mihályi tájszótárát* tekintenénk (1979), adaptálva azt a Muravidék egy (nyelvjárási szempontból nem teljesen egységes) darabjára, nevezetesen a hetési és az őrségi falvakra, és következetesen alkalmazva meghatározott (újdomságra törekvő) lexikográfiai elveket. Természetesen figyelembe vennék az utóbbi időben megjelent tájszótárak és nyelvi atlaszok anyagát és gyakorlatát is. Elsősorban GUTTMANN MIKLÓS és KÖBÖLKUTI KATALIN *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszára*, a földrajzi és a nyelvjárási közelség miatt BALOGH LAJOS *Büki tájszótárára*, a kisebbségi léthelyzet okán Cs. NAGY LAJOS *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján* c. művére, SANDOR ANNA új könyvére, *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlaszára*, valamint GÁGYOR JÓZSEF kétkötetes *Tallósi szótárára* gondolok.⁴ S mivel az elődök munkáival való összevetés lehetősége nagymértékben növeli a készülő szótár értékét, az anyag összeállításában VÉGH JÓZSEF *Őrségi és hetési nyelvatlaszára* (VÉGH 1959), valamint PENAVIN OLGA *A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlaszára* (PENAVIN 1966) is támaszkodunk.

3.2. A konkrét fejezetek: 1. A gyűjtés körülményeinek leírása, a gyűjtéstől az adatok feldolgozásáig vezető út. 2. A Lendva vidék vázlatos bemutatása (földrajzi, etnikai, nyelvi, valósi jellemzők). 3. A Lendva vidéki nyelvjárás csoportok a magyar nyelvjárások rendszerében (kontaktusnyelvjárás); a Lendva vidék nyelvjárásának rövid leírása.⁵ 4. A szótár (a szócikkek betűrendben). 5. Szómutató (a címszók és/vagy a tájszók betűrendben). 6. Válogatott bibliográfia.

4. A munka fázisai a valós helyzet, azaz az idő szorításában (vázlat, s az egyes munkafázisokra vonatkozó megjegyzések)

4.1. A tájszójegyzék elektronikus formában való rögzítése

Ez már megtörtént. Közben a szerző néhány helyen kiegészítette, pontosította is az anyagot, amely így nemcsak könnyebben kezelhető, hanem hitelesebbnek is tekinthető mind a tájszók fonetikus megjelenítése, mind pedig a jelentések adekvátsága tekintetében.

4.2. A korpusz kiegészítése, bővítése a közvetlen anyaggal, különös tekintettel a Lendva vidéki nyelvjárás csoport kontaktus-nyelvjárási elemeire.

A munkában részt vevők régóta kutatói, s ezáltal ismerői a muravidéki magyar nyelvnek és nyelvhasználatnak. A vernakuláris anyanyelv változatnak a magyarországi kodifikált standardtól való eltérései elsősorban hangtaniak és szóképzetbeliek, benne a helyi nyelvjárási elemek és a (közvetett és közvetlen) kontaktusjelenségek szoros együttélése valósul meg. A nyelvjárási elemek és a helyi kontaktusjelenségek gyűjtése és szociolingvisztikai módszerű feldolgozása számos eredményt hozott már. A leendő szótár összeállításában a kontaktusjelenségek tágabb értelmezését tartom követendőnek. Nevezetesen azt, hogy körükbe beletartoznak – a közvetlen kontaktushatás kézzel fogható (interlingvális) eredményeként és következményeként – a konkrét államnyelvi eredetű kontaktusjelenségeken kívül a tájszók is mint a konzerválódás lehetőségének megteremtődései (intralingvális következmény). Éppen ezért a ht-lista⁶ muravidéki anyagából jó néhány lexikai egységnek feltétlenül helye van a szótárban.⁷ S most nemcsak a már többször is emlegetett *bágerlik* meg a *bulahajculás* típusú hibrid összetételekre gondolok, hanem pl. a *bolnisko*, *garancio* vagy a *frizer* típusú főné-

vi kölcsönszókra, vagy a *studéroz*, *frizéroz* típusú igékre. Hogy ezek részei a vernakuláris nyelv(járás) változatnak is, bizonyítja az a tény, hogy következetesen érvényesülnek rajtuk/bennük a szabályos hangmegfelelések.⁸ A szókészleteti kontaktusjelenségek közül azok a tájszók, amelyeket a nyelvjárási beszélők (is) használnak. Ez a szemlélet több problémát is felvet. Kell-e jelölnünk, s ha igen, hogyan jelöljük a legújabb kori „kényszerkölcsönzés” tényét? Milyen típusú lesz a kölcsönszó a tájszók rendszerében? A *namaz* pl. valódi tulajdonképpeni (a köznyelvben nem ismert fogalom a köznyelvben nem használatos lexémával fejeződik ki), az *emso*, a *guzsva*, a *hrenovka*, a *lucska*, a *májca*, a *nafta*, az *oszebna*, a *prikolica* valódi névbeli (a köznyelvben is ismert fogalom a köznyelvben ismeretlen lexémában realizálódik) – a szlovénnal összevetve alaki módosulás nélkül, a *bolnisko* valódi névbeli, a *garancio/garanció* pl. „csak” alaki, de e két utóbbi típusban már alaki módosulás is történt. Konkrétan: mi legyen a címszó: a *bolnisko* (azaz a szlovén köznyelviessített változat) vagy a *bolnisku* (a közvetlen kölcsönszó jövevényé vált változata), ugyanis csak ez utóbbi használatos a muravidéki magyarban. Új tájszó-kategóriát kell-e alkotnunk? Vagy: ezek a szavak a bizonyítékai annak, hogy nem választható szét (teljesen) a muravidéki nyelvhasználatban a nyelvjárás és a kontaktusváltozat, hanem a kontaktusváltozat különböző megvalósulásairól beszélhetünk: hol nyelvjárásiasabb, hol kontaktusosabb a konkrét nyelvhasználat, mindig az illető független változók vonzásának és választásának a szorításában. Vagy a kontaktusnyelvjárás az alapréteg, s a nyelvjárás kontaktusosságának foka változik a független változók függvényében? Bármelyik oldalról kapjuk is meg a választ, úgy gondolom, hogy a Lendva vidéki tájszótár a szókészletbeli kontaktusjelenségek nélkül nem a nyelvi valóságot, hanem annak erősen stilizált, égi mását tükrözné.

4.3. A lexikai egységek válogatása, rendszerezése (tájszók, tájszótípusok, frazeologizmusok). A szójegyzéket tanulmányozva talán ez tűnik a legnehezebb, s az egyik legidőigényesebb feladatnak. Viszonyítási alapunk – a helyi (kodifikált) standard hiányában – a magyarországi köznyelv, tehát – az ÚMTsz. gyakorlatával összhangban – egy *szűkebb* vagy *eltérő hatósugarú* és *igencsak sajtósági* nyelvet vetünk egybe egy szélesebb spektrumú nyelvvel, illetve nyelvváltozatokkal, ebben rejlik a tájszótár kontrasztivitása. Az adatlás és a minősítés azonban mindig egy általános nyelvi szabályrendszerhez viszonyítva történik. Az azonosságok és eltérések rögzítésével pedig (az alaki tájszók esetében a *jelentés-rovat elhagyásával*, jelentésbeli tájszók esetében a *köznyelvi jelentés hiányával*, *zéró köznyelvi szófajjal* stb.) egyben nemcsak az adott nyelvjárásról, hanem magáról a köznyelvről is tudósít. A mérce a Értelmező kéziszótár második, új kiadása. A tájszavak besorolásában a Magyar dialektológia (2001) kategóriáit alkalmazzánk: 1. valódi tájszó: a) tulajdonképpeni, b) névbeli, 2. jelentésbeli tájszó, 3. alaki tájszó, 4. alaki és jelentésbeli tájszó (HEGEDŰS 2001). A frazeologizmusokat az adott címszóról speciális információt adó elemként közölénk az illető szócikk Megjegyzés rovatában.

A már meglévő szójegyzék címszavai eléggé megrostálódnak a munkában. Az előzetes áttekintés után úgy tűnik, a szavak 30-35%-a nem tájszó, hanem köznyelvi lexémák ejtésbeli eltérései.

4.4. Az adatok ellenőrzése (kérdőfüzetes megjelenítés, új adatközlők bevonása, megkérdezése egyrészt az adatok ellenőrzése végett, másrészt a tájszók társadalmi érvényének megállapításához).

Mivel célunk az, hogy kielégítő és (majdnem) tökéletes lexikográfiai szereltségű tájszótár keletkezzen, e munkafázist kiemelten kell kezelnünk. A nyelvjárási szóalak és a jelentés, adott esetben a stílusérték társadalmi érvényének jelölése mind strukturális nyelvészeti, mind pedig változásvizsgálati szempontból egyaránt fontos feladat. Ehhez az adott kisközösségek nyelvhasználatának széles körű (a lehető legtöbb adatközlő bevonásával végzett) felmérésére van szükség: a háttérkutatás legfontosabb mozzanata egy kérdőfüzet elkészítése az adott tájszók alapján, hogy megnyugtatóan megállapítható legyen az általános használatúság (esetleg a stílusérték), hogy elkülöníthető legyen neologizmus az archaizmustól, s amennyire lehet, ez utóbbi kategóriát még pontosítani, árnyalni szükséges (kihalt, visszaszorult, visszaszorulóban lévő szavak: BOKOR 1995). Az általános használatúságot (ez a réteg jelentené a nyelvjárási normát?) jelöletlenséggel jelenítenénk meg a szócikkben.

4.5. A szócikkek elkészítése (címszó, a tájszó típusa, a nyelvjárási szóalak fonetikus írásmódban, a szó társadalmi érvénye, szófaja, a jelentés(ek), a stílusérték, példamondat(ok), nyelvi-nyelvhasználati megjegyzés(ek), néprajzi-művelődéstörténeti leírás, utalás(ok).

A címszó alaki és jelentésbeli tájszók esetében a nyelvjárási szó köznyelvi megfelelője, valódi tájszók esetében pedig a köznyelviestített változatuk lesz. Itt azonnal hangsúlyozni szeretném a Szómutató fontosságát a visszakeresés érdekében (nem biztos pl., hogy a valódi tájszók köznyelvi megfelelőjét minden (nyelvész vagy laikus) érdeklődő-olvasó-kutató ismeri). A nyelvtani információk közül csak a kivételes (erősen archaizálódott) változatot akarjuk közölni (pl. a *házaimak*, *tikaimak* típusú több birtokra utaló birtokos személyjeles főnévi szóalakokat, az *irnája*, *kérnje* formájú, kiegészüléssel feltételes módú, s a *javissa*, *füssön be* megoldású, affrikáció helyett spirantizációs felszólító módú igealakokat), hiszen a köznyelvtől való hangtani, morfológiai szabályokhoz kötött eltérések a nyelvjárás rövid leírásában kapnának helyet.

Az alábbi három szócikk-torzót csupán ízelítőül szánom. A kérdőjelek a már érintett, megoldásra, egyértelműsítésre váró problémákat jelölik.

vágotzszír⁹ Vt *vágodzszír* | fn A disznó abált, ledarált, sózott (húsos) szalonnájából készített zsírfajta??, zsíros bődönben (vëndelyben) tárolják, hűvös helyen. Különösen kenyérre kenve fogyasztják, de kifőtt tészta ízesítésére is használják. A *vindölöshus* vagy a *házikóbász* az ilyen zsírban tárolva a legízletesebb, s ezektől a ~ is sokkal finomabb lesz. l.....

borza¹⁰ Vn | 1. mn ↓ ↓ ?? Laza, könnyen omló, porhanyós <föld, kenyér, tészta, sütemény>.l

2. Va??? fn ↑ ??? Börze. ??? |

bolnisko Vn?? Vn [szln:bolniško] ?? Vn szln[bolniško] ?? *bolnisku* | fn Betegszabadság.l ...

4.6. A szótár többi fejezetének megírása (ez természetesen a szócikkek írásával párhuzamosan is történhet).

4.7. A Szómutató elkészítése, a válogatott bibliográfia összeállítása.

5. A megvalósulás reális lépései

5.1. A tájszótár két lépésben készülne el. Az első egy szójegyzék lenne, mert nagyon szorít az idő. Mind a meglévő szójegyzék összeállítója, mind pedig a finanszírozó intézmény minél hamarabb megvalósulást szeretne. Ez a határidő másra nem elég. A *Lendva vidéki tájszójegyzék* szócikkei a címszót, a tájszó típusát, a nyelvjárási szóalakot, a szófaji megjelölés, a jelentés(ek)e)t, a példamondatot és a megjegyzéseket tartalmazzák.¹¹ A kiadványt a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet finanszírozza.

5.2. A kérdőfüzetes gyűjtés és az eddigi háttérkutatások adatainak elemzése után kerülhet sor a végleges szóanyag kialakítására. Az új szócikkek elkészítésében, a szójegyzék hiányos szócikkeinek teljessé tételében a tájszók társadalmi státuszának megállapítása játszaná a legfontosabb szerepet. S azt is hangsúlyozni kell, hogy a tájszók jelentésstruktúrája is gazdagodhat, és árnyaltabbá, pontosabbá, teljesebbé válhat a célirányos gyűjtés során. Jó lenne a tájszótárt elektronikus formában is hozzáférhetővé tenni, hogy az érdeklődők tetszés szerint kezelhessék, kereshessék a szóállomány bármely elemét, elemtípusát.

6. Összegzés.

Tisztában vagyok vele, hogy a tájszótárral nagyon nagy fába vágtuk a fejszénket. Minden nehézség ellenére hiszem, hogy az összes konkrét körülményt figyelembe véve (az alapelvek ily mértékű kidolgozottsága, egységes szemlélete; Szabó Mária szójegyzéke; az eddigi muravidéki lexikológiai kutatások eredményei; a határtalanító szótárprogram párhuzamai; a pályázaton nyert anyagi támogatás) a hangyaszorgalmat, nagy kitartást és rengeteg időt, energiát igénylő team-munkának meglesz az eredménye. A szótár megjelenésével fontos forrással gyarapodna a magyar dialektológia. De ne hallgassuk el jelentőségét az oktatásban, a közművelődésben se! A magyartanárok, az irodalomtörténészek, a nyelvi lektorok, a nyelvre és a nyelvhasználatra érzékeny emberek (országhatáron innen és túl) a muravidéki magyar nyelvben előforduló – magyarságukban vagy idegenségükben is elsősorban nyelvjárási(as) – szavak értelmezéséhez kapnának e kézikönyvvel nélkülözhetetlen forrást. S nem utolsósorban emelhetné a magyar nyelvnek és kisebbségi (állami) változatainak napjainkban eléggé megtépázott presztízsét is.

Irodalom

- BALOGH LAJOS 2004. *Büki tájszótár*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely
- BOKOR JÓZSEF 1995. *Regionális lexikológiai vizsgálatok a nyugati magyar nyelvterületen*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 203. szám., Budapest
- BOKOR JÓZSEF 1999. *A muravidéki magyar nyelvjárásokról és kutatottságukról*. Névtani Értesítő, 403–406.
- BOKOR JÓZSEF 2000. *A lexikológiai vizsgálatok a közelmúlt magyar dialektológiájában*. (Adalékok a nyelvjárástudomány történetéhez). In: Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai, IV. Szombathely. 25–29.

- BOKOR JÓZSEF 2001. *A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén*. Magyar Nyelv, XCVII/1. 34–52.
- BOKOR JÓZSEF 2002. *A nyelvjáráskutatás időszerei feladatai a kétnyelvű Muravidéken*. In: IV. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. Szombathely. 73–77.
- GÁGYOR JÓZSEF 2003–2004. *Tallósi szótár. I–II*. Madách–Pozonium, Pozsony
- GUTTMANN MIKLÓS 1995. *A táji jelenségek vizsgálata tíz- és tizennégy évesek beszélt nyelvében Nyugat-Dunántúlon*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 202. Budapest
- GUTTMANN MIKLÓS 2000. *Szójegyzék Náraiból*. In: Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai, IV. Szombathely. 40–62.
- GUTTMANN MIKLÓS–KÖBÖLKUTI KATALIN 1987. *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 182. Budapest
- HEGEDŰS ATTILA 2001. *A nyelvjárási lexikográfia*. In: Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Könyvkiadó, Budapest 397–408.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Könyvkiadó, Budapest
- KISS JENŐ 1979. *Mihályi tájszótár*. (Nyelvtudományi Értekezések, 103.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- KISS JENŐ 1998. *Tájszavak és tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák*. Magyar Nyelvőr, 426–437.
- KISS JENŐ 2000. *Néhány lexikológiai kérdéskörhöz – dialektológiai alapon*. In: Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai, IV. Szombathely. 76–79.
- KISS JENŐ 2002. *Tájszótárírás és tájszótárak*. Magyar Nyelvőr 126/4, 391–415.
- KISS JENŐ 2003. *Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok*. In: A magyar nyelv kézikönyve. Szerk. KIEFFER FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest. 271–300.
- KOLLÁTH ANNA 2004. *A magyar nyelv jelene és jövője Szlovéniában*. Kisebbségkutatás, 13/2. 229–236.
- KOLLÁTH ANNA 2005. *Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatból*. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 15–30.
- KÓRÓDI BENCE 2005. *Miért modern az Új Magyar Tájszótár?* <http://sun1.nytud.hu/ri/ny-to2rt/bence.htm>
- LACZKÓ KRISZTINA–MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői*. In: Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- LANSTYÁK ISTVÁN 2005. *Határtalanítás* (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Kézirat.

- LŐRINCZY ÉVA, B. (főszerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár*. I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1999. *Nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban*. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai, III.
- NAGY LAJOS, Cs. 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely
- PENAVIN OLGA 1966. *A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza*. Budapest: a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 116.
- PUSZTAI FERENC 1994. *Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai*. A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana. MNyTK (201. szám) Budapest
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram, Pozsony
- SZABÓ JÓZSEF–BOZÓKI MARGIT, Sz. 2000. *Koppány menti tájszótár*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

Jegyzetek

- 1 E tanulmány keretében nem vállalkozhatok sem a muravidéki nyelvjárási, sem pedig a magyar nyelvjárási lexikográfiával foglalkozó szakirodalom tételes felsorolására. A maribori dialektológiai kutatások szorosan illeszkedtek a Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének nyelvföldrajzi, nyelvészeti kutatási programjába, s elsősorban BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS, KOLLÁTH ANNA, MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS, SZABÓ GÉZA, VARGA JÓZSEF, VÖRÖS OTTÓ munkáiban követhető nyomon. A Bibliográfiában megtalálható a szorosan a témához kapcsolódó munkák válogatott (tehát korántsem teljes) jegyzéke Lásd még: BOKOR 2000: 25, 2001: 40. és passim.
- 2 SZABÓ MÁRIA az összegyűjtött anyagot a Magyar Nyelvtudományi Társaság pályázatára nyújtotta be 2002-ben. A gyűjtést többnyire saját maga végezte 1979 óta, a szójegyzékbe rendezés, az egyes szóképzési elemek jelentésének megfogalmazása, a jelentések értelmezése 1999 és 2002 között történt, tizennyolc Lendva vidéki adatközlő segítségével. A pályamunkát a Csúry-díj bizottság második díjjal jutalmazta, s a szerző – a nyelvjáráskutatásban végzett eredményes tevékenységének elismeréseként – a Társaság oklevelét is megkapta. A bizottság értékelésében megfogalmazta: a szójegyzékből csak a megfelelő át-, fel- és kidolgozás után lehet tájszótár, s ezt feltétlenül szakember(ek)re kell bízni.
- 3 Az államhatárokhöz igazított magyar nyelvtudomány diszciplínái közül a dialektológiát nem érintette meg a „trianonizáció”, összmagyar szemléletének köszönhetően kiadványai egyetemes léptékűek (A Magyar Nyelvjárások Atlasza, az Új Magyar Tájszótár is az egész magyar nyelvterületről közöl adatokat). A magyar dialektológia „határtalanítottsága” földrajzi–területi vonatkozásban értelmezhető elsősorban, a vizsgált szóállományban viszont a kontaktusjelenségeknek főképp csak a népi, Trianon előtti változatai kaptak helyet, a magyar nyelv történetének legújabb korszakában keletkezett néhány kölcsönszó viszont inkább csak az orvanyagban.
- 4 Ez utóbbi ugyan nem kimondottan tájszótár, hanem inkább átmenet a regionális és a tájszótár között. Főképp azért említem, mert szóanyagában – örvendetes módon – megjelentek a magyar nyelv szlovákiai állami változata (beszélt) nyelvi regisztereiben megmutatkozó kontaktusjelenségek is (pl. *horsica* ’mustár’, *párki* ’virslí’, *orosztójas* ’kaszinótojas’ stb.). A Lendva vidéki tájszótár is a határtalanítás szemléletben íródna, rámutatva, hogy a közvetlen kontaktushatás lexikális következményeinek tükröztetése, legitimmé tétele egyazon állami változaton belüli regiszterekben és nyelvváltozatokban is szükséges és lehetséges.

- 5 A Muravidék nyelvjárása nagyon sajátos, és nem teljesen egységes. Erendődően a zalai nyelvjárástípus része, de szűkebb értelemben az őrségi, a hetési és a göcseji nyelvjárások legfőbb sajátosságait hordozza (BOKOR 2001: 40). Mindhárom nyelvjárás csoport a nyugati nyelvjárás terület (régio) része. A Ledva vidék a szótárban a hetési és a göcseji településeket jelentené.
- 6 A ht-lista a határtalanító szótárprogram (a magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei váljanak összmagyarrá a kisebbségi magyar nyelvváltozatok szókincsének megjelenítésével) első eredményének tekinthető. LANSTYÁK ISTVÁN állította össze a határon túli nyelvi irodák és kutatóhelyek saját listáinak egyesítésével. Az államnyelvi eredetű kölcsönszokat tartalmazó szóanyag egyrészt a TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerkesztésében készülő *A magyar nyelv kézikönyvtára* c. sorozat kötetébe, másrészt KISS GÁBOR *Képes diákszótárába*, valamint a PRÓSZÉKY GÁBOR Word helyesírás-ellenőrző programjába szolgáltat anyagot.
- 7 A kontaktusjelenségeknek két rétegét lehet megkülönböztetni. A korábbi az együttélés következményeként kialakult népi kényelvűség következtében jött létre, hosszú évszázadok alatt, regionális szinten. A magyar nyelv legújabb korszakában kialakult kényszerkényelvűség természetes következményeként keletkezett a fiatalabb réteg. A muravidéki nyelvjárás terület parányisága miatt itt mindkét réteg elemeit nyugodtan tájszónak tekinthetjük (a másodnyelvi eredetű tájszavak és a másodnyelvi eredetű, koiné jellegű elemek kategóriája egybeesik). S míg az első csoportban kölcsönzéstermékeket és maradványjelenségeket egyaránt találunk, addig ez utóbbi kizárólag kölcsönzéstermékekből áll, a beszélők közvetlen érintkezésének eredménye, s állandóan új elemekkel bővül LANSTYÁK 2002: 84–85).
- 8 A ht-lista muravidéki szóanyaga 421 lexémát tartalmaz. Kb. ötven „tájszótárérettet” választottam ki az eddigi ismereteim és tapasztalataim alapján. A szótárérettség legobjektívabb feltételeinek a használati gyakoriságot – ez mindig dialektusokhoz, regiszterekhez kötött jelenség –, a közösségen belüli elterjedtséget és a nyelvi rendszerbe való beágyazottság mértékét érdemes tekinteni (LANSTYÁK 2005). Ezeket fel kell venni a kérdőívzetbe, és meg kell vizsgálni, mennyire felelnek meg a felsorolt feltételeknek.
- 9 Az egybeírás-különírás kérdésének eldöntésében az érvényben lévő helyesírási szabályzatot hívjuk segítségül. A minőségjelzős szó szerkezetek alapvető írásmódja a különírás: *érett gyümölcs, vágott virág*. Ha a szó szerkezet egésze más jelent, mint az előtag és az utótag külön-külön, az összetétellé válást az egybeírás jelöli: *holtág*. A jelentésváltozások összetételek és a szó szerkezetek egymással párhuzamba állíthatók, így érzékelhető a szóösszetétel jelentéstöbblete. Ez a párhuzamba állítás formálisan akkor is elvégezhető, ha a nyelvhasználatban akár a szó szerkezet, akár a szóösszetétel nem realizálódik: **sétáló utca – sétáló utca* (LACZKÓ–MÁRTONFI 2004: 107–115.). Véleményem szerint szóösszetételről van szó, én tehát az egybeírás mellett döntenék. Okként egyrészt a jelentéskülönbséget, másrészt a kiejtésbeli abszolút első szótagos egyhangsúlyúságot jelölném meg.
- 10 Több kérdést is felvet a szó: egy szócikkbe kerüljön-e a szóhomonima pár két különböző szófajú tagja, vagy mindkettő kapjon külön szócikket. Az első megoldás mellett szól az azonos alak, a második mellett pedig a különböző típus és a nyelvhasználatban mutatkozó ellenkező irányú mozgás.
- 11 Mintául GUTTMANN MIKLÓS nárai szójegyzéke szolgálhatna (GUTTMANN 2000: 40–62), annyi különbséggel, hogy a címszó már itt is a köznyelvi változat lenne.

A TOVÁBBLÉPÉS LEHETŐSÉGEI A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁSBAN

SÁNDOR ANNA

Tudom, hogy amiről most kívánok szólni, nem ismeretlen a nyelvészek, különösen a nyelvjáráskutatók körében, viszont amikor a továbblépés lehetőségeit fontolgatjuk, ha röviden is, de ismertetnem kell a status quo-t, amelyből továbbléphetünk. Leltárt kell készítenünk az eddig elvégzett és az el nem végzett munkálatokról még akkor is, ha nem könnyű tudomásul venni, hogy az elért eredmények és a reánk váró teendők között nagy az arányeltolódás. Az utóbbiból jóval több van, még a többi határon túli területekhez képest (BENKŐ 1998: 22) is nagyok a lemaradásaink. Hiszen a Trianontól napjainkig megjelent kisebb-nagyobb terjedelmű, könyv jellegű kiadványokat fél kézen is összeszámolhatjuk: DANCZI VILLEBALD: *A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata* (1939), ARANY A. LÁSZLÓ: *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere* (1944), SÁNDOR ANNA: *Anyanyelvhasználat és kényelvűség egy kisebbségi magyar beszélőkörösségben, Kolonban* (2000), Cs. NAGY LAJOS: *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján* (2003), SÁNDOR ANNA: *A Nyitra-vidéki nyelvjárások magyar atlasza* (2004). Emellett megjelent néhány tájszógyűjtemény is, időrendben a következők: CSÁKY KÁROLY: *A háziipar szakszókincse az Ipoly mentén* (1988), JANKUS GYULA: *Kéméndi tájszavak* (1990), SÁNDOR ANNA: *A koloni lyukas hímzés szakszókincse* (1993), BAUKO JÁNOS: *A marcelházi halászat szakszókincse* (2001), GÁGYOR JÓZSEF: *Tallósi tájszótár* (2004).

A lemaradást, a korábban meg nem valósított feladatokat ma már nem lehet hiánytalanul elvégezni, mert bár a nyelvjárások kihalásáról szóló jóslatok nem váltak valóra, de számos nyelvjárási elem tűnt el anélkül, hogy azt lejegyeztük volna.

Ha napjaink nyelvjárás helyzetét vesszük szemügyre, még nagyobb kihívások várnak ránk. Aligha túlzás ugyanis azt állítani, hogy nincs még egy olyan ellentmondásosan megítélt változata nyelvünknek, mint a nyelvjárások. Az ambivalens viszonyulás gyakran nemcsak a laikus beszélőkre, hanem horribile dictu még a nyelvtudomány művelőire is (KISS 2002: 11) jellemző. Az előbbieik csoportjában az ellentmondás sem csak a köznyelvi beszélők attitűdjében jelentkezik, hanem a nyelvjárási beszélők viszonyulásában is megnyilvánul. A köznyelven beszélők hol dicsérik, hol lenézik, de maguk a nyelvjárási beszélők is hol büszkén vállalják, hol pedig szégyenkezve rejtegetik az idegenek előtt. A negatív viszonyulás számos veszélyt rejt magában ott, ahol a nyelvjárással szemben egy magas presztízsű köznyelv és a nyelvtörvényekkel támogatott államnyelv áll. A szociolingvisztikai és a szociodialektológiai szakirodalomból ugyanis közismert az a megállapítás, hogy a megbélyegzés befolyásolhatja az adott nyelv vagy nyelvváltozat sorsát, mégpedig úgy, hogy felgyorsíthatja visszaszorulását. A nyelvjárások visszaszorulása minden esetben veszteséget jelent

az érintett nyelvközösség számára. Veszteséget jelent ott is, ahol az azonnyelvi standard javára szorul vissza. De összehasonlíthatatlanul nagyobb veszteséget jelent a nyelvközösség számára, ha a nyelvjárás helyét nem az azonnyelvi köznyelv, hanem egy másik nyelv, a mi esetünkben a szlovák, veszi át. Ez a jelenség a szlovákiai magyar kisebbség körében, a XXI. század elejére már szinte mindennappossá vált, s így jelenthet tájainkon a nyelvjárásvesztés egyben nyelvcsere is.

A nyelvcsere azokban a csoportokban jelenthet egyben nyelvjárásvesztést is, melyekben a szlovák egynyelvűvé válás rohamos gyorsasággal, egy nemzedék alatt megy végbe. Az ilyen típusú nyelvcserefolyamat elsősorban azokra a mikroközösségekre jellemző, melyek nem részesültek anyanyelvi oktatásban, hiszen köztudott, hogy a köznyelv elsajátítása az anyanyelvi iskola által biztosított a leginkább. S azok az egyének, akik kisgyermekkorukban elsajátították a nyelvjárás, de később az iskola hatására nyelvcsere estek át, mivel a magyar nyelvnek csupán a nyelvjárás változatát ismerték, nyelvjárásuk „elfelejtésével” a magyar nyelvet is elvesztették. A peremvidékeken zajló nyelvi asszimiláció következtében egész közösségek és nyelvjárás rendszerek tűnnek el, s néhány év múlva ott már nem lesz kitől gyűjtenünk.

Mindebből az következtethető ki, hogy legalább két feladatnak kell eleget tennünk: 1. gyűjtenünk kell a még gyűjthető és 2. fel kell dolgoznunk publikálás céljából a még fel nem dolgozott, de összegyűjtött anyagot. Hogy ezt elvégezhessük, nagyon tudatosan és átgondoltan kell megosztani csekély erőnket!

A következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a sok teendő közül, mi élvezzen elsőbbséget, mire helyezzük a fősúlyt, hiszen „A munka sok, az arató kevés.” Nyilvánvaló, hogy legfeljebb 3-4 feladatra összpontosítva tudunk viszonylag rövid idő alatt, néhány éven belül egy-egy konkrét eredményt felmutatni.

Ha a közeljövő teendőit négy elvégzendő feladatkörre szűkítem le, ezek a következők lennének:

- I. A szlovákiai magyar nyelvjárás olvasókönyv elkészítése
- II. A Zoboralji tájszótár összeállítása a közelmúltban elhunyt Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján
- III. Nyelvjárás monográfiák készítése
- IV. Állandó és folytonos feladatként határozom meg az alkalmazott dialektológián belül a nyelvi variabilitásnak az anyanyelvi oktatásban és a médiákban való erőteljesebb megjelenését.

A következőkben az imént felvázolt négy feladatkör teendőit szeretném részletesebben ismertetni.

I. A Szlovákiai magyar nyelvjárás olvasókönyv az utóbbi 20-25 év folyamán összegyűlt, magnetofonszalagra rögzített, s részben már lejegyzett nyelvjárás szövegeket tartalmazná. A szövegek nyelvi értékmentő szerepükön túl a későbbiek folyamán is sok szempontból tanulmányozhatók lennének, hiszen nemcsak a hang- és alaktani, hanem lexikológiai, szemantikai, mondattani, szövegtani, sőt kommunikációelméleti, valamint szocio- és pszicholingvisztikai jellegű kérdésekre is választ adhatnának. S akkor még nem említettem a néprajzi, a hely- és művelődéstörténeti, gazdaságtörténeti és egyéb vonatkozású jelentőségét!

A tervezett kiadvány „beszélő” nyelvjárási olvasókönyv lenne, ugyanis a szöveggyűjteményt egy CD egészítené ki, melyen a lejegyzett szöveg hallható is lenne.

A nyelvjárási olvasókönyvben az Imre Samu-féle nyelvjárási osztályozás szerint az egyes nyelvjárástípusokat több település nyelvjárása képviselné, melyek számát az adott nyelvjárástípus belső tagolódása és területi kiterjedése határozná meg. Előzetes elképzeléseink szerint mintegy hatvan helyi nyelvjárás szövege „szólalna meg” benne.

Az egyes nyelvjárástípusokat a következő szerkezeti felépítésben mutatnánk be:

I. A kistérség általános jellemzése

1. Földrajzi fekvése – térképen szemléltetve
2. A kistérség rövid története
3. Néprajzi jellegzetességei
4. Társadalmi, gazdasági és etnikai jellemzői

II. A nyelvjárástípus rövid jellemzése

1. Hangtani sajátosságok
2. Alak- és mondattani sajátosságok
3. Szókészletteni sajátosságok (néhány valódi tájszót képpel szemléltetve)

III. A nyelvjárástípust képviselő településnek és nyelvjárásának ismertetése

1. A település nevének etimológiája
2. Rövid helytörténeti ismertetése
3. Az adott nyelvjárással kapcsolatos bibliográfia
4. Nyelvjárási szöveg

Szemléltetésként következzenek itt most Nagyhindnek és nyelvjárási szövegrészletének bemutatása Presinszky Károly összeállításában!

Nagyhind

1. A település nevének etimológiája

A Nagyhind név etimológiailag azonos a Győr-Sopron megyei *Himod* helynévvel, amely pusztja személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz I/189).

2. Rövid helytörténeti ismertetése

Nagyhind (szlov. Velké Chyndice) a Nyitra vidék északkeleti peremén, Verebélytól 5 km-re északnyugatra, a Zsitva folyó jobb partján fekszik. Közigazgatásilag a történelmi Nyitra vármegyéhez tartozott, a közelében folyó Dervence patak túldalala azonban már Hont vármegye volt.

Az első írásos említése 1234-ből való, amikor II. András király oklevelében a közei garamszentbenedeki kolostorhoz tartozó Szelepcsény földjeinek határáként tünteti fel a falut, *Hymd* alakban (GYÖRFFY 1966: 476).

1268-ban IV. Béla király a gimesi Forgáchoknak ajándékozta a falut és vele együtt az egykori Harsány nevű települést is. Ez a falu ma már nem létezik, csupán Nagyhind 1892-es kataszteri térképe utal valamikori létezésére. Egy 1274-ből származó okirat Harsány lakosait, akik királyi halászhok és hálószővők voltak, a szomszédos Nagyhindre (*Hymod*) költözteti. Mezőgazdaság és a halászat jellemezte tehát Nagyhind ősi la-

kosainak életmódját, melyet a község – halászháló és ekevasat ábrázoló – címere is tükröz.

A 13-14. század fordulóján a Forgáchok birtokait Csák Máté szerezte meg, akinek halála után először a királyé, majd ismét a Forgách családé lett a falu. 1576-ban Nagyhindet felégették a törökök, a lakosság jelentős része el is pusztult, ugyanis az 1664-es adóösszeírásban mindössze 9 adófizetőt találunk *Nagy Hinden* (BLASKOVICS 1993: 293).

Nagyhind földjeit a 18–19. században birtokolta többek között a Paluska, a Szlávny és a Weiss család is. A község 1918-ig, majd 1938-1945 között tartozott Magyarországhoz.

1976-ban közigazgatásilag összevonták *Chyndice* néven a szomszédos Kishinddel, amely szlovák falu. A két község 1992-től ismét különvált.

3. Az adott nyelvjárással kapcsolatos bibliográfia

Nagyhind

- BÁRCZI GÉZA (szerk.) 1947. *Mutatvány a magyar nyelv atlasz próbagyűjtéseiből*. Magyar Nyelv Atlasz Bizottság, Budapest
- BÁRCZI GÉZA 1952. *Magyar történeti hangtan*. 9. Budapest
- BENKŐ LORÁND 1961. *Új módszerebeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban*. Magyar Nyelv LVII, 401–413.
- BENKŐ LORÁND–LŐRINCZE LAJOS 1951. *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BLASKOVICS JÓZSEF 1993. *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Erdem, Pozsony. 292–293.
- CSÍKOSNÉ ESZRENYI ÉVA 2002. *Kupuszina és Nagyhind nyelvjárási jellegzetességei*. Új Kép, VI. évf., 1–2., Szabadka. 9–10.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának emléleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- FODOR KATALIN 2001. *A nyelvjárási hangtani jelenségek*. In: Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Osiris, Budapest. 325–350.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLMÁN BÉLA 1947. *A Nyitra-Zsitva vidéke*. In: Mutatvány a Magyar Nyelv Atlasz próbagyűjtéseiből. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Budapest
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- LANSTYÁK ISTVÁN 1988. *Nyelvjárás, nyelvjárászsíget, nyelvzsíget*. Hét, 22. sz., 11.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A nyelvérinkezés szakszókincseről. Száz fogalom a kontaktológia köréből*. In: Társadalom-tudomány: Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből. Szerk. GYURGYÍK LÁSZLÓ–KOCSIS ARANKA. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 85.
- MANGA JÁNOS 1942. *A nyári ünnepekör hagyományai a nyitramegyei Menyhén*. Néprajzi Értesítő, XXXIV, 72–73.
- PRESINSZKY KÁROLY 2004. *A nagyhindi illabialitás változásai*. In: *Magyar Nyelvjárások*, XLII., Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–KISS TAMÁS–NYIRKOS ISTVÁN. Debrecen. 41–50.
- PRESINSZKY KÁROLY 2005a. *A nagyhindi családnevek illabialitásáról*. (megj. előtt)
- PRESINSZKY KÁROLY 2005b. *A szótagzáró l változásai a nagyhindi nyelvjárásban*. (megj. előtt)
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

- SILLING ISTVÁN 2004. *A kupuszinai nyelvjárás fonémaállományának állapoti-változási jellemzői*. In: *Mi ilyen nyelvben élünk: Nyelvészociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok*. Szerk. PAPP GYÖRGY. Szabadka. 79–116.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1988. *Településtörténeti kérdések a szóföldrajz tükrében*. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1029–1040.

4. Nyelvjárási szövegrészlet

Nagyhind, 2003. július 8.

Eszti néni (E), Gyula bácsi (G), kérdező (K)

Lejegyezte: Presinszky Károly

E: ...huzát vån!

G: Kenyeret is /-mongyá-/

K: /-Kenyeret-/ othon /-sütötték.-/

E: /-Othon./

K: Kenyर्सütés ág hoy męnt?

E: Hāt ā kęnyęrsütés xxx, este mękcsinātāk ā kovāszt, ugyi+...

K: Aba mit köllött tęnni?

E: kovāszbā? Mindíg, mikor āāā (.) kęnyeret męksütöttfik, ākkor āāā (.) teknyők vótāk. Nem vótāk vāndlik męg ijescmi, ugyi āz mind fā (ő) fāból vólt, nem vót (ő) ijen ānyyi edńy, mind mostān, fābó+//. A teknyőkbe, mikor bedāgāsztottāk, és mikor, szóvāl, mikor kiszęttfik ā (.) kęnyeret mā, kőrbe, āmi rāvót szárādvā, āszt męg kānālvā lękāpártuk. [nevet] Kānālvā lękāpártuk, is āszt montāk, hoy morzsālfik.

II. A második feladat a zoborálji tájszóhagyaték rendezése lenne. Szerzőjének neve ismerősen cseng a dialektológusok körében. Hiszen Sima Ferenc tanár úr neve több dialektológiai és nyelvtörténeti témájú tanulmányt fémjelez, s annak híre, hogy készülöben van egy, a Nyitra vidéki nyelvjárásokkal foglalkozó kiadvány, már az 1960-as évektől végétől nagy vára-kozással töltötte el a magyar nyelvjáráskutatókat (vö. VÉGH 1959: 12; KÁLMÁN 1968: 91). Pozsonyi magyar szakos hallgatóként magam is készítettem szövegfelvételt, le is jegyeztem néhány oldalt, de az anyag további sorsáról, a feldolgozás módszeréről már nem sokat tudunk meg a tanár úrtól. Pedig nekünk, hallgatóknak lett volna mit tanulnunk! Mindez főleg akkor derült ki, mikor ez év júliusában özvegye, Simáné Havas Éva meghívására otthonában megtekinthettük Szabómihály Gizellával és Menyhárt Józseffel a néhány Sima tanár úr tájszóhagyatékát, a néhány ezerre tehető cédulaanyagot. Pontos számot ugyanis csak az anyag számítógépre vitele után tudunk majd mondani, de hogy a cédulajegyzék értékes nyelvi anyagot tartalmaz, ahhoz nem fér kétség. A tizenegy településről (Alsócsitár, Béd, Gerencsér, Geszte, Gímes, Kálaz, Barslédec, Menyhe, Pográny, Vicsápapáti, Zsére) származó tájszógyűjtemény összesen harmincöt dobozban található. Pillanatnyilag azonban a koloni cédulaanyag A-tól E-ig előforduló részéről tudok részletesebben szólni. A cédulák száma, melyeket a tanár úr saját készítésű dobozokban tartott, s melyeket saját kezűleg gépelt le, kb. kétszáz. De a cédulák száma nem azonos a címszavak számával, mert ugyanaz a lexéma ugyanazon jelentésben több cédulán is előfordul. A cédulán feltüntetett adatok alapján és a falvanként külön dossziékban található A/4-es nagyságú lapok gépelt szövegei alapján vissza lehet keresnünk a gyűjtés idejét, az adatközlő kiletét, sőt a gépelés idejét is.

Ko CSUPA
 csupa hovak a csizsmájí, /
 hovassak a csizsmájí
 hovassak a csizsmájí
 57.1 : 23–24 BJ
 év oldal sor adatközlő
 (Budzsi Jozsi)

Az eddig áttanulmányozott anyag alapján felmerült bennem néhány, félig-meddig megválasztott vagy teljesen megválaszolatlan kérdés, mint pl.:

1. Ha hiányzik a címszó értelmezése, vagy tautonimával adja meg a jelentést, kiegészíthető-e az utólagos értelmezéssel?
2. Ha nem egészen pontos a jelentés meghatározása, mennyire változtatható meg a szócikk tartalma?
3. Mi kerüljön be egy-egy szócikkbe a címszón, értelmezésen és a szemléltető mondaton kívül (pl. a település(ek) neve, a gyűjtés idejének éve, az adatközlő?)
4. Mi legyen a majdani kiadvány címe? Lévn szó diakrón anyagról (a nálam levő cédulaanyag az 1954–1964 között gyűjtött anyag feldolgozása), s nem öleli fel az egész Zoboralját, csupán annak 11 települését érinti. Tudom, hogy az anyag számítógépre vitele után, s az ezt követő alaposabb elemzése folyamán még sok mindenre fény derül, de a jelenleg itt tartózkodó, gazdag tapasztalatokkal rendelkező dialektológusoknak bizonyára az ilyen és ehhez hasonló gondok megoldására már ötleteik, s javasla-
taik is vannak.

III. Az eddig említett munkákon kívül folyamatban van két nyelvjárási nyelvhasználati monográfia elkészítése is: az egyik a csallóközi Nyékvárkony nyelvét dolgozza fel, szerzője Menyhárt József, s remélhetőleg e doktori disszertációként készülő munka a következő év elejéig elkészül; a másik Nagyhind nyelvjárásának változásvizsgálatát és mai nyelvhasználatát írja majd le, szerzője Presinszky Károly.

IV. A negyedik főfeladat a napjainkban alkalmazott dialektológiaiaként emlegetett szakterülethez tartozik (Kiss 2001: 145–155). Ez a feladat egyrészt azt jelenti, hogy a dialektológiai ismeretek épüljenek be a tanítói és a magyar szakos hallgatók tanrendjébe, hiszen köztudomású, hogy a szlovákiai magyarok zöme falvakban él, ahol a nyelvjárás a domináns nyelvváltozat, s a gyermekek abszolút többsége is e nyelvváltozatban szocializálódik. Ha ezt a tényt a magyar tanár figyelmen kívül hagyja a nyelvjárási háttérű diákoknál, munkája nem lehet olyan eredményes, mintha ezt figyelembe venné. A tanárképzésen kívül a közoktatásban, különösen a középiskolák tanterveiben és tankönyveiben is szerepet kell kapnia a nyelvi variabilitásnak- és a nyelvhasználat-központúságnak. E tekintetben is vannak elképzeléseink az ilyen szemléltetésű középiskolai tanterv és tankönyv kidolgozásához.

További fontos feladatunknak tartjuk, hogy a tömegtájékoztató eszközökön keresztül eljuttassuk a nyelvjárásokkal kapcsolatos kutatási eredményeket és korszerű ismereteket a szélesebb közvéleményhez, hogy felhívjuk a figyelmet azokra a nyelvjárásokat megbélyegző tévhitekre, melyek nemcsak nyelvjárásvesztéshez, hanem nyelvvesztéshez, közösségi szinten gyakran nyelvcserehez és asszimilációhoz vezetnek.

Irodalom

- BENKŐ LÓRÁND 1998. *Megnyitó beszéd*. In: III. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN Szombathely, A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Kiadványai II., 18–24.
- KÁLMÁN BÉLA 1968. PENAVIN OLGA: *A jugoszláviai Muravidék tájnyelvi atlasza*. Ismertetés. MNyj. XIV, 91–92.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest
- KISS JENŐ 2002. *Gondolatok a magyar dialektológiáról az új évezred küszöbén*. In: IV. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V., Szombathely. 11–18.
- SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS (szerk.) 2002. *IV. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V., Szombathely
- VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és Hetési Nyelvatlasz*. Akadémiai Kiadó, Budapest

NYELVJÁRÁSTÖRTÉNETI ÉSZREVÉTELEK NAGYHIND ÉS KUPUSZINA CSALÁDNEVEI ALAPJÁN

PRESINSZKY KÁROLY

1. Nagyhind és Kupuszina a magyar nyelvjárások rendszerében

A magyar nyelvjárások atlasza kutatómunkálatai óta Nagyhind és Kupuszina nyelvjárása feltárult a dialektológiai szakirodalom számára. Az atlaszadatok tanúságaiból született rendszerezések e két nyelvjárászigetet megegyező fonetikai sajátosságaik alapján egyedi hangtani típusként tárgyalják. BENKŐ LORÁND kiemeli, hogy a magyar nyelvterületnek csupán két pontja van, ahol a tiszta illabialitás jelenségére felfigyelhetünk. A labiopalatális (ő, ő, ü, ű) fonémák helyett azok illabiális párjaik (ě, é, i, í) használatosak Nagyhinden és Kupuszinán, bár a szerző megjegyzi, hogy a kupuszinai teljes, kizárólagos illabialitással szemben Nagyhinden e jelenség visszaszoruló, kopó jellegű (BENKŐ 1961: 407). Imre Samu is nyelvjárászigetként említi a két település nyelvjárását, ugyanakkor a nagyhindi illabialitást pusztulófélben lévőnek minősíti (IMRE 1971: 369). A Magyar dialektológia pedig egyértelműen kimondja, hogy a labiális fonémák hiánya Nagyhinden eltűnt, csak nyomai lelhetők fel. Ezzel szemben megemlíti, hogy Kupuszinán még a közelmúltban is hiányoztak a labiális palatális magánhangzók (KISS 2001: 330). A fenti rendszerezések mindegyikében közös, hogy a két nyelvjárás egyezéseire és különbségeire is felhívják a figyelmet, de újabb adatokat nem közölnek.

2. Változások a nagyhindi nyelvjárásban

Újabb gyűjtéseken alapuló kutatások azt bizonyítják, hogy Nagyhind nem tekinthető nyelvjárászigetnek, a labiopalatális magánhangzók hiánya ugyanis eltűnt, az adatok pedig éppen a labiális hangok túlsúlyáról árulkodnak (SÁNDOR 2004: 36). Az illabialitás nyomait kutatva kimutattam, hogy *A magyar nyelvjárások atlaszában* az adatok 75%-a mutatott illabialitást, jelenleg ez 5,3%-ra csökkent. Hangsúlyos helyzetben maradt fenn 14 szóban az illabiális hanghelyettesítés. A kapott szavak mindegyike ritkán használt vagy archaikus, csak az idősebb generáció ismeri (PRESINSZKY 2004: 50).

A legfrissebb, 2001-es népszámlálási adatok tanúsága szerint Nagyhind lakossága erősen megfogyatkozott. A 350 nagyhindi lakosból 260 szlovák, 87 pedig magyar nemzetiségű, és 122 lakos anyanyelve magyar. Az összlakosság 20,5%-a 20 év alatti, 36%-a 21–40 év közötti, 23%-a 41–60 év közötti és 19%-a 60 év feletti. A fiatalabb nemzedék szlovák nemzetiségű és anyanyelvű. A faluban csak szlovák óvoda található. Iskola nincs. A nyelv(járás)vesztés, illetve nyelvcsere kutatása sok érdekességgel szolgálhat, mindenekelőtt azonban az illabialitás és a kupuszinai nyelvjárással való rokonság vár tisztázásra.

3. Változások a kupuszinai nyelvjárásban

A két nyelvjárás egyezéseit kutatva ZELLIGER ERZSÉBET vizsgálta a kupuszinai tájszavak változásait, és 14 tájszót említett, amely még megegyezett a Nagyhinden gyűjtöttekkel (ZELLIGER 1988). SILLING ISTVÁN *Kupuszinai tájszótára* (SILLING 1992) főként adatmentés, a tájszavak azonban összevethetők az atlaszadatokkal. Kupuszina és Nagyhind nyelvjárási jellegzetességeinek összevetéséről további munkában is olvashatunk, (CSÍKOSNÉ 2002: 9–10) a változás eszerint is Kupuszinán lassúbb. A legújabb változásvizsgálatok adatai szerint az illabialitás még máig is élő az említett településen. A fiatalok nyelvében is még gyakori, de *a negyven évnél idősebbek nyelvében még teljes a labiopalatális magánhangzók hiánya* (SILLING 2004: 89).

4. Nyelvjárástörténet, településtörténet

A belső migráció hozta létre Kupuszinát a XVIII. sz. közepén (1751-ben), amikor az ország több részéről települtek ide, az elnéptelenedett déli területekre lakosok. Az első fejezetben említett munkájában BENKŐ LORÁND leszögezi, hogy a kupuszinai telepesek Nagyhindről vagy annak közvetlen közeléből valók (BENKŐ 1961: 408). Ezt a nézetet a legújabb munkák is osztják (KISS 2001: 319). IMRE SAMU is a közös eredet mellett érvel, amikor megállapítja, hogy a két nyelvjárás azonos anyanyelvjárásra vezethető vissza (IMRE 1971: 369). A nyelvjárás-történeti kutatások szempontjából mindenképpen fontos tény, hogy a 18. századi népességmozgások hatással voltak a nyelvjárászigetek kialakulására.

5. Történettudomány, névtan

A népességmozgások történeti kutatásai az említetteken kívül azt is megállapították, hogy 1750-es években a kalocsai Sárközből is többen települtek át az újonnan létrehozott Kupuszinára (BÁRTH 1997). Korabeli nyelvi adatok híján a nevek vizsgálata szolgálhat értékes (nyelv)történeti adalékokkal. BALOGH LAJOS a családnevek vizsgálatával mutatott rá a kárpátaljai Nagydobrony palóc nyelvjárásokkal való rokonságára (BALOGH 1991: 63–66). Silling István megvizsgálta a kalocsai Sárközhöz tartozó Bática neveit, ugyanis jobbágyok szöktek onnan 1751-ben Kupuszinára. Kimutatta, hogy a vizsgált családnevek máig is élnek Kupuszinán (SILLING 2004: 87). Az említettekben természetesen következik a kérdés, hogy Nagyhind és Kupuszina családnevei milyen hasonlóságot mutatnak.

6. Nagyhind és Kupuszina családnevei

A rendelkezésre álló legrégebbi forrásokként a római katolikus egyházi anyakönyvek szolgáltak. Nagyhinden 1749-től vezetik, Kupuszinán pedig 1754-től találunk beírásokat. Jelen kutatás számára az 1700-as évek második fele a mérvadó, ezért az anyakönyvekből felgyűjtöttem minden családnevet a század végéig. Összesen 194 nagyhindi és 151 kupuszinai családnevet hasonlítottam össze. A nevek egybevetése során olyan családneveket kerestem, amelyek teljesen megegyeznek mindkét község anyakönyveiben. Az egyezést mutató nevek tekintetében megkülönböztettem a ritka, gyakori, illetve az azonos főre visszavezethető családneveket.

a) Megegyező (ritka) családnevek

Kupuszina	Nagyhind
<i>Csemák</i>	<i>Csemák</i>
<i>David</i>	<i>David</i>
<i>Hegedős</i>	<i>Hegedős</i>
<i>Holub</i>	<i>Holub</i>
<i>Polyák</i>	<i>Polák, Polyák</i>
(5/151:3,31%)	(5/194:2,57%)

A táblázatban lévő családnevek a magyar nyelvterület egészére nézve ritkának mondhatók (vö. HAJDÚ 2003). A *Hegedős* családnév ebben az alakváltozatban szintén ritkának tekinthető. Érdekességként megemlíthető, hogy mindkét településen e családnév labiális változata élt. A fenti nevek a kupuszina családnevek 3,31%-át, a nagyhindi családnevek 2,57%-át teszik ki.

b) Megegyező (gyakori) családnevek

Kupuszina	Nagyhind
<i>Horvát, Horvath</i>	<i>Horvath</i>
<i>Juhász</i>	<i>Juhász</i>
<i>Kovács</i>	<i>Kovacs, Kovács, Kovách</i>
<i>Mészáros</i>	<i>Mészáros</i>
<i>Molnár</i>	<i>Molnár</i>
<i>Tótt</i>	<i>Tot, Tóth, Tótt</i>
<i>Varga</i>	<i>Varga</i>
(7/151:4,63%)	(7/194:3,6%)

Az azonos családnevek közül a fenti csoport nevei az egész nyelvterületre jellemző foglalkozásnevek, illetőleg népnévi eredetű nevek közé tartoznak (vö. HAJDÚ 2003). Bizonyító erejük kisebb, mint az előző csoport neveinek.

c) Azonos töre visszavezethető családnevek

Kupuszina	Nagyhind
<i>Banovak</i>	<i>Bánovskí, Bánovszky</i>
<i>Hudák</i>	<i>Hugyec</i>
<i>Leszkovszki</i>	<i>Liskovszky</i>
<i>Moravek</i>	<i>Morvai</i>
<i>Péter</i>	<i>Petre</i>
<i>Recse</i>	<i>Racsek</i>
<i>Szmolenicky</i>	<i>Szomolany, Szomolanyi</i>
<i>Turcsan</i>	<i>Turcsek</i>
(8/151:5,29%)	(8/194:4,12%)

A népességmozgások következtében a nevek írott formája változásokon mehetett keresztül. Feltételezhetően a fenti csoport nevei azonos családnevekre vezethetők vissza. A szlovák/cseh eredetű családnevek nagy aránya is azt bizonyítja, hogy Kupuszina említett családnevei a Felvidékről származhatnak.

7. Összegzés

A feltett kérdésre válaszolva megállapítható, hogy Kupuszina 151 vizsgált családneve közül összesen húsz név (13,23%) egyezik Nagyhind családneveivel. A sok feltételezés mellett biztosnak vehetjük, hogy Kupuszinára érkeztek nagyhindi telepések. A településtörténethez ez fontos adalékként szolgálhat. A két nyelvjárás közös eredetének bizonyításához azonban a fenti megállapítás értékes, de nem elégséges bizonyíték. Kupuszina és Nagyhind nyelvjárásának kialakulásában nagy szerepet játszhatott a nyelvi környezet is. Mindkét település perem-, illetőleg szigethelyzetben létezett. Kupuszinára szlovák lakosok is érkeztek, ezáltal a második nyelv hatása is mérvadó lehetett. További nyelvjárás-történeti vizsgálatokban ezt a tényezőt is meg kell vizsgálni.

Irodalom

- BALOGH LAJOS 1991. *Palócok a Kárpátalján?* In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Budapest. 63–66.
- BÁRCZI GÉZA (szerk.) 1947. *Mutatvány a magyar nyelvvelsz próbagyűjtéseiből*. Magyar Nyelvelsz Bizottság. Budapest
- BÁRCZI GÉZA 1952. *Magyar történeti hangtan*. 9. Budapest
- BÁRTH JÁNOS 1997. *A migrációs irányok és vonulatok adattárainak néhány tanulsága*. Cumania, Kecskemét, 14. 5–40
- BENKŐ LORÁND 1961. *Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárás-történeti vizsgálatokban*. Magyar Nyelv. LVII, 401–413.
- CSÍKOSNÉ ESZTRÉNYI ÉVA 2002. *Kupuszina és Nagyhind nyelvjárás jellegzetességei*. Új Kép (Szabadka), VI. évf., 1–2. sz., 9–10.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLMÁN BÉLA 1947. *A Nyitra-Zsitva vidéke*. In: *Mutatvány a Magyar Nyelvelsz próbagyűjtéseiből*, Szerk. BÁRCZI GÉZA. Budapest
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- LANSTYÁK ISTVÁN 1988. *Nyelvjárás, nyelvjárásziget, nyelvziget*. Hét, 22. sz., 11.
- PRESINSZKY KÁROLY 2004. *A nagyhindi illabialitás változásai*. Magyar Nyelvjárások, XLII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–KISS TAMÁS–NYIRKOS ISTVÁN. Debrecen. 41–50.
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- SILLING ISTVÁN 2004. *A kupuszinai nyelvjárás fonémaállományának állapoti-változási jellemzői*. In: *Mi ilyen nyelvben élünk*. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok. Szerk. PAPP GYÖRGY. Szabadka. 79–116.
- SILLING ISTVÁN 2004. *Kupuszinai tájszótár*. Újvidék
- ZELLIGER ERZSÉBET 1988. *Településtörténeti kérdések a szóföldrajz tükrében*. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1029–1040.

NÉHÁNY RITKA TÁJSZAVUNK SZÓFÖLDRAJZÁHOZ

(Ipoly és Garam menti helynevek vizsgálata alapján)

VÖRÖS OTTÓ

Korábban több kisebb dolgozatban, a mostanihoz hasonló alkalmakra készített előadásomban foglalkoztam a helynévtárak anyagában fellelhető ritka, archaikus vagy éppen már kihalt köznevek, részben földrajzi köznevek vizsgálatával (*tanárok, séd, ösztörű* stb.). Mai előadásomhoz a hely szelleméhez illően hús Ipoly és Garam menti település helynévgyűjteményét néztem át, amely JANKUS GYULA munkájaként jelent meg mint a Névtani Dolgozatok 79. és 132. füzeté (JANKUS 1988, 1994). A gazdag választékot kínáló nyelvi anyagból tizenöt szót vagy szórészt választottam ki vizsgálatom tárgyául. Ezek mindegyike eredetét tekintve köznévi, de a gyűjtemény tanúsága szerint vagy már önálló megnevező funkcióval tulajdonnévként használatos, ennélfogva eredeti fogalmi jelentése elhomályosult, vagy funkciót jelölő névrészként még él a közszói jelentése, de az nagyon ritka tájszónak tekinthető az Új Magyar Tájszótár adatai szerint. A kiemelés során azt is figyelembe vettem, hogy a kiválasztott szavak mindegyike szerepeljen az Új Magyar Tájszótár szócikkei között, de adattalása ne az általam vizsgált településekről legyen. Munkám eredményét kétirányúnak látom. Adataim egyrészt kiegészítik az ÚMTSZ vonatkozó szócikkeit, másrészt a szótár értelmezéseit a helynévi adattárnak a denotátumra vonatkozó közléseivel kiegészítve következtetéseket tudunk megfogalmazni a névadás jelentésbeli motivációjára, illetve a már kövületté vált név vagy névrész múltjára vonatkozóan.

A vizsgált szavakat betűrendben veszem sorra.

1. **Boccus:** Ipolyszakállos adattárában azt a magyarázatot találjuk rá, hogy 'bodzás terület'. Arról nincs tudomásunk, hogy a *bodza bocca* változata van-e a vidéken. Csupán a *bocfa* alakot írták le viszonylag közléről, Ipolyszalkáról és a Garam torkolatvidékéről. Az ÚMTSZ 1. 108. lapján viszont szerepel a *bocca* a Szilágyságból, az Érmellékről, Kárásztelekről, Sarmaságból, Selymesilosváról és Zilahról adatolva. Mostantól biztosan állíthatjuk, hogy a *Boccus* helynév csak úgy keletkezhetett, ha az Ipoly mentén is élt a *bocfa* mellett vagy előtt a *bocca* alakváltozat is.

2. **Csadar:** Az adat Ipolybélből való, 'utca az Alvégben'. Önmagában már nem értelmezhető kövületnek tekinthetnénk, ha tájszótárunk ugyanezt a hangalakot 'csavar, sodor' jelentésben nem adatolná Ipolyságról (1. köt. 734. l.). Így bizonyára az utca nyomvonalának alakja lehetett a névadás motiváló tényező.

3. **Csapó:** Így egyrészes névként Kiskeszin szőlővel beültetett domboldalt jelöl, de az adatközlő névmagyarázata szerint „ezt a földet használták lakások talajának kicsapásához”. Az ÚMTSZ 1. 755. l. szerint a Duna–Tisza közén *csapóföldnek* nevezték a házak tapasztsására használt földet. Adatunk tehát kiterjeszti a *csapó ~ csapóföld* szócsalád szóföldrajzi körét.

4. **Cseplészek:** Kőhídyarmaton egy dombos erdő neve. Alakja, a szóvégi többszjel helynévképző szerepe alapján a *cseplész* lexémára vezethető vissza. Ezt meg is erősíti az adatközlő, amikor megjegyzi, hogy „az errefelé cseplésznek ismert növényről kapta nevét”. Hogy pontosan mi lehet az, megmagyarázza az ÚMTSZ 1. 760. lapjának a közeli Kürtről származó *cseplész* adata, amelynek botanikai neve *erdei nádtippan* (*Calamagrostis arundinacea*). A helynév valaha azt a tényt rögzítette, hogy a területen ez a növény tenyészett.

5. **Dutkás:** Garamsalló és Lontó területén is szőlőhegyek neve. Megfejtéséhez az ÚMTSZ 1. 1043. lapján találjuk a megoldást, ugyanis a nem túl távoli Martosról, Ebedről, Bernecebarátiból, Zsitvabesenyőről, Palástról, Nagyölvedről, Hugyagról, valamint Szécsény vidékéről adatolja a *dutka* szót 'búbos banka' jelentésben. Azt pedig helynévvizsgálatokból tudjuk, hogy szőlőhegyeket a magyar nyelvterületen gyakran neveznek el madárnevek -s képzős alakjaival.

6. **Gernyács:** Kicsinden dombos szántó neve. Alakja a térkép szerint feltehetően hosszúkás. A gyűjtés során nem tudták értelmezni, de a tájszótár néhány adata elgondolkodtathat bennünket. Somogyban a *gernyácsnak* 'rőzse' a jelentése. Nádudvaron tűzrevaló forgács. Vas megyében a *gérnya*, *gérnyák* 'hosszúnyakú, sovány ember'. (ÚMTSZ 2. 637. l.) Ezek a jelentések mind a vékonysággal, soványsággal vannak összefüggésben. Feltételezhetjük, hogy a *Gernyács* helynévben is ezt a jelentést kell keresnünk.

7. **Gurgyal:** Kisgyarmaton, Szalkán, Kőhídyarmaton, Bényben szegények lakta falurész tulajdonneve. Hogy ezek az adatok egy hasonló jelentésű köznevet takarnak, azt az ÚMTSZ 2. 709. l. szócikke megerősíti Esztergomra és Bényre hivatkozva: 1. zezugos utcákból, ütötkopott házakból álló faluvég; 2. Esztergomban még: szőlőhegynek széltől, fagytól védett alsó, völgszerű része. Adataink az első jelentés érvényességét földrajzilag kiterjesztik.

8. **Iglicés:** Az adat Kisgyarmatról származik. Az adatközlő szerint 1915-ig iglice tövisel benőtt terület volt. Azt nem részletezi, mi az az *iglice*. A tájszótár szerint 'vadon termő növényfaja' (Ononis). A közeli Paláston kívül Sárközből és Szeged környékéről adatolják. Van még *iglicebokor* 'galagonya' jelentésben, de a tövis kitétel ezt a jelentést nem valószínűsíti. Ugyanis arról is tudunk, hogy az *iglice* legelők gyomja főként, de az állatok csak akkor fanyalodnak rá, ha nem találják mást. A név Kisgyarmaton is részben rétet jelöl.

9. **Kókony:** Kisgyarmaton a *Kókony-oldal* domboldalon fekvő erdő neve. Ilyen szerkezetű név első névrésze leggyakrabban a valamivel való ellátottságot fejezi ki. Ez legtöbbször növény vagy állat. Bizonytalan adataim miatt nem tekintem felvetésemet túlzottan megalapozottnak, de egy ötletet talán elindíthat. Az ÚMTSZ. 3. 431. l. *kókonya* címszavának a Gyergyó vidékén 'kalácstésztaból készített galamb formájú sütemény', Szegeden pedig a 'tojás' jelentést adják. Ha találnánk hozzá biztosabb támpontot, talán gondolhatnánk arra, hogy a név előtagja valamilyen madárfajta, talán galambféle madár.

10–11. **Lúpa : lápa:** Az első név Helembán lapos területet jelöl, az utóbbi *Duna-lápa* alakban Ipolyszakállason kissé dombos szántót, inkább csak hullámos felületűt. Helynévtárainkban máshonnan is találunk adatokat. Az Ipoly mellékéről földrajzi köznévi jelentését nem találjuk a forrásokban. Viszont a tájszótár (3. 918. l.) Nyitragerencséről 'völgy, bemélyedés földeken' jelentésben adatolja. A *lápát* pedig (3. 726–727.) hasonló jelentéssel az ugyancsak Nyitra vidéki Barslédecről, Bédről, a középpalóc vidékről, illetve Tornagörgőről rögzíti. Abban biztosak lehetünk, hogy valamilyen völgy jelentésű, de legalábbis a domborzatot megnevező földrajzi köznévről van szó mindkét esetben, de az adatok földrajzi elterjedése alapján egy régi szláv eredetű jövevényszót sejtethetünk bennük.

12. **Láz(ak):** Garamsalló anyagában egy lapos szántó neve. A gyűjtő megjegyzi, hogy szláv eredetű szó lehet, és a szlovák *laz* 'hegyi tanya, település' szót hozza példának. A név felbukkan még Lontón ugyancsak lapos szántót jelölve, és *Láztanya* egy lapos rét nevéként Kéménden is van. Az ÚMTSZ 3. 746–747. lapján egyrészt az 'erdei kaszáló vagy legelő', másrészt a 'fennsíkon levő erdei tisztás' jelentést adja meg. Adataink is ezekhez a jelentésekhez igazodnak. A szó a tájszótár szerint nyelvterületünkön eléggé elterjedt, de egyetlen adat sincs a tájszótárban a felvidékről. Ez pedig a szlovák *laz*-ból való eredeztetést késégre vonja a jelentésbeli eltérés miatt is.

13. **lehen:** Szalkáról van rá adatunk *Belső-lehen*, *Felső-lehen* alakban. Lapos szántót jelöl. A mellette fekvő területek neve: *Gödör alja*, *Felső-fenek*, *Belső-félhold*, *Kakasülő*. Az adattárban nem kapunk támpontot a megfejtéshez. A mellette levő területek nevét azért kerestem ki, mert azok arra utalnak, hogy mindegyik névben fontos szerepe van a térszínforma jelölésének. Ez adta az ötletet, hogy ez a névrészünk is a térszínformára utalhat. Az ÚMTSZ 3. 786. lapján találtam a *léhendék* szócikkét, melynek adatait Tiszabercelen gyűjtötték, illetve a Szamosháti Szótárban is benne van. Jelentése: 'a fej hátsó része', azaz a *kupa*. Mivel testünk szinte minden részének megnevezéséből kölcsönözött a nyelvünk térszínforma megnevezéseket, miért ne lehetne ilyen a kupánk tájszói megfelelője? Az alakbeli eltérés pedig alaktani szempontokkal magyarázható.

14. **Pécsikék:** Zalában egy dombos szántó neve. Közszoji jelentését elvesztett kövületnek számít, névadási motivációjára nincs adatunk. Az ÚMTSZ 4. 581. lapján viszont megtaláljuk a 'bögöly' jelentésű *pécsik*, *pőcsik* szóalakokat. Az adatai mind a Tiszától keletről származnak. A *bögölyről* tudjuk, hogy az egyik leggyakrabban előforduló rovarnév a helynévrészekben. Bizonyára azért, mert a szántóvető ember számára fontos volt az igavonó állatait ért ártalom elhárítása. Így ha indoklásunk csak részben lehet is meggyőző, ebben a zalabai névben a bögöly jelentésű *pécsiket* sejtjük.

15. **porond : poronyg:** Bényben, Kicsinden, Garamkövesden fordul elő *Porondfenék*, *Poronygos*, *Poronyg* névalakokban. Van, ahol lapos, füves területet, van, ahol a víz (néha a szél) által épített alakzat jellemezte földet, hordalékos területet jelöl. Van, ahol a Garam hordaléka. A szót az ÚMTSZ. is gazdagon adatolja (4. 564–565. l.). Bár jelentésében vannak árnyalatnyi eltérések, mindenütt főként a víz hordalékát jelenti. Adataink a Garam vidékivel gazdagítják a szó szóföldrajzát.

Befejezésül elemzésemet hadd toldjam meg vizsgálatom egy „melléktermékével”. Főként Leléd és Garamkövesd adattárában találkoztam azzal, hogy a megjelent szlovákság nyelvéből a magyar nyelvhasználók kezdenek kölcsönözni földrajzi közneveket. A két település névelemei között az alábbiakat találtam:

borovicškás 'borókával benőtt terület',
dolina 'völgy',
ridlicska 'szlk. hrdlička 'gerlice',
cezjamu 'árkon túl',
sztarihunya 'öreg szérű',
uliszka ~ *uliszko* (vö. szlk. *uhlisko*) 'szénégető',
osztávkák 'leállók'.

Ezeket az adatokat itt nincs szándékomban minősíteni, de az itt jelen levő és nyelvtervezéssel foglalkozó szakembereknek figyelmébe ajánlom.

Irodalom

JANKUS GYULA 1988. *Az érsekújvári járás keleti részének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 79. Budapest

JANKUS GYULA 1994. *A lévai járás (Dél-Szlovákia) hét községének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 132. Budapest

B. LŐRINCZY ÉVA (főszerk.) 1979–. *Új Magyar Tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest

MURAVIDÉKI MAGYAR SZEMÉLYNEVEK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

VARGA JÓZSEF

1. A Muravidék két tájegységének (Göcsej és Órség) húsz falujában több mint tízezer személy nevét (vezeték-, keresz-, bece- és ragadványnevét) gyűjtöttem össze a nyolcvanas évek elején. A *Muravidéki személynevek* című könyvemben főleg a ragadványnevek részletes vizsgálatával foglalkozom (VARGA 2003). Mai előadásomban e személyneveknek legalább négy névtani-grammatikai sajátosságát kívánom számba venni. Ezek: 1. A hetési (muravidéki) vezetéknevek eredete. 2. A személynevek (vezeték- és keresztnemek) toldalékolása. 3. Többségjelölési sajátosságok. 4. Az árulkodó telefonkönyv.

2. A muravidéki (hetési) vezetékneveket, mint máshol Európában, a szükséglet hozta létre. Az általam vizsgált két muravidéki tájegység 7553 személy (3622 férfi és 3931 nő) vezetéknevéből néhánynak megpróbálom bemutatni a származását típusok szerint. A tipizálást KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* című könyvének felosztása és felhasználása szerint végzem.

2.1. Az apanévből lett vezetéknevek

Egyik típusa, amikor az apanévhez a *-fi* szócska járul, pl. *Bánfi, Győfi, Pálfi*. Érdekes, hogy a tárgyalt két régióban csak ez a három ilyen típusú vezetéknev él. Az apanév lehet keresztnév, pogánynév vagy becenév eredetű. Főleg a germán és a kelta nyelvekben érvényesül.

Előfordul sok esetben, hogy az apanévhez hozzacsatolják az *-é* birtokjelet, amely általában *-i*-vé változik, pl. *Bánutai, Berki, Óri*. Lehetnek személynévi és helynévi eredetűek, pl. *Bacsi, Büki, Csányi, Domónci, Eőry, Ferenci, Havasi, Kisfalvi, Koltay, Körmendi, Lippai, Mezei, Pusztai, Rózsai, Vadnay*. Ezek a névtípusok gyakoriak az angol, a német, a szláv és a román nyelvekben. Talán a leggyakoribb vezetéknev-típus az egyszerű apanév. Ez lehet teljes vagy becenévi alakú. Főleg a régi keresztnemekből alakultak ki, pl. *Ábrahám, Adorján, Bence, Dancs, Gál, Gáspár, Kálmán, Lacó, László, Lukács, Marton, Orbán, Pál, Simon, Vida*.

2.2. Származásra (helységre) utaló vezetéknevek

Idetartoznak a helynévből származó *-i* képzős vezetéknevek többsége, pl. *Bagladi, Bági, Berki, Hári, Huszti, Iványi, Ligeti, Sárdi, Sárközi, Szentgyörgyvölgyi, Szombathelyi, Vaszari, Végi, Völgyi*. Ez a fajta vezetéknev a német (*Wiener*), az angol (*Montgomery*), a holland (*Van Gogh*), a skandináv (*Lindberg*), a francia (*de Lafontaine*), az olasz (*Veronese*), a román (*Muresanu*) és a lengyel (*Smolinski*) nyelvekben is elterjedt.

A lakosság helyváltoztatásával kapcsolatos, a nemzetiséget jelölő szó vagy vezetéknev, pl. *Cigány, Hajdu, Horváth, Magyar, Németh, Orosz, Román, Tóth, Török, Unger* (né. Unger = magyar).

2.3. Foglalkozás-, tisztség- és méltóságnevek

Ezek a vezetéknevek a jobbágyok körében fordultak elő, pl. *Bíró, Cár, Császáz, Gerenész, Hajós, Halász, Jáger* (né. Jáger = vadász), *Kardos, Kovács, Madarász, Pandur, Szekeres, Takács, Timár, Varga*.

2.4. Az egyéb vezetéknevek

Ebben a csoportban a nevek eredetének meghatározását nehezen tudtam megoldani, mert annyira bonyolult, sokrétű. Ide sorolhatók azok a vezetéknevek, amelyek valamilyen tevékenységnek az eszközét vagy eredményét jelölik, pl. *Kerék, Perc, Süveges*. Testi tulajdonságot jelölnek a *Csondor, Fehér, Kis, Nagy, Szakál*. Lelki tulajdonságra, jellemre, szokásra utaló vezetéknevek a *Düh, Jámbor, Mocsnyek* (szlov. moč = erő), *Táncos, Vitéz*. Vagyoni helyzetre mutat a *Gazdag*. Szavajárási név az *Ördög*. Nemre, életkorra, családi helyzetre vonatkozik a *Sebők*. Ünnepre, napra utal a *Péntek*. Növény- és állatnévből származnak a *Bakos, Farkas, Kokas, Komár* (szlov. komar = szúnyog), *Komlós, Róka, Szarka, Tüske, Vinko* (szlov. vino = bor), *Vuk* (szlov. vuk = farkas). Egyéb nevek a *Belec* (szlov. bel = fehér), *Cseke, Futó, Géder, Konc, Nyakas, Pongrác, Sós, Tompa, Vas*.

A muravidéki (hetési) vezetékneveket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok általában hasonló fejlődési folyamat eredményei, mint a magyar nyelvtárség más tájain kialakult vezetékneveké.

3. A személynevek toldalékolása

A hetési (muravidéki) vezetéknevek toldalékolásának tárgyalásában hat helyhatározói rag használatát próbálom meg ismertetni.

3.1. A *-ról/-ről* (delativusi) ragok érvényesülése a hetési vezeték- és keresztnévben (becenevekben) még napjainkban is sajátosan valósulnak meg, pl. *Adorjánru, Bedürü, Györekriü, Gyurkácsru, Horváthru, Idzigrü, Kollerrü, Liputru, Szaburu, Szücsrü; Csabáru, Daniru, Ernürü, Ferirü, Gergürü, Jenürü Józsiü, Karcsiru, Péterriü, Tomiru; Annáru, Enikiürü, Györgyirü, Ilirü, Ilonáru, Incisrü, Marikáru, Olgáru, Terirü, Vesznáru*.

Sajátosság, hogy a *-ról/-ről* ragokból kiesik az *-l* mássalhangzó, az *ó* és az *ő* magánhangzók helyett pedig az *u* és az *ü* érvényesül, vagyis a *-ru/-rü* a használatos a mindennapok nyelvi kommunikációban.

A vizsgált helyhatározói ragok *a, á, e, é, o, ó, ö, ő* magánhangzóinak megváltozása az alapszóban (szótőben) levő labiális és illabiális magánhangzókhoz az elhelyezkedésétől, illetőleg azok meglététől függ. A *-ról/-ről* toldalékok esetében, ha a vezeték vagy más névben a szótő utolsó magánhangzója labiális *a, á, o, u* és előtte ajakrésű vagy ajakkerekítésű magánhangzó van, akkor általában a *-ru* (< *-ról*) rag érvényesül benne, pl. *Biró* > *Biruru, Tompa* > *Tompáru, Vékás* > *Vékásru*. Ez érvényesül akkor is, ha a szótő utolsó magánhangzója *i*, de előtte *a, á, o, ó, u* magánhangzó áll, pl. *Vali* > *Valiru, Dávid* > *Dávidru, Olgi* > *Olgiru, Rózsi* > *Rózsiü, Zsuzsi* > *Zsuzsiü*. De *Öcsi* > *Öcsirü, Füzi* > *Füzirü*. Ha viszont a szótő végső magánhangzója illabiális *e, é, i* vagy labiális *ö, ő, ü, (ü)*, és az előtte lévő magánhangzó is az, akkor a *-rü* (< *-ről*) toldalékalak a használatos, pl. *Kerék* > *Kerékriü, Évi* > *Évirü, Pete* > *Petirü, Török* > *Törökriü, Jenő* > *Jenürü*.

Ha az *e* végű nevekhez kapcsoljuk a tárgyalt *-ról, -tól, -ből, -vel, -nál, -hoz, -höz* helyhatározó-ragokat, akkor azok *e*-je *i* lesz, pl. *Bencze* > *Bencirü, Bencitü, Bece* > *Becibü, Becive, Pete* > *Petirü, Petihö*.

3.2. Jellemző az is, hogy a *-tól/-től* (ablativusi) ragok is sajátosan jelentkeznek a muravidéki nevekben. Mint ahogyan a *-ról/-ről* ragok esetében, itt sem jut kifejezésre az *-l* mássalhangzó. E helyhatározó-ragoknak a köznyelvben használatos magánhangzó az *ó* és az *ő* helyett itt is az *u* és az *ü* jut kifejezésre, pl. *Berkitü, Bogdántu, Dancstu, Fehértü, Herman-tu, Ibitü, Lakitu, Lebártu, Lőrincitü, Vöröstü; Attilátu, Dezsütü, Elemértü, Ferencitü, Gézátu,*

Imritü, Lajostu, Mártonu, Nándortu, Vendeltü; Dorisztu, Emmátu, Ilitü, Ingridtü, Katicátu, Márítu, Militü, Nátítu, Szenditü, Szilvitü.

3.3. A *-ból/-ből* (elativusi) hetési magyar ragos személynevekben is hasonló grammatikai változás megy végbe, mint a *-ról/-ről* vagy a *-tól/-től* helyhatározói ragokban.

3.4. A *-val/-vel* (instrumentális-commitativusi) ragos személynevek hetési (muravidéki) használatában is az a gyakorlat, hogy az *-l* mássalhangzó kiesik, és általában csak a *-ve* meg rövidült toldalék érvényesül, pl. *Göntérre, Hackke, Rozsmánne, Szabuve, Töthte; Andrisse, Győzüve, Istvánne, Pálle, Zsigáve; Ágnesse, Bernárdáve, Brigive, Piroskáve, Zsófive*. Ritkán fordul elő a *Józsva, Királla* alak.

3.5. Az előzőkéhez hasonló változás érvényesül a *-nál/-nél* (adessivusi) ragos személynevek használatában is, vagyis itt is kiesik a rag végéről az *-l* mássalhangzó, és a *-nál/-nél* helyett csak a *-ná* alak jut kifejezésre, pl. *Györkösná, Kovácsná, Lajterná, Nagyná, Törökná; Ernüná, Gyurkuná, Leonná, Milánná, Vikorná; Elláná, Juliskáná, Olgáná, Szuziná, Violáná.*

3.6. A *-hoz/-hez/-höz* (allativusi) háromalakú helyhatározói ragok itteni névhasználatában sem jut érvényre az illeszkedés szabálya. Általában *-ho, -hó, -hő, -hő*, nagyon ritkán *-he* alakban kapcsolódnak az egyszerű szavakhoz, de a személynevekhez csak **-ho** vagy **-hő** formában, pl. *Bencikhő, Bükihő, Császárho, Halászho, Kelenchő, Kócánho, Lacuho, Luthárho, Nemesho* vagy *Nemeshő, Skaperho* vagy *Skaperhő; Daniho, Dezsühő, Emilhő, Gézáho, Gyuláho, Imrihő, Oszkárho, Ödönhő, Petihő, Zolihó; Arankáho, Erzsühő, Esztühő, Gizühő, Jozsicáho, Lenkihő, Metkáho, Szendihő, Szláviho, Zitáho.*

4. Többségjelölési sajátosságok

A Muravidék három tájegységének (Göcsej, Hetés, Őrség) személynév-használatában sajátos nyelvjárási – mondhatnánk úgy is, hogy ősi – jelenség a többséget jelölő *-ék* képző helyett a *-k* többesjel alkalmazása a különböző birtokos személyragos nevek alakzataiban, pl. *Antalik Bőzsijik, Kúharik Lajos, Vütekik Margittya*. Ez érvénysül az egy- vagy többel-mű személynevekben.

Az egyelemű személynevekben, pl. *Bedüik, Lebárik, Rudasik*.

A kételemű személynevekben háromféleképpen jut kifejezésre e sajátosság. 1. Egyeztető birtokos szerkezetben, pl. *Gerencsérük Mariskájik, Lajok Ferijik, Szépök Józsjik*. 2. Nem egyeztető birtokos szerkezetben, pl. *Kolosák Vilmosa, Lukácsok Karcsija, Vörösük Brigije*. 3. Jelöletlen birtokos szerkezetben, pl. *Gálok Tibi, Jakapik Lajos, Vucskik Rózi*.

Ez a fajta birtokjelölés még napjainkban is gyakran érvényesül a muravidéki (hetési) személynevek használatában.

5. Az árulkodó telefonkönyv

Az úgynevezett kétnyelvű Muravidék 33 településének telefonkönyvi névanyagából gyűjtöttem ki azokat a személyneveket, amelyekben a teljes személynév (vezeték- és keresztnév) van magyarul bejegyezve, valamint azokat, amelyekben csak a vezetéknev vagy a keresztnév érvényesül magyarul.

A következőkben bemutatom az összegyűjtött személyek magyarul bejegyzett teljes személynevét, vagyis a vezeték- és keresztnévét, vagy csak a vezetéknevét és keresztnévét külön-külön a három tájegységen (Göcsej, Hetés, Őrség) az egyes falvak előfordulása szerint.

5.1. Göcsej

	HELYSÉGNÉV	VN+KN ¹	VN	KN	Ö	%
1.	Alsólakos	3	1	1	5	
2.	Csente	13	9	2	24	
3.	Felsőlakos	6	2	0	8	
4.	Gyertyános	10	0	2	12	
5.	Hármasmalom	1	0	0	1	
6.	Kapca	5	3	0	8	
7.	Kót	6	1	0	7	
8.	Lendva	40	2	3	45	
9.	Lendvahegy	3	1	1	5	
10.	Petesháza	13	4	2	19	
11.	Pince	13	1	0	14	
12.	Pincemajor	3	0	0	3	
13.	Völglyifalu	30	2	4	36	34,8
		143	25	16	184	

5.2. Hetés

	HELYSÉGNÉV	VN+KN	VN	KN	Ö	%
1.	Bánuta	1	0	0	1	
2.	Dobronak	26	5	1	32	
3.	Göntérháza	16	1	1	18	
4.	Hídvég	0	2	2	4	
5.	Hosszúfalu	6	3	2	11	
6.	Hosszúfaluhegy	2	0	1	3	
7.	Kámaháza	0	1	0	1	
8.	Radamos	8	1	3	12	5,6
9.	Zsitkóc	2	2	0	4	
		60	18	10	88	

5.3. Órség

	HELYSÉGNÉV	VN+KN	VN	KN	Ö	%
1.	Berkeháza	0	0	0	0	
2.	Csekefa	2	0	0	2	
3.	Domonkosfa	2	1	4	7	
4.	Gerőháza	0	0	0	0	
5.	Hodos	19	1	1	21	15,4
6.	Jánosfa	0	0	0	0	
7.	Kapornak	6	0	2	8	
8.	Kisfalu	3	1	0	4	
9.	Pártosfalva	2	2	1	5	
10.	Szentlászló	3	1	2	6	
11.	Szerdahely	4	1	1	6	
		41	7	11	59	

5.4. A három táblázatból megállapítható, hogy a harminchárom muravidéki település összes névanyaga közül (ami a telefonkönyvben szerepel) 331 személy neve kapcsolódik valamilyen formában a magyarul történő megnevezéshez. Ebből 244 személy vezeték és keresztnéve (pl. *Bence Lajos, Bogár József, Csuka József, Dávid Géza, Fehér Katalin, Ivánecz István, Kercksmár Zoltán, Kiss Ferenc, Kovács Attila, Könye Ferenc, Luthár Margit, Magyar Hajnalka, Németh Gizella, Tót Ilona, Vugrincics Ilona* stb.); ötven személynek csak a ve-

zetéknéve (pl. *Benczik, Császár, Dancs, Felső, Gömbös, Göntér, Györkös, Győri, Horváth, Király, Lőrinc, Pozsgay, Szabó, Törnár, Vörös* stb.); harminchét személynek csak a keresztnéve (pl. *Aranka, Csaba, Dezső, Ella, Gyöngyi, Hajnalka, Irma, János, Jolánka, József, Kálmán, Katalin, Lajos, László, Ödön* stb.) szerepel magyarul.

Arra nem volt időm, hogy minden falu névjegyzékét összeszámoljam – talán nem is szükséges –, és a három szempontú vizsgálat alapján százalékosan is bemutassam a magyar nyelvű előfordulásukat, így csak három falu teljes telefonkönyvi névanyagának alapján állapítok meg megközelítő arányokat, pl. Völgyifaluban 116 személynek van telefonszáma. Ebből harminc a tisztán magyarul bejegyzett személynév, vagyis a telefontulajdonosok 34,8%-a. Radamosban hetven személynek van telefonszáma. Ebből tizenkettőnek van magyarul bejegyzve a vezeték- és keresztnéve, ez 5,6%. A nyolcvanegy hodosi telefontulajdonosnak (csak magánszemélyek) a vezeték- és keresztnéve magyarul tizenkilencszer szerepel, vagyis 15,4%-kal.

A *Nemeth Gizella* formában leírt személynevet *Németh Gizellának* vettem, mert a *-th* és a hosszú *-ll-* tanúsítja, hogy az illető magyar ortográfiával írja és használja nevét. Hasonlóan a *Kiraly* (< Király), *Karoly* (< Károly), *Csaszar* (< Császár), *Jozsef* (< József), *Kovacs* (< Kovács) stb. vezeték és keresztnéveket is. Egyébként a telefonkönyvben nem jelölik az ékezetes magyar betűket, kivéve az *ő-t* és ritkán az *ü-t*. Az *ő* legtöbbször *oe*, pl. *Vörös* (*Voeroes*), az *ő-t* pedig *eo-nak* jelölik néha, pl. *Jenő* (*Jeneo*) stb. Nem jelölik az *á* és *é* betűket sem.

Néhány furcsán írt vezetéknev. Az első a lejegyzett, a második a helyes alak: *Gyoerkoes* (< Györkös), *Lörinc* (< Lőrinc), *Nemet* (< Német), *Somi* (< Szomi), *Süć* (< Szücs), *Tuške* (< Tüske) stb.

6. A Dobronaki és a Göntérházi Kétnyelvű Általános Iskola 68 felnőtt dolgozója közül (pedagógus és egyéb), a 35 magyar nemzetiségű öt személynek – *Göncz Anna Mária, Göncz Rudolf, Szekeres Ilona, Toplak Rudolf, Varga Valéria* – a vezeték- és keresztnéve (14,3%), nyolcnak csak a vezetékneve – *Gaál, Gerebic, Gönc, Gyurica, Marton, Tivadar, Toplak, Varga* – (22,8%), háromnak pedig a keresztnéve – *Betti, Etelka, Olga* – (8,6%) szerepel hivatalosan magyarul.

A két iskola 151 tanulója közül, a 69 magyar nemzetiségűnek, a vezeték- és keresztnéve tízszer (14,5%), a vezetékneve tizenháromszor (18,8%), a keresztnéve pedig nyolcszor (11,6%) érvényesül magyarul.

7. A muravidéki (hetési) személynevek négyféle vizsgálatából kiderül, hogy ezeknek a hivatalos és mindennapi életben történő használatában sok furcsaság, illetőleg sajátosság érvényesül. Ezek között elsősorban a vezeték- és keresztnévek szlovén írásmódja és használata a névviselek esetében még akkor is, ha egyébként magyarnak is vallják magukat. (Ennek okát most nem érintem.) Hasonló jelenség, amikor a magyar személyneveket tudatosan használni és megőrizni akarók vezeték- és keresztnéve bejegyzése történik az ékezetes magyar magánhangzók elhagyásával. Mégis azt kell mondanunk, hogy a személynevek szlovén alkalmazása nem azt jelenti, hogy csak ennyi magyar nemzetiségű él a Muravidéken, hiszen még a 2002-i népszámlálás adatai is csak viszonylagosak az itt élő őshonos magyarság létszámát illetően.

A muravidéki személynevek egyéb sajátosságairól még sok mindent el lehetne mondani. Ebbe az előadásba csak ezeket és ennyit szerettem volna ismertetni.

Irodalom

KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. IV. átdolgozott kiadás. Debrecen

VARGA JÓZSEF 2003. *Muravidéki személynevek*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet,
Lendva

Jegyzet

1 **Megjegyzés:** VN = vezetéknev, KN = keresztnév, Ö = összesen

ADALÉKOK A FELVIDÉKI SZEMÉLYNEVEK AREÁLIS NÉVTANÁHOZ

VÖRÖS FERENC

1. Közismert tény, hogy a magyar nyelv szomszédaihoz viszonyítva több tekintetben is egyedinek számít a Kárpát-medencében. Más nyelvcsaládból származik, mint az őt körülvevő nyelvek. Velük tehát mai ismereteink szerint nincsenek genetikai kapcsolatai. Tipológiai világ közte és a környező nyelvek között – bármely rendszerezést veszünk is alapul – ugyan csak nagy eltérések mutathatók ki. Ugyanakkor a szomszédos nyelvekkel való érintkezés következtében, valamint a párhuzamos nyelvi és kulturális eredőknek köszönhetően nyelvünket az évszázadok során a szomszédos nyelvek részéről is számtalan külső hatás érte. Ezek az areális nyelvészet érdeklődésére is számot tarthatnak.

1.1. A problémakörnek oly gazdag a szakirodalmi háttere, hogy a vonatkozó publikációkat jelen előadásomban terjedelmi okokból az ilyenkor szokásos és elvárható általános utalásokon túl semmiféleképpen nem áll módomban számba venni. Ehelyett csupán a szűkebben vett téma szempontjából alapvetésnek számító, nem túl távoli múltban megjelent munkákra utalok. Mindenekelőtt BALÁZS JÁNOSTÓL és HADROVICS LÁSZLÓTÓL hivatkozom egy-egy tanulmányra. Ezek az areális megközelítéssel kapcsolatos legalapvetőbb ismeretek összefoglalása mellett a szakirodalmi előzményeket is tárgyalják (BALÁZS 1983; HADROVICS 1989). A magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok háttérodalmát GREGOR FERENC tanulmányának bevezetője gyűjti csokorba (GREGOR 1989: 141, 163). Bibliográfiája a témában addig megjelent legfontosabb munkákat is közli. Ebben Gregor a múltbéli magyar–szlovák nyelvi kapcsolatokra koncentrál, ezen belül is kitüntetett helyen foglalkozik a közszoji lexikális, valamint jelentéskölcsönzésekkel. A tulajdonnevek közül csak azokat érinti, amelyekben jól felismerhető valamilyen közszo (pl. *Kalakocs-patak*: szlk. *klokoč* 'Staphylea pinnata' 'hólyagfa' > m. *kalakócs*; *Bykschewnycze*: szlk. N. *ščavica ~ ščevica* 'savanyúvíz' > m. *csevice*; stb.). Óvatosságra int bennünket a témában FODOR ISTVÁN egy 1984-es írása (FODOR 1984), amelyben a szerző leginkább éppen a kölcsönzavak kapcsán fogalmazza meg szkepszisét a Duna-táji area ügyében.

1.2. A nyelvtudományban a 19. századi neolingvisták óta axiómának számít, hogy az egymás mellett élő, genetikailag nem rokon nyelvekben közös, illetőleg párhuzamos kulturális eredők, az érintkezésből fakadó kölcsönhatások révén kialakulhatnak olyan nyelvi és/vagy nyelvhasználati összefüggésbe hozható sajátosságok, amelyek bizonyos szempontú összetartozást eredményez(het)nek. Ennek azonban nem szükségszerű velejárója, hogy az így létrejött „nyelvszövegség” ténye a laikus nyelvhasználókban is tudatosodjon. Párhuzamosságok „véletlenszerűen” akkor is létrejöhetnek, ha a két nyelvközösség közvetlenül semmiféle formában nem érintkezik egymással. A kulturális és nyelvi érintkezés, a részben

vagy zömmel közös kultúrkins azonban jelentősen megnöveli az esélyét annak, hogy az adott nyelvek közös jelenségeket fejlesszenek ki.

1.3. Az areális nyelvészet elméleti és gyakorlati alapjainak lefektetését hagyományosan KRISTIAN SANDFELDhez és ROMAN JAKOBSONhoz szokás kötni. Náluk a nyelvészövetség (Sprachbund) leírása fonetikai-fonológiai és alaktani-mondattani hasonlóságok alapján történik. Mások az ilyen jellegű vizsgálatokat a nyelv egyéb rendszereire is kiterjesztik.

BENKŐ LORÁND *A történeti nyelvtudomány alapjai* c. munkájában az areális kapcsolatoknak szűkebb és tágabb értelmezéséről szól. Szűkebben elsősorban a „nyelvi rendszer erősebben strukturált elemeit” érti. Ezek között említi a fonetikai, fonológiai, morfológiai, szintaktikai rendszerre gyakorolt külső nyelvi hatásokat, amelyekről megjegyzi, hogy azok elsősorban a nyelvi tipológia érdeklődésére tarthatnak számot (BENKŐ 1988: 190). Az areális hatások tágabb értelmezésekor BENKŐ a nyelvi rendszer kevésbé strukturált elemeivel számol. Ilyennek tekinti a frazeológia, a lexikai állomány, a szövegszerkesztés és a stílus területén kimutatható kölcsönhatásokat (BENKŐ 1988: 192). Hangsúlyozza, hogy ez utóbbi kérdések kevésbé érintik a tipológiát, éppen ezért sokkal inkább a kulturális hatások között tarthatók számon. A lexikai állomány számbavételekor külön is megemlíti a tulajdonnévadást, azon belül is kitüntetett szerepet kapnak a személynévadásban megmutatkozó párhuzamosságok. Ezekkel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy nem véletlenszerű egybeesésekről, hanem „eléggé azonos jellegű, párhuzamos sajátságokat” átvivő hatásmechanizmusokkal kell számolnunk (BENKŐ 1988: 192), amelyek időbelileg is hosszabb lefolyásúaknak tekinthetők.

1.4. Mielőtt a téma részletesebb taglalásába belevágnék, módszertani elvként fontosnak tartom leszögezni a következőket. Egy adott nyelv családnévkincsének más nyelvből eredeztethető elemek is teljes jogú tagjaivá válhatnak, ha megtörténik az integrációjuk. Az átadás-átvétel folyamatát csak részben tudjuk a közszavakéhoz hasonlóan leírni. Az idegen név és jövevénynév közötti határ meghúzása gyakorta nehézségekbe ütközik. Bonyolítja a helyzetet, hogy a nevek – különösen kétnyelvű környezetben – alkalmi vendégelemként számos beszédhelyzetben előfordulhatnak. Előfordulási gyakoriságuk is változó lehet. További problémaként jelentkezhet, hogy mit kezdünk azokkal a magyar–szlovák viszonylatban homoním és/vagy polidenotátumú nevekkel (a fogalomhasználat tartalmára vonatkozóan lásd HAJDÚ 2003: 91–96), amelyeknek egy része csak az egyik közösségben fordul elő, másik részük azonban mindkettőben. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor ezek egy részvel mint kölcsönzésekkel (is) számolnunk kell, de hogy melyik tekinthető végső soron átvételnek, azt nagyon nehéz eldönteni. Homonimitással leginkább a két nyelvben egymástól független létrejött névképzések esetében kell számolnunk. Magyar–szlovák viszonylatban a becenevek területéről említhetnénk példákat. A homonimitást leginkább azok (diminutív) képzésmódjainak nagyfokú hasonlatossága eredményezi (pl. *Katka, Gyurka ~ Ďurka* stb.).

1.5. Az anyaországtól Trianon után elszakított felvidéki magyarságot anyanyelve révén a magyarországi beszélőközösséghez változatlanul igen erős szálak kötik. Nyelvhasználata továbbra is döntően közös nyelvi forrásból táplálkozik. Ám a kényszerű és/vagy szükség-szerű kétnyelvűsödés, továbbá egyéb külső kényszerítő körülmények hatására egy másik forrás is egyre inkább a merítés bázisául szolgált: a (cseh)szlovák nyelv. Így ugyan érzelmi-leg továbbra sem, ám a valóságban az idők során megszorodó kölcsönelemek által tény-szerűen mégis közelebb került a vele közvetlenül érintkező szlovák nyelvközösséghez. Oly-

annyira, hogy névkincsében – ha teljes egészében nem is – egyre több tekintetben osztozik is azzal: bizonyos szempontból annak névkincsét is mérési forrásnak tekint(het)i.

Az érintkezés mikéntjét, nyelvi következményeit a szociolingvisták és a kétnyelvűséggel foglalkozó kutatások alapvetően már számtalan aspektusból jellemezték. Ám a névtani leírás mind ez ideig váratott magára.

Bár tudatában vagyok annak, hogy a szociolingvisztikai leírást érdeklő interferenciajelenségeknek szerves részét képezik az ez irányú névélettani kérdések is, mégis úgy gondolom, hogy a tisztánlátás érdekében érdemes külön is megvizsgálni a problémakört. Több oka is van ennek. Mindenekelőtt az, hogy a kétnyelvűség-kutatások mind ez ideig csak perifériakusan kezelték a nevek kérdését. Megjegyzem, ennek nem csupán a lanya érdeklődésben jelölhetjük meg az okát, hanem abban is, hogy célzott kutatások hiányában nem állt rendelkezésre megfelelő korpusz a problémakör adekvát megközelítéséhez. Így mind ez ideig csupán személyes benyomásokra alapozva lehetett ilyen irányú szubjektív megállapításokat tenni. Másodsorban azért, mert a nevek egyes rétegeinek vonatkozásában sokkal erőteljesebben érvényesültek azok a külső direktívák, látható és láthatatlan, államnyelvi irányból ható kényszerek, amelyek a felvidéki magyarság névállományának alakulását befolyásolták. A két nyelvközösség kényszerű együttélésének következtében spontán folyamatok is közrejátszottak abban, hogy a korábban névtani értelemben is sokkal jobban elkülönülő szlovák és magyar közösség nemcsak mikro-, de makroszinten (tehát a magyar nyelvterületnek a nyelvhatártól távolabb eső régióiban is) bizonyos mértékig egyre inkább névközösséget kezdett alkotni.

A következtetések levonásakor több tényező is óvatosságra int bennünket. Mindenekelőtt az, hogy a kétnyelvűek beszédkutatásában célszerű különbséget tennünk a kódváltás és a kölcsönzés között, sőt a kölcsönzésen belül is célszerű a beszédbeli és nyelvi kölcsönzés distanciájára figyelni. Ám a névtani jelenségek beszédbeli vizsgálatakor azzal a nehézséggel kell szembesülnünk, hogy a nevek többnyire egyszavas egységekként kerülnek át a befogadó nyelvbe, s ilyenkor nehéz különbséget tenni az alkalmi(bb)nak számító interferenciajelenségek és az integrációnak számító, nyelvek között végbemenő kölcsönzések között. Magam a nevekkel kapcsolatos kódváltás és kölcsönzés kérdését jelen munkámban nem szűkebb – tehát nem nyelvészeti –, hanem tágabb értelemben használom, vagyis társadalmi összefüggésrendszerében vizsgálódva. Így értelemszerűen a kölcsönzésnek nem az egyéni oldalára, hanem társadalmi kontextusban jelentkező vetületeire koncentrálok.

A kutatás bázisát jelentő korpusz javarészt nem a kétnyelvű magyar beszélők egyéni beszédprodukción alapul. Adatbázisaim zömmel mégis olyanok, amelyek bizonyos beszédhelyzetekre vonatkozóan a használati gyakoriságra is következtetni engednek. Hiányosságai alapvetően az egyéb, a vizsgálatba be nem vont nyelvhasználati szintereken jelentkező kódváltásokkal kapcsolatosak. Ám az így levont következtetések megítélésem szerint adott esetben a kódváltásos beszédhelyzetek minősítéséhez is felhasználhatók. Ugyanakkor azonban bizonyos szempontból sokkal alkalmasabbak névtani következtetések levonására.

Tudatában vagyok annak, hogy a fentebb említett tényezőket nem szerencsés mereven elkülöníteni. Nem is áll szándékomban ezt megtenni. Hangsúlyozni kell viszont, hogy céljaim elsősorban névtaniak, s csak másodsorban szociolingvisztikaiak.

2.1. Régtől ismert az a tény, hogy a magyar és a szlovák nyelv napjainkra az évszázadok során számtalan közös vonást alakított ki. Ezek nyilvánvalóan a közösnek mondható külső kulturális gyökerekre és hatásokra, az azonos államkeretben eltöltött közel egy évezredre, a két nép (részben) egyező vallási orientációjára és egyéb más tényezőkre vezethetők vissza. Kevésbé kapott hangsúlyt az, hogy ebben a viszonyrendszerben nemcsak a hajdani és mai felvidéki kétnyelvű népességnek, hanem az asszimiláció folytán egynyelvűsödő mindenkori népességnek is nagy szerepet kell tulajdonítanunk. Ezek a folyamatok összefüggésbe hozhatók a régióban hajdan lezajlott vagy éppen most zajló népességmozgásokkal és az azt követő nyelvcserevel. Elég ezzel kapcsolatban utalnunk Magyarországnak azokra a régióira, ahol valaha nagyobb számban éltek betelepüléssel odakerült szlovákok. A 17–18. század tájékán Észak-Magyarországról több hullámban érkező szlovák népesség az ország tizenegy megyéjében hagyott családnévanyagával is említésre érdemes nyomokat (vö. GYIVICSÁN 1993; MIZSER 2000). Az „eredeti” családnévanyagnak persze az idők során különféle, itt részletesen nem taglalható okok miatt részben „nyoma veszett”. A névtani szempontból kétértelmű legérdekesebb okok közül a névmagyarosításokat említhetjük.

Ha a mai Magyarország ismert személyiségeinek családneveit tesszük górcső alá, közöttük a laikusok nem kis meglepetésére számtalan szláv, ezen belül szlovák eredetű családnévvel találkozhatunk. Nézzünk erre néhány önkényesen kiragadott példát: *Csehák, Demszky, Gyurcsán, Hornyák, Jakubcsék, Kosický, Makovec, Nemcsák, Novodomszky, Oravec, Pokorny, Szikora, Zahorán* stb.

2.2. Az urbanizációnak és a mobilitásnak köszönhetően napjainkban számos településen – közöttük olyanokon is, amelyek hagyományos értelemben véve nem számítottak szlovák nyelvszigeteknek és/vagy szlovákok által (is) lakott településeknek – szép számban rábukkanhatnak szlovák eredetű nevek. Csak a magam ismeretségi köréből említek néhány, önkényesen kiragadott győri példát: *Bábszky, Cserpák, Csertán, Drozgyik, Jezsó, Koricsán-szky, Kukucska, Lednický, Lezsák, Marek, Nebehaj, Rampaskó, Riba, Suhajda, Szklenár, Szlávik, Vlcskó* stb.

Aligha kíván magyarázatot, hogy a magyar–szlovák államhatár másik oldalán is hasonló helyzettel találkozhatunk. Ott azonban az ismert történelmi okok miatt azzal is számolnunk kell, hogy Dél-Szlovákia területén a közelmúlt viharos történései és azok nyelvi hatásai mára árnyaltabb kifejtést igénylő változásokat idéztek elő a régió családnévanyagának összetételében: a lakosságcsere, a kitelepítések, a kitelepítettek helyére betelepülő kolonisták, a háború után érkező cseh és szlovák hivatalnokok és családtagjaik, az erőteljes iparosítással a korábbi etnikai viszonyok felbomlását eredményező betelepítések (lásd Kassa esete), a reszlovakizáció névéletlani következményei, az erőteljes csehszlovákosítási törekvések következtében felgyorsuló asszimiláció, a vegyes házasságok mind-mind külön is hozzájárultak a napjainkra jellemző állapotok kialakulásához. Együttes hatásuknak köszönhetően pedig azt eredményezték, hogy ma már pusztán a családnév etimológiájának ismerete alapján semmiképpen sem lehet pontos következtetést levonni az adott névviselő etnikai hovatartozására.

3. Munkám további részében mégsem azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyek az egész magyar nyelvközösséget közvetlenül érintik. Helyette inkább a Trianon óta köztes állapot-

ba került szlovákiai magyarság névanyagát, névhasználatát fogom vallatóra. Az alábbiakban azt vizsgálom, melyek azok a szláv, közelebbről szlovák nyelvi hatások, amelyek egyéni és közösségi szinten állandó kölcsönzéseként jelentkeznek a felvidéki magyar névanyagban. Összefoglalóan azt is mondhatnánk róluk: létezésük olyan areális hatásoknak köszönhetőek, amelyek ugyan sajátos regionalizmusoknak számítanak, ám tagadhatatlanul a magyar nyelv-kincs részét képezik. Mindezekkel egyúttal arra szeretnék rávilágítani, miben is áll az, hogy névtanilag a szlovákiai magyarság nyelvi repertoárja gazdagabb az anyaországínál (vö. VÖRÖS 2005b).

3.1. A mai és régi térképeket tanulmányozva földrajzilag rögvest szembetűnővé válik a felvidéki magyarság köztes helyzete, különösen a hosszan elnyúló nyugat–kelet irányú nyelvhatár mentén, ahol nem ritkák a kettős kultúrájú, kétnyelvű egyének és közösségek. A felvidéki magyar közösség jogi státuszának megváltozásával, a hatalmi viszonyok átrendeződésével az I. világháború után névélettani szempontból is döntően új helyzet teremtődött.

3.2. A szlovákiai magyarság a magyar nyelvterület északi peremén helyezkedik el. Korábbi kutatásaim megerősítették, hogy a peremhelyzetből egyértelműen levezethető a szláv eredetű családnevek számának megszorodása. Ahogy közeledünk a nyelvhatárhoz, úgy nő ezeknek a neveknek a részesedése: egyes magyarlakta településeken akár a 40%-ot is elér(het)i (vö. VÖRÖS 2001). Ugyanakkor az elmúlt száz év során az is megfigyelhető, hogy kutatópontjaimon – kisebb ingadozásokat leszámítva – a névanyag összetételének belső arányai lényegesen sehol sem módosultak: sem a kompakt magyar nyelvterületnek számító Csallóközben, sem a nyelvhatárhoz közeli, ma már nyelvszigetnek számító Nyitra vidéken. Ez feltehetőleg azt is jelenti, hogy a szlovákiai magyarok körében szignifikánsan magasabb a szláv eredetű családnevek részesedése, mint az anyaországban általában. A dolog természetéből adódik, hogy ott, ahol a mai magyar határokon belül bármely okból kifolyólag szláv lakosság élt vagy él, abban a régióban és/vagy azon a településen általában a magyarországi átlagnál szükségszerűen magasabbnak fogjuk találni a szláv eredetű családnevek részesedését.

3.3. A családnév alakjával szemben manapság szigorú elvárás annak alaki állandósága. Ez azt jelenti, hogy a családnévnek egy adott személyhez kötve nem lehetnek még írásképváltozatai sem. Itt azonban feltétlenül szólnunk kell egy másik, jellegzetesen szlovákiai sajátosságról: a családnevek mellékjelezéséről, amely a szlovákiai magyarság körében bizonyos helyzetekben felülírja ezt a szabályt.

A mellékjelezés tendenciájának kezdőpontja 1922 elejére tehető. Ekkortól találkozhatunk először a csehszlovák állami anyakönyvekben a magyar lakosság családnévanyagának (cseh)szlovákosításával. Ez egyúttal egy másik folyamat kezdőpontjának is tekinthető. Annak, melynek során a névviselőik egy része külső kényszernek engedve fokozatosan „azonosul” az immár mellékjelezett, de magyar etimonú alakkal. Ez az egymást követő nemzedékek viszonylatában hasonlóan megy végbe, mint a nyelvváltás folyamata. Megjegyzendő, hogy az identitásváltás egyik első jelének éppen a mellékjelezett családnévvel való azonosulást mondhatjuk. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy napjainkban sem kell minden mellékjelezett családnév mögött nyelvváltást és/vagy identitásváltást gyanítanunk. A hajdan kényszerűen ártt családnév jogi okok miatt akkor is „módosult” formájában testálódik a következő generációkra, ha azzal viselője belsőleg (még) nem azonosult. Erre utalhat az autográf aláírás és a név hivatalos formájának eltérő ortográfiája (vö. VÖRÖS 2004: 225–258).

Manapság Szlovákiában elvileg a hajdan átírt családnév magyaros írásmód szerinti visszaállításának sincs jogi akadálya. Ezt az 1990-es évek közepétől a vonatkozó törvények is lehetővé teszik (vö. LANSTYÁK 2000: 97, 266; VÖRÖS 2004: 64). A szlovákiai magyarok tömegesen mégsem élnek vele.

3.4. A családnevekhez szorosan kötődik egy másik, ugyancsak külső kényszer hatására átvett sajátosság: a magyar ajkúak által viselt női nevek vegyeskódúsága. Ezzel kapcsolatban több kérdéscsoportot kell tárgyalnunk. Mindenekelőtt az *-ová* birtokosképző használatát magyar (nem csak magyar etimonú) neveken. Ezen belül speciális jelenségként tárgyalandó az *a, o* vég(ződés)ű nevek csonkulása, ha *-ová*-t kapnak. Ugyancsak itt kell szólnunk azokról a *-szky* (< szlk. *-ský*) végű, íráskéjükben is magyarosodott családnevekről, amelyek még Trianon előtt estek át első alaki metamorfózisukon. Névviseelőik egy része Trianon után is magyarnak vallotta magát, s szlávból eredeztethető nevét továbbra is következetesen magyar ortográfiával használta. Másodikként a férjes asszonyok családi nevének formális és informális használatát vizsgálom.

3.4.1. Kezdjük az első kérdéscsoporttal! A problémakör névélettani kérdéseivel részletesen foglalkozom egy 2003-as keltezésű írásomban, valamint családneves monográfiámban (Vörös 2003; 2004: 225–258, 308–311). Lényege a következőkben foglalható össze. A gyakorlatban itt is érvényes a tétel, miszerint legalább két nemzedékváltásnyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a kényszerűen átvett kölcsönjelenség „meghonosodásáról” beszélhessünk. A változást az állami anyakönyvek névalakjai melletti autográf aláírások segítségével követtem nyomon. Az első, Trianon utáni nemzedékek a korábbi időkből örökölt magyar(országi) úzus szerint írtak alá (férj családnéve + férj keresztnéve + *-né*). Az 1930-as évek végére rendre fel-felbukkantak olyan asszonynevek, amelyek, ha csak részben is, de szlovákos mintát követtek. Ezekben az aláíró a férj pusztai családnévéhez illesztette hozzá a minden kétséget kizáróan magyar alakúnak mondható keresztnévét. Az is egyértelmű volt, hogy ez utóbbi formával ritkán lehetett találkozni, s akkor is csak a fiatalabb nemzedékekhez tartozók körében. A folyamat „szabályszerű” lezajlását két tényező befolyásolta. Az egyik az, hogy 1938-ban a magyarlakta felvidéki területek jelentős része újból magyar fennhatóság alá került. Ezzel lényegileg visszaállt a korábbi, háború előtti rend. A másik, hogy 1946-tól kezdetét vette a felvidéki magyarság kálváriája. A hontalanság és jogfosztottság éveinek lenyomatai az anyakönyvek lapjain fellelhető autográf aláírásokban is visszaköszönnek. A megfélémlített nyelvhasználat következtében most már azok közül is sokan (cseh)szlovákosan írnak alá, akik korábban ezt nem tették. A külső kényszer felgyorsítja a folyamatot. A hivatalos aláírásokból szinte teljesen eltűnik a *-né*. Helyét beszédhelyzettől függően vagy az *-ová*-s vagy a pusztai családnév + keresztnév együttese veszi át. Az így létrejött kettősség további névhasználati lehetőséget rejt magában: az írott nyelvhasználatban a hivatalosan anyakönyvezett nevek mellett (amelyek kivétel nélkül *-ová*zva vannak) az autográf aláírásról el is maradhat, sőt nagyon gyakran el is marad a birtokosképző.

A magyar ajkú nők által viselt családnevek *-ová*zásának a csehszlovák érásban az asszonynevekéhez hasonló a névélettana. Éppen ezért ezt a továbbiakban nem kívánom részletesebben taglalni. Csupán megjegyzem, hogy a végeredmény lényegileg ugyanaz, mint az előző csoportban. Ezzel kapcsolatban azonban további kiegészítő megjegyzéseket kell tennünk. A magyarországi asszonynévhasználatban fellelhető *-né*-s formát¹ onomasztikai szempontból névszerűtlennek szokás nevezni, hiszen abból számúzzuk a megnevezett személy

keresztnevét. Ennek a jegynek az eltűnése tehát éppen a kényszerűen átvett (cseh)szlovák névalkotási módnak köszönhető. Ugyanakkor az -ovázott név veszít is informatív értékéből, hiszen így már nem tájékoztat arról, hogy a névvisező férjezett-e vagy sem. A véletlenek összjátékának is nevezhetnénk, hogy az 1990-es évek rendszerváltozásához közeledő anyaországában a törvényi szabályozás ugyancsak teret engedett a -né nélküli asszonynévformának, amelynek egyik változata napjainkban egybeesik a szlovákiai magyar gyakorlattal: a nő mindenféle névképző nélkül viseli apja vagy férje pusztán családnevét, s ehhez illeszti hozzá saját keresztnevét. A szlovákiai magyar nők nevének szociolingvisztikai változói tehát nem teljesen esnek egybe a magyarországiakkal. Ennek oka egyértelműen a szlovák nyelvi hatásban keresendő.

3.4.2. Az *a*, *o* és a -szky (< szlk. -ský) vég(ződés)ű női nevekről jelen munkámban nem kívánok részletesebben szólni. A velük kapcsolatos problémákkal korábbi tanulmányaimban foglalkoztam: az *a*-s, *o*-s végűekkel a Kiss Jenő-emlékkönyvben (VÖRÖS 2003:), a -szky-ekkel a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson elhangzott előadásomban (VÖRÖS 2005: 209). Közös sajátosságuknak gondolom, hogy ezek nem csupán ortográfiai problémákat vetnek föl. Témánk szempontjából sokkal fontosabbnak tartom, hogy mindkét jelenség a nyelvtani nem jelölésével hozható kapcsolatba. Az első csoportba tartozó nevek a szlovák nyelvérzék okán „ruházódnak” föl ún. „koncovká”-val (nő- vagy semleges nemű végződéssel), bár a forrásnyelvnek számító magyarban, amelyből etimologizálhatók, ilyen nem is létezik. Ezért aztán a szlovák nyelvérzék az esetek egy részében arra kárhoztatja őket, hogy -ovázott alakjukban tövükről törli a tautologikusnak érzett „nyelvtani nemre utaló végződést”. Így lesz a *Katona*, *Kóka*, *Varga*, *Viola*; *Bakó*, *Bazsó*, *Koczó*, *Gedó*; stb. családnevekből *Katonová*, *Kóková*, *Vargová*, *Violová*; *Baková*, *Bazsová*, *Koczová*, *Gedová*; stb.

3.4.3. A másik esetben pontosan fordított a helyzet. A -szky végű nevekben a magyar nyelvérzék nem ismeri fel, hogy az ősi, származási helyre utaló szláv névképzővel van dolga (eredendően melléknévképző, amely jelentésében összevethető a mi -i családnévképzőnkkel). Sőt a magyar nyelvérzék számára az a morfológiai jegye sem világos, hogy a szlovákban hímnemben és nőnemben a -ský/-ská funkciók alternációt kínál. A jelenséget két, jellegzetes Zobor vidéki példán szeretném bemutatni. Az egyik a *Presinszky*, a másik a *Budinszky* ~ *Bugyinszky*. Az elsőnek manapság is zömmel magyar névviselei vannak. Azt is mondhatnánk, hogy jellegzetesen a Nyitra közeli Nagycétény községhez köthető név. Így van ez annak ellenére, hogy szláv etimont rejt (vö. VÖRÖS 2004: 392–393). A másik is előfordul Nagycétényben, de nem köthető csupán ehhez a községhez. Zoboralján más településeken is fellelhető. Névviselei között egyaránt találunk magyarokat és szlovákokat. Ugyancsak szláv eredetű név. Mindkettőnek a tövén jól felismerhető a származási helyre utaló melléknévképző. Bizonyos beszédhelyzetekben² magyarul is a *Prešinská*, *Budinská* használatos. Elvileg itt is érvényes az a megállapítás, hogy a magyaros és szlovákos alakok váltogat(hat)ják egymást, vegyeskódúságot idézve elő bizonyos magyar beszédhelyzetekben. Az anyaországi úzustól való eltérést a szlovákiai magyar változók számát növeli.

A szlovák birtokosképző (-ová) magyar nevekhez toldása, az *a*-ra, *o*-ra végződő magyar nevek hangzójának kiejtése, valamint a *Presinszky* ~ *Prešinská* típusú kettőségek természetesen a grammatikai kölcsönzések körében tárgyalandók. Ám nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy kölcsönelemként történő használati módjuk esetén grammatikailag nehezen vagy

egyáltalán nem ragadhatók meg azok a szabályok, amelyek a szóban forgó jelenségek algoritmizálásául szolgálhat(ná)nak. Végso soron tehát a számításba vehető változók konkrét beszédhelyzethez köthető megválasztását alapvetően csupán pragmatikailag tudjuk magyarázni.

Végül ennek a témának a lezárásaként arról is feltétlenül szólnunk kell, hogy számtalan szlovákiai magyar – különféle itt ki nem fejthető ok miatt – az anyaországától eltérő névhasználati normához igazodik, amikor családnevében megtartja a fentebb említett szlovákos jegyeket. Mások a házasságkötéskor kerítenek sort a magyaros(abbnak gondolt) formákhoz való visszatérésre, amikor a házassági név felvételekor az új név okmányokba történő átvezetése okán egyébként is végig kell járniuk a különféle hatóságokat.

E kérdéskörön belül másodikként említettük a férjes asszonyok névhasználatának informális és formális eltéréseit. Ezzel kapcsolatban röviden annyit mondhatunk: a formális, szóbeli beszédhelyzetet többnyire az jellemzi, hogy elmarad a női névről az *-ová*. Ha tehát pl. valaki magyar közegben mutatkozik be, akkor többnyire csak a férj/apa puszta családnevét + saját keresztnévét használja. Férjes asszonyoknak a szóbeliség informális helyzeteiben azonban magyarországi mintára további változóként jelentkezhet a *-né-s* forma használata. Ezzel tapasztalatom szerint az utóbbi időben a szlovákiai magyar asszonyok közül, ha nem is sokan, de egyre többen élnek.

3.5. A keresztnevekkel kapcsolatban makacsul tartja magát az a megállapítás, hogy a magyar a szlovákból csak egyetlen nevet kölcsönzött: a *Mikulást*. Ez valóban igaz is, ha csak a forgalomban lévő névkönyvek ajánlásait vesszük figyelembe. Más a helyzet a szlovák nyelvben. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha felütjük a MAJTÁN–POVAŽAJ-féle *Meno pre naše dieťa*-t. Ebben több olyan nevet is találunk, amely mellett ott a megjegyzés, hogy az a magyarból került a szlovákba.³ Ha azonban a keresztnevék területén mutatózó kontaktusjelenségeket tüzetesebben számba vesszük, feltétlenül árnyaltabb képet kapunk a szlovák > magyar kölcsönzések esetén is. Erre vonatkozóan nem szeretnék felesleges ismétlésekbe bocsátkozni. Éppen ezért csak utalásszerűen jelzem, hogy itt leginkább az alaki kölcsönzők-ra kell gondolnunk (vö. LANSTYÁK 2002: 8, 10; 2003: 94–105; SZABÓMIHÁLY 1998: 154–155; VÖRÖS 2005a: 208). Ezeknek az a fő jellemzőjük, hogy létezik metanyelvi névpárjuk az anyanyelvben, mégis minden beszédhelyzetben kizárólagosan a szlovákból kölcsönzött alak használatos.⁴ Felvetődik a kérdés, miért és mely esetekben tekinthetjük nyelvünkben ezeket a szlovákból átvett neveket állandósult kölcsönzéseknek. Akkor, ha magyar ajkú személy anyanyelvén nem változtatja őket beszédhelyzettől függően magyar metanyelvi párjukkal. Ez a réteg tehát alapvetően csakis a szlovákiai magyar névkincs repertoárját bővíti. Valószínűsíthető, hogy ezek a magyar nyelvterület nagy részén nem fognak elterjedni. Hosszabb időtávon is minden bizonnyal megmaradnak regionalizmusoknak.

A keresztnevék kapcsán külön is szólnunk kell egy másik jelenségről, amelyről bizvást állítható, hogy a Kárpát-medencei kisebbségi, azon belül a szlovákiai magyar névhasználatnak egyik jellegzetes vonása. Ennek lényege abban áll, hogy a szlovákiai magyarok jelentős része anyanyelvű megnyilatkozásaiban beszédhelyzettől függően változtatja keresztnevének államnyelvi (esetünkben: szlovák), illetőleg magyar metanyelvi párját. A jelenséget a következő példákkal illusztrálok: az illető hol a szlovák *Alžbeta*, *Blažej* stb., hol meg a magyar *Erzsébet*, *Balázs* stb. változatot használja. A magyar és szlovák keresztnév-statisztikák gyakorisági mutatóinak élén – mind a múltban, mind pedig napjainkban – a szlovák, valamint a magyar közösségekben is nagyfokú hasonlatosság mutatható ki. Itt azonban a mé-

lyebb összefüggések vizsgálatakor további areális sajátosságra bukkanunk. Nemcsak az ezeréves közös államkeret, hanem a nagyfokú egyezést mutató külső nyelvi és kulturális hatások következtében lehetséges a magyar és a szlovák keresztnévkinccs zömének metanyelvi párosítása. A névkönyvek persze egyiptomi, héber, görög stb. eredetet jeleznek, valójában azonban a közvetlen átdadó zömmel mindkét nyelv esetében a latin, illetőleg kisebb mértékben a német és egyéb más élő nyelvek. Mindez úgy zajlik le, hogy az egyes nyelvek a maguk hangtörvényeinek, nyelvi szabályainak engedelmessé alakítják a nevek hangtétét. Talán nem véletlen, hogy a szlovákban és a magyarban nagy számban találunk olyan keresztneveket, amelyeknek a hangalakja nagyfokú hasonlóságot mutat.

A téma kapcsán a szlovák–magyar viszonylatban neutrálisnak számító nevekről is feltétlenül szólnunk kell.⁵ Anélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkoznánk, ezekről is elég utalásszerűen annyit mondanunk, hogy létrejöttükben minden bizonnyal nagy szerepet tulajdoníthatunk a közös államkeretben eltöltött közel ezer évnyi időszak alatt lezajlott kölcsönhatásoknak.

Az elmondottak akkor válnak egyértelművé, ha a magyar nyelvterületnek olyan kisebbségi közösségeivel vetjük össze a szlovákiai magyar névanyagot, ahol az állami szabályozás direkt vagy indirekt módon ugyancsak igyekezett korlátozni az anyanyelvhasználatnak ezt a szeletét. Erre – bár nem állnak rendelkezésemre az összevetéshez szükséges egzakt vizsgálatok – de mindenképpen alkalmasnak tűnik az erdélyi magyarság. Ott eddigi empirikus tapasztalataim szerint sokkal magasabb arányt képviselnek a magyar ajkú lakosság körében azok a nevek, amelyeknek nincs román metanyelvi párjuk. A szlovákiai magyarság körében ez a réteg kutatópontjaim tanúsága szerint az 1960-as években jelent meg, s részesedésük nem haladja meg a magyar ajkú lakosságon belül a 4-5%-ot. A szóban forgó kategóriára példaként csupán néhány nevet sorolok fel: *Anikó, Boglárka, Csilla, Enikő, Ildikó, Réka; Attila, Csaba, Szabolcs, Zsolt*; stb. Ezeknek magyar–szlovák viszonylatban nincs szlovák metanyelvi párjuk.

3.6. A szlovákiai magyarság keresztnévanyagának behatóbb vizsgálata további érdekes, csakis szláv mintával magyarázható sajátosságra világít rá. Közismert tény, hogy a tradicionális magyar névadást az is jellemzi, hogy esetenként a szülők az újszülötteknek több keresztnévet adnak. Napjaink jogi szabályozása Magyarországon és Szlovákiában egyaránt legfeljebb két keresztnév felvételét engedélyezi.

A régiségben Magyarországon nem volt semmiféle korlátja annak, hány keresztnévet kaphatott a gyermek. Az egynél több keresztnév adásának hagyománya hazánkban mai ismereteink szerint nem régebbi a XVIII. századnál. Ennek a szokásnak a terjedése is, mint annyi másé, a felsőbb néprétegek felől halad az alsóbbak felé. A XIX. század első harmadában a jelenség terjedése nagyobb lendületet vesz, de megszorodása a falvakban igazából csak az I. világháború tájkán veszi kezdetét. Tény, hogy a jelenség az egész magyar nyelvterületet jellemezte, igaz, nem terjedt ki minden újszülöttre.

Az általam vizsgált korabeli felvidéki anyakönyvek is arról tanúskodnak, hogy a kettős vagy többes keresztnév adásának régióként, sőt településként is eltérő volt a divatja. A Felvidéken Trianon után alapvetően a katolikus anyakönyvek vitték tovább ezt a szokást. A keresztelő pap a XX. század végén néha még a szülői szándéktól függetlenül is élt vele, különösen akkor, ha az államilag anyakönyvezett névnek a Martyrologium Romanumban nem volt védőszentje.

A közelmúltban kezdett, Felső- és Alsószeliben végzett kutatásaim további meglepetéssel szolgáltak. A gyűjtés kezdetéig – addigi tapasztalataimra alapozva – úgy gondoltam, hogy a csehszlovák anyakönyvezési gyakorlat már a kezdet kezdetén teljesen száműzte a szláv nyelvektől idegen többes keresztnévek hivatalos bejegyzését. A két Szeli állami anyakönyveiben azt tapasztaltam, hogy itt korántsem ez a helyzetkép tárul elénk. Az okokat, hogy mi a magyarázata ennek, most nem áll módomban kutatni. Tény, hogy 1922 után egyes magyar településeken teljesen eltűnnek a többes keresztnévek, másokon meg nem. Mindenesetre megállapítható, hogy erre nézvést a két háború között Csehszlovákiában kifejezett tiltás nem lehetett érvényben. Sokkal inkább hely- és körülményfüggő jelenséggel van dolgunk. Egyértelmű azonban az is, hogy a két Szeliben többes keresztnévvel csökkenő tendencia mellett nagyjából a II. világháború végéig találkozhatunk. A jogfosztottság éveitől, tehát 1945-től egészen az 1990-es évek végéig egyetlen ilyen hivatalos bejegyzésre sem bukkantam. 1998-tól megjelentek az első fecskék, és ha nem is nagy számban, de az újszülöttek kb. 5-10%-a a szóban forgó két faluban újfent kettős keresztnévet visel. A két mátyusföldi településen sem korábban, sem napjainkban nem kötődött a szokás felekezetekhez. Többes keresztnéveket nagyjából azonos arányban találtam mind a katolikusok, mind az evangélikusok között. Annál inkább jellemző volt viszont a nemzetiségi különbség. Többes keresztnéveket csak a magyar újszülöttek kaptak.

Függetlenül attól, hogy valamikori adminisztratív korlátoknak köszönhetően vagy spon-tán folyamatok eredményeként történt-e meg a váltás, tényként kell megállapítanunk, hogy manapság a szlovákiai magyarság körében a többes keresztnévek szinte egyáltalán nem járatosak. Minden bizonnyal azt mondhatjuk, hogy ez a közösségi szinten megmutatkozó hiányjelenség szláv hatásra vezethető vissza.

3.7. A bece- és ragadványnevekkel mostani előadásomban ugyancsak érintőlegesen foglalkozom. Ennek egyik oka, hogy e téren nem áll rendelkezésünkre kellő számú empirikus tény megfelelő következtetések levonására. Felvetéssel mindenesetre az itt mutakozó hiátusra is szeretném felhívni a figyelmet, és a szakterület kutatóit arra ösztönözni, hogy igyekezzenek mielőbb megszüntetni a hézagokat.

A korpusz, amelyre mostani megállapításaimat alapozom, nyitrai diákjaim diplomamunkáiból, doktori disszertációiból származik.

A magyar bece- és ragadványnév-állomány alapvetően magyar névalkotási módokkal jön létre. Azonban akár korosztályi, akár egyéb társadalmi szempontok alapján jelöljük ki a vizsgálandó közeget, a szinkrón névanyagban mindig találunk egy olyan réteget, amelynek létrejötte az egyéni és közösségi kényelvűségnek köszönhetően szlovák és/vagy cseh hatással magyarázható. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy névélettani szempontból ezek többnyire kérészetűnek mondhatók. Ám ne feledkezzünk meg róla, hogy a bece- és ragadványnevek másutt is többnyire ilyenek. Ha a magyarországi korpuszsal vetjük össze a szlovákiai magyarok körében végzett gyűjtések anyagát, akkor azonnal feltűnővé válik a különbség: a magyarországiban az idegenből kölcsönzött elemek között lényegileg egyáltalán nem találunk szlovák példákat. A szlovákiai magyar korpuszban viszont egyéb idegen elemek mellett igen. Akármennyire is vékony ez a réteg, bármennyire rövid is a névélettanuk, a korpuszban tagadhatatlanul mégis jelen vannak. Ilyen értelemben tehát minden alaposabb gyűjtésben külön alcsoportot fognak alkotni. Ezért gondolom, hogy az areális tényezők számbavételekor velük is feltétlenül számolnunk kell.

3.8. Utoljára hagytam a pragmatikai szintű kölcsönzéseket, amelyekről idő hiányában szintúgy nem áll módomban részletesen szólni. Ezekről magyar–szlovák viszonylatban ismereteim szerint LANSTYÁK ISTVÁNNÁL olvashattunk először (LANSTYÁK 2002: 104–105). Magam is foglalkoztam a jelenséggel egyik közelmúltbeli tanulmányomban (VÖRÖS 2005a: 210–211). Emlékeztetőül csupán egy példán keresztül idézem fel, milyen jelenségsoportot takar a megnevezés. Itt is jellegzetesen a szlovák nyelvi hatással számolhatunk, amikor a nevekkel való szólítás és említés az anyaországitól eltérő udvariassági szempontok szerint történik. Magyarországon a puszta családnéven történő említésből és szólításból hiányzik a tiszteletteljesség, az udvariasság jegye. Ezzel szemben a szlovákiai magyarban – szlovák hatásra – beszédhelyezettől, életkortól és egyéb társadalmi tényezőktől függően ez a forma (is) udvariasnak tekinthető.

Zárásként a pragmatikai kölcsönzések között említhetjük a névkiegészítők, azon belül a titulusok magyarországitól eltérő használatát. Könnyen meggyőződhetünk az anyaországitól való eltérésekről, ha kézbe vesszünk egy átlag szlovákiai magyarnak a névjegykártyáját. Ezen több olyan „furcsasággal” is találkozhatunk, amely csakis állandósult, írott kódhoz köthető kölcsönzéssel magyarázható. Ilyennek mondható az *Mgr.*, *Ing. Art.* stb. név előtti feltüntetése (pl. *Ing.* Csilla Nagy vagy *Ing.* Nagy Csilla, *Mgr.* Kocsis Attila vagy *Mgr.* Attila Kocsis). Ugyancsak itt említendő az egyéb titulusok és tudományos fokozatok szlovákos mintájú névhez kapcsolása (pl. *Ing. Arch.* Horváth Péter; *Doc. PhD.* Horváth Aladár *CSc.*; *Doc. Mgr.* Ildikó Vass *PhD.*; *MUDr.* Garamszegi Zsolt *CSc.*; *Prof. RNDr.* Nagy Béla *DrSc.*; stb.). Elfogadottságukról szolgáljon adalékként a következő! Ezek a szlovákos névkiegészítők még a kompakt magyar nyelvterület magyar nyelvű temetői sírkövein is szép számban fellelhetők.

A példákban egyértelműen kiolvasható, hogy a titulusok használatakor bizonyos helyzetekben keverednek a magyar és szlovák nyelvű kódok. Ez nyilván pragmatikai okokra vezethető vissza. Használatuk ugyancsak beszédhelyzethez függ. A példák behatóbb elemzése azt a kérdést is felveti, hogy az említett névkiegészítők használatakor a pragmatikai kölcsönzésen túl nem kell-e egyúttal lexikai alaki kölcsönzéssel is számolnunk. Megítélésem szerint ez ügyben a válasznak mindenképpen pozitívnak kell lenni. De ez már nem (csak) a névtan belügye.

4. A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a több évszázados múltra visszatekintő magyar–szlovák kapcsolatok következtében mind a névkincsben, mind a névhasználatban kimutathatók ún. areális következmények. A múltban főként a közös kulturális hatásoknak és a külső nyelvi forrásoknak köszönhetően alakultak ki olyan sajátosságok, amelyek az azonos nyelvszövetséghez való tartozást erősítették. A szlovák családnevek kialakulása a XIV–XV. században a magyaréhoz képest némi fáziskéséssel magyar hatás alatt kezdődött meg. A keresztnévkincs gyökereit tekintve zömmel azonos forrásból táplálkozik. Trianonig a közös államkeretben a szlovák nyelv volt alárendelt szerepű a magyarhoz képest. Onnantól fordult a helyzet, de a magyar ajkú népességnek csak a politikai határokkal leválasztott része volt kitéve erős (cseh)szlovák államnyelvi hatásoknak. Ennek a sajátos körülménynek

a következménye, hogy többnyire külső nyelvi tényezők következtében a szlovákiai magyarság mai névanyaga és névállománya kettős forrásból táplálkozik: anyanyelvéből és az államnyelvből. A fentebb számba vett jelenségeket bizvást tekinthetjük a magyar nyelvben megmutatkozó areális hatásoknak.

Irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1983. *Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei*. In: *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Szerk. uő. Tankönyvkiadó, Budapest. 7–112.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest
- FODOR ISTVÁN 1984. *Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata?* Magyar Nyelv 80. (1984) 36–47., 177–186.
- GREGOR FERENC 1989. *Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok*. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Tankönyvkiadó, Budapest. 141–195.
- GYIVICSÁN ANNA 1993. *Néhány gondolat a magyarországi szlovákok családneveiről*. Névtani Értesítő 15. (1993) 131–137.
- HABOVSTIAKOVÁ, KATERÍNA 1980. *Rodné mená a priezviská bratislavčanov*. In: *Zpravodaj Místopisné Komise Československo Akademia Vied* 21. 274–283.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1989. *A magyar nyelv közép-kelet-európai szellemi rokonsága*. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Tankönyvkiadó, Budapest. 7–46.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest
- KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992. *Příjmení v současné češtině*. Jazyková příručka. AZ KORT, A.S. Liberec
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A tulajdonnevek használata*. In: uő. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői*. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 84–108.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2003. *Szókészleti kontaktusjelenségek a magyar nyelv szlovákiai változataiban* (kézirat)
- MIZSER LAJOS 1997. *Keresztnév-vizsgálatok*. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai* (Miskolc, 1995. aug. 28–30.) Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. Budapest–Miskolc. 139–143.
- MIZSER LAJOS 2000. *Tirpák vezetécknevek*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza
- VANAŠOVA, RADKA 1988. *K současné frekvencie českých příjmení*. Naše řeč 71. (1988) 132–135.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1998. *A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között*. Szerk. FILEP TAMÁS GUSZTÁV és TÓTH LÁSZLÓ. ISTER Kiadó
- VÖRÖS FERENC 2001. *Családnevek vizsgálata négy szlovákiai községben az 1896–1999 közötti időszakban*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2001. 1. sz. 83–120.

- VÖRÖS FERENC 2003. *Adalékok a magyar nevek -ovázásához*. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY és KESZLER BORBÁLA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 2003. 628–633.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnévkutatások Szlovákiában*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004.
- VÖRÖS FERENC 2005a. *Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után*. Névtani Értesítő. 27. (2005) 197–213.
- VÖRÖS FERENC 2005b. *A nyelvkincs Trianon utáni gyarapodásának egyik módjáról*. In: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Szerk. MÁRTONFI ATTILA–PAPP KORNÉLIA–SLÍZ MARIANN. Budapest. 491–496.

Jegyzetek

- 1 A férj teljes neve + *-né* (pl. Horváth Istvánné).
- 2 A nyelvhasználati szintéren és beszédhelyzeten lényegileg azonos dolgokat értek. Jelen tanulmányomban a két fogalmat szinonimaként használok.
- 3 Egyértelműen a magyar tekinthető közvetlen forrásnyelvnek a következő, szlovákban is meghonosodott keresztnemeknek esetében: szlk. *Armín* (< magy. *Ármin*), szlk. *Arpád* (< magy. *Árpád*), szlk. *Belo* (< magy. *Béla*), szlk. *Gejza* (< magy. *Gejza*, *Géza*), szlk. *Elemír* (< magy. *Elemér*), szlk. *Koloman* (< *Kálmán*), szlk. *Loránt* (< magy. *Lóránt*); szlk. *Dalma* (< magy. *Dalma*), szlk. *Jolana* (< magy. *Jolán*), szlk. *Tímea* (< magy. *Tímea*); stb.
- 4 Példaként említhetjük a következőket: **Alica** (SzM) 'Alíz', vö. *Alica* (SzSz), de *Alíz* (MM); **Adela** (SzM) 'Adél', vö. *Adela* (SzSz), de *Adél* (MM); **Alena** (SzM) 'Heléna ~ Ilona', vö. *Alena* (SzSz), de *Ilona* ~ *Heléna* (MM); **Denisza** (SzM) 'Döníz', vö. *Denisa* (SzSz), de *Döníz* (MM); **Lucia** (SzM) 'Luca ~ Lúcia', vö. *Lucia* (SzSz), de *Luca* ~ *Lúcia* (MM); **Dusan** (SzM) 'Dusán', vö. *Dušan* (SzSz), de *Dusán* (MM); **Eduard** (SzM) 'Edvárd', vö. *Eduard* (SzSz), de *Edvárd* (MM); **Marcel** (SzM) 'Marcell', vö. *Marcel* (SzSz), de *Marcell* (MM); **Martin** (SzM) 'Márton ~ Martin', vö. *Martin* (SzSz), de *Márton* ~ *Martin* (MM); **Milan** (SzM) 'Milán', vö. *Milan* (SzSz), de *Milán* (MM); **Roman** (SzM) 'Román', vö. *Roman* (SzSz), de *Román* (MM); stb.
- 5 Az egyszerűség kedvéért itt nem bontom ketté a csak ejtésükben vagy csak íráskéjükben, illetőleg mindkettőben neutrálisnak számító eseteket.

DIÁKRAGADVÁNYNÉV-VIZSGÁLATOK MAGYAR–SZLOVÁK KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN

BAUKO JÁNOS

1. A diákragadványnevek kutatásáról

A diákragadványnevek kutatása a felnőtt lakosság névrendszerének vizsgálatához képest sokkal később indult meg a magyar névtudományban. Elsőként KOVÁCS LÁSZLÓ (KOVÁCS 1956) foglalkozik a gyermekek ragadványneveivel *Debrecen-nyulasi gúnynevek* című tanulmányában (a dolgozat 1947-ben készült, de csak 1956-ban jelent meg).

Az iskolában használt ragadványnevek gyűjtésére KÁLMÁN BÉLA hívja fel a figyelmet *A nevek világa* c. könyvben (KÁLMÁN 1967). A fiatalabb nemzedék névadási szokásaira a 20. század 70-es éveiben figyelnek fel a névtudomány művelői. Sorra jelennek meg a diákok ragadványneveivel foglalkozó tanulmányok (I. BERÉNYI 1969, BACHÁT 1971, MIZSER 1971, GUTTMANN 1973, SZILÁGYI 1973, KISVÁRDAI 1974). Megélnkül az érdeklődés az ifjúság névállománya, névhasználata iránt.

BACHÁT LÁSZLÓ tollából olvasható az első olyan tanulmány, amely összehasonlítja a felnőttek és gyermekek ragadványnevei közötti különbségeket. A gyerekek ragadványnevei többnyire egyeleműek, érzelmi jellegűek, szóbeli formában élnek, változékonyak, rövid életűek, gyakran keletkeznek a család- és keresztnév elferdítéséből, egy gyerekhez több név is kapcsolódik (BACHÁT 1970: 130–134). A továbbiakban BACHÁT bebizonyítja fent említett állításait. Összegyűjti 30 általános iskola 4900 felső tagozatos diákjának több mint 10 000 ragadványnevét. A legfrekvenciáltabb névadási indítékokat önálló tanulmányokban tárgyalja (BACHÁT 1971, 1972).

Egy osztály ragadványnévanyagát elsőként MIZSER LAJOS vizsgálja (MIZSER 1972), s rámutat a diáknevek változékonyására. E nevek elhalásáról számol be tíz év múlva *A diáknevek életéről* c. tanulmányában: „A teljes névanyagnak az ötéves (érettségi) találkozón 13,4%-a, a tízévesen 9,6%-a volt használatos” (MIZSER 1982: 91).

Módszertani jellegű munkák is születnek, melyek megpróbálnak útmutatót adni a diákragadványnevek gyűjtéséhez (BERÉNYI 1972, BALOGH 1985).

A névtant és szociológiát csak kevesen ötvözték a kutatók közül (FÜLE 1990; HEGEDŰS 2001). HEGEDŰS ATTILA megállapítja, hogy „a név utalhat az egyénnek a csoportban elfoglalt helyére, utalhat a nevet viselő egyénnel szemben megnyilvánuló rokon-, illetőleg ellenszenvre” (HEGEDŰS 2001: 293).

KIS TAMÁS (KIS 1996) a társadalmi kiscsoportokban megszülető ragadványneveket *szlengneveknek* nevezi, s ezek altípusába sorolja a diákragadványneveket.

A diákok és a felnőtt lakosság ragadványneveinek egyidejű elemzésére és összehasonlítására vállalkozott SZABÓ LÁSZLÓ, aki *Az Őrség személynevei* c. kétkötetes dolgozatának utolsó fejezetében foglalkozik az iskolai ragadványnevekkel (SZABÓ 1990: 805–861). Hasonló vizsgálatot végzett BAUKO JÁNOS, aki egy szlovákiai magyar településen, Izsán, vetette össze a felnőttek és diákok ragadványnévrendszerét (BAUKO 2001: 108–139).

A tulajdonnevekkel foglalkozó elméleti munkák közül HAJDÚ MIHÁLY *Magyar tulajdonnevek* c. monográfiájában megkülönböztetett figyelmet szentel a diákneveknek (Hajdú 1994: 46–49). Összegyűjtésüket hasznosnak és érdekesnek tartja.

Komparatív vizsgálatot végzett KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA (KOVÁCSNÉ 1997), aki kiemeli, hogy ez a névcsoport is méltó a módszeres és szakszerű elemzésre. Saját gyűjtéseinek eredményeit veti össze 20 év elteltével, az 1975-ös és 1995-ös év szolgált az összehasonlítás alapjául.

A diákragadványnevek metaforikus voltára figyel fel BÍRÓ FERENC (BÍRÓ 2001). „A diáknevek stilisztikai töltetét nem a név lexikális szintje adja, hanem a lexémáknak a névben betöltött funkcionális-szerkezeti felhasználási módja és szerepe” (BÍRÓ 2001: 36).

A diákok ragadványnevei a számítógépes csevegőcsatornán ('interneten folytatott beszélgetés') azonosítónévként (nickname) is megjelenhetnek. Erről RAÁTZ JUDIT egyik tanulmányában olvashatunk (RAÁTZ 1999: 263).

A különféle iskolatípusok közül leggyakrabban az általános iskolába járó diákok névhasználatával foglalkoztak a szerzők (pl. BACHÁT 1970, GUTTMANN 1973). A középiskolásoknak már kisebb figyelmet szenteltek (pl. MIZSER 1971, BÍRÓ 1997). Az egyetemi diákok ragadványnévvilágával kapcsolatban csak egy tanulmányról van tudomásunk, melyben BAUKO JÁNOS (BAUKO 2003) a nyitrai Konstantin Egyetem magyar szakos hallgatói körében végzett felmérést.

2. A kutatás helyszíne és módszere

A kutatás helyszínéül több felvidéki magyar tannyelvű általános iskolát (Szlovákiában az általános iskola kifejezés helyett következetesen az alapiskola használatos) választottam. A gyűjtés öt Komáromi járásba tartozó községben folyt: Búcsón, Dunamocson, Hetényen, Izsán és Marcelházán. A diákragadványnevek gyűjtését kérdőíves módszerrel végeztem. A kérdőívet hatszáz diák töltötte ki, összesen 1063 ragadványnevet sikerült összegyűjteni. Vizsgálat alá vettem a névadás indítékát, a névvel kapcsolatos élmények (asszociációk) felidézését, a névadó személyét, a nevek életét, a név használati körét, a név iránti attitűdöt, a névalkotás fajtáit, a bilingvis környezet hatását a nevek állományára.

Terjedelmi okok miatt a teljes magyar névanyag bemutatására és elemzésére nincs lehetőségem, ezért a tanulmányban elsősorban azt vizsgálom, hogy a magyar–szlovák kétnyelvű környezet milyen mértékben hat a szlovákiai magyar diákok ragadványnév-használatára.

3. A diákragadványnevek megoszlása a névadás indítéka szerint

A névadás indítéka	I	D	H	M	B	Szám	%
I. A diák hivatalos nevével kapcsolatos	123	83	55	114	87	462	43,5
1. Családnévből alakult	63	52	21	77	44	257	24,2
2. Keresztnévből alakult	35	18	22	15	17	107	10,1
3. Becenéből alakult	21	10	12	17	10	70	6,6
4. Teljes névből alakult	4	3	-	5	16	28	2,6
II. Családtagok, rokonok nevére vonatkozó	23	11	13	7	6	60	5,6
III. Külső tulajdonságra utaló	83	55	23	56	21	238	22,4
IV. Belső tulajdonságra utaló	70	35	6	22	13	146	13,7
V. Eseményhez fűződő	15	9	7	7	6	44	4,1
VI. Egyéb életkörülményre utaló	4	5	-	1	-	10	1,0
VII. Ismeretlen	13	28	25	24	13	103	9,7
Összesen	331	226	129	231	146	1063	100

Kutatópontok: I (Izsa), D (Dunamocs), H (Hetény), M (Marcelháza), B (Búcs)

A diákragadványnevek színes névadási indítékokról tanúskodnak. Az összefoglaló táblázatból jól látszik, hogy a leggyakoribb névadási motívum a diákok hivatalos nevével kapcsolatos (43,5%). Ezen belül az első helyen a családnévből származó ragadványnevek állnak (24,2%). Ezt követik a külső tulajdonságra utalók (22,4%). A belső tulajdonságra utaló ragadványnevek (13,7%) valamivel megelőzik az ismeretlen eredetű csoportját (9,7%). Kisebbségi mértékben szolgál a névadás alapjául a családtagok, rokonok neve (5,6%), valamilyen esemény (4,1%) és egyéb életkörülmény (származás, lakóhely és vagyoni helyzet).

4. A kétnyelvű környezet hatása a ragadványnevek állományára (etimológiai vizsgálat)

A névanyag zöme magyar eredetű (1013 név, 95,3%), a szlovák etimonú nevek száma negyvenegy (3,8%). Az angol nyelvből hat (0,6%), a németből pedig három (0,3%) ragadványnév származik. A vizsgált alapiskolák összes diákja magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű. A szlovákiai magyar diákok magyardomináns kétnyelvűeknek tekinthetők. Jobban beszélik a magyar nyelvet, mint a szlovákot. A névanyag is azt mutatja, hogy a tanulók a magyar nyelvet részesítik előnyben a magyar–szlovák bilingvis nyelverületen. A gyűjtött korpusz a magyar etimonú ragadványnevek dominanciájára utal.

A kérdőívben különállóan is érdeklődtem afelől, van-e vagy volt-e szlovák ragadványneve az adatközlőnek. A következőkben a szlovák etimonú ragadványneveket a névadás indítéka alapján tárgyalom.

4.1. A diák hivatalos nevével kapcsolatos ragadványnevek

4.1.1. Családnévből alakult ragadványnevek: A családnév alakja hasonló hangzású 'értelmes' szavakat asszociálhat: Bircsák > *Burcsák* (szlk. burčák 'murci'), Czibor > *Cibula* (szlk. cibuľa 'hagyma'), Ďuríček > *Bugyíček* (szlk. budíček 'ébresztő'), Klimáček > *Milácsik* (szlk. miláčik 'kedvesem'), Szlovák > *Szloveszo* (szlk. sloveso 'ige'). Az említett ragadványnevek hangtani (fonetikai) asszociáció útján keletkeztek.

Jelentéstani (szemantikai) asszociációról akkor beszélhetünk, ha a névvel leíró családneve egy azonos jelentéskörbe tartozó szót konnotál az elnevezésben, s az válik ragadványnévvé. A köznévi eredetű *Bogár* családnév egy azonos jelentésmezőbe tartozó szlovák szót asszociált a névadóban, s elnevezte osztálytársát *Pavúknak* (szlk. pavúk 'pók'). Itt a

hiperonima (bogár): hiponima (pók) viszony figyelhető meg. Érdekes eset, amikor a magyar családnév (Sánta) egy – másik osztályba járó fiú által viselt – szlovák családnévet (*Nebehaj*) idéz fel. Egy *Sánta* családnévű diákot szólítanak *Nyebehaj* (szlk. *ne behaj* 'ne szaladj') ragadványnéven. A mozgással, járással összefüggő magyar családnév a névadóban egy azonos jelentésmezőbe tartozó (számára ismert) szlovák családnévet asszociált, amely funkcióváltás következtében lett ragadványnévvé.

A *Đurkovič* családnévben rejlő becenév (*Đurko* [gyurko] a *Juraj* 'György' tipikus szlovák becézője alapján) indukálta a *Gyurko* ragadványnév létrejöttét.

A magyar családnévet, illetve annak tövét lefordíthatják szlovák megfelelőjére: Németh > *Nyémęc* (szlk. *Nemec* 'német'), Orosz > *Rusz* (szlk. *Rus* 'orosz'), Szilvás > *Szlifyka* (szlk. *slivka* 'szilva'). Ennek ellenkezőjére is találhatunk példát, amikor a magyar ragadványnév a közszoói értelmű szlovák családnév tükörfordításával keletkezik: Gula > *Golyó*, *Nebehaj* > *Ne fuss!* A tükörfordítással létrejött ragadványneveket kalkneveknek nevezzük.

A ragadványnevek körében a névmagyarosítás azokban az esetekben figyelhető meg, amikor az idegen eredetű családnévet magyarosítják a névadók. Az utóbb említett kalkneveken kívül ide sorolható a *Csík* ragadványnév, amely a Moravčík családnév végződéséből alakult ki.

Az is megtörténhet, hogy a szlovák családnév egy hasonló hangzású magyar szót idéz fel először a névadóban, de a későbbiek során a ragadványnév egy újabb szlovák elemmel bővül. Az Uhrík családnévből származik az *Ugrik Zsaba* (szlk. *žaba* 'béka') ragadványnév. A második névelem létrejöttét két tényező befolyásolta: a névviselő lány (a szlovák szlengben használatos a *žaba* 'béka' szó 'lány' jelentésben) és a két névelem összekapcsolása értelmes predikatív szerkezetet eredményez 'ugrik a béka'. A hibrid kételemű ragadványnevet kódváltásként értelmezhetjük.

4.1.2. Kereszt- és becenévből alakult ragadványnevek: A kereszt-, illetve becenevek hangalakja is motiválhatja szlovák etimonú ragadványnév létrejöttét: Árpi, Márk > *Párki* (2x, szlk. *párky* 'virslí'), Bandika > *Bandaszka* (3x – három különböző alapiskolában fordult elő, szlk. *bandaska* 'marmonkanna'), Dominik > *Domcsek* (2x, szlk. *domček* 'házikó'), Iveta (az Iveta szlovák alakváltozata) > *Veta* (szlk. *veta* 'mondat'), Sanyika > *Szanitka* (szlk. *sanitka* 'mentőautó'), Matyo (Máté) > *Patyo* (a Patrik keresztnév tipikus szlovák becézője), Misi (Michaela) > *Mis* (szlk. *myš* [mis] 'egér'), Petra > *Petruzslen* (szlk. *petržen* 'petrezselyem'). Az utóbbi ragadványnévben megfigyelhetjük, hogy a szlovák szó közepén található négy mássalhangzó feloldására a második után egy magánhangzót ékelt a névhasználó, ami megkönnyítette a név kiejtését. A felsorolt nevek hangtani asszociáció útján keletkeztek, a kereszt- és becenevek nagyrészt hasonló hangzású közneveket aktiváltak a mentális lexikonban.

4.1.3. Család- és keresztnévből származó ragadványnév: A Marcsa Márk hivatalos névből jött létre fonetikai asszociációval a *Harcspárki* (szlk. *párky* 'virslí') hapax névösszetétel.

A névviselő hivatalos nevével kapcsolatos ragadványneveket B. GERGELY PIROSKA a névasszociációs indítékú ragadványnevek csoportjában tárgyalja (B. GERGELY 1977: 108–113). A diák család-, kereszt- és beceneve az elnevezésben asszociációs folyamatokat indíthat el. Jellemző, hogy a hivatalos név egy hasonló hangzású, illetve jelentésű értelmes közszót aktivál a névadó tudatában. A névprodukción a mentális lexikonból való válogatás eredményeképpen történik.

4.2. Családtagok, rokonok nevére vonatkozó ragadványnevek: Két öröklődő ragadványnévben találhatunk szlovák eredetű névelemet. A *Kecsap* (szlk. *kečup* 'kecsöp') metonimi-

kus név az édesapa foglalkozására utal, aki pincér. A *Kis Predszeda* (szlk. predseda 'elnök') nagypapája a mezőgazdasági szövetkezetben dolgozott. A hibrid névszerkezet *Kis* eleme életkorra utal.

4.3. Külső tulajdonságra utaló ragadványnevek: Testalkatra, termetre vonatkozik a metonimikus *Csinka* (szlk. činka 'súlyzó', izmos), *Spekacski* (szlk. špekačky 'krinolin', kövér) és a metaforikus *Obor* (szlk. obor 'óriás', magas) ragadványnév. A feltűnőbb szörzet alapján kapta két különböző iskolába járó diák az *Opica* (2x, szlk. opica 'majom') nevet. A néviselő vörös orrára pedig a *Saso* (szlk. šašo 'bohóc') ragadványnév utal.

4.4. Belső tulajdonságra utaló ragadványnevek: A *Ježsibaba* (szlk. ježibaba 'boszorkány') név rosszalkodó diáklányra utal. A *Saso* (szlk. šašo 'bohóc') név az előzőhöz eltérően vidám tanulót azonosít. Kedvenc ételéről kapta nevét *Treszka* (szlk. treska 'tőkehalból készült majonézes saláta').

4.5. Eseményhez fűződő ragadványnevek: A *Brunder Stirci* hibrid ragadványnév két tanórát idéz fel egyszerre. A néviselő az egyik német órán a *Bruder* 'fiútestvér' szó helyett *Brundert* ejtett, a szlovákon meg rosszul írta fel (stirci formában) a táblára a *štyri* 'négy' számnevet. Az *Oné* (szlk. oné 'izé') az egyik szlovák órán keletkezett, mert a diáknak feleléskor nem jutott eszébe az adekvát szlovák szó és többször megismételte az említett hangsort. *Jedi* a *Jednota* nevű üzletbe járt egy fiú után, akivel jó barátok voltak. A szlovák *Jednota* jelentése 'egység'.

4.6. Ismeretlen eredetű ragadványnév: A kérdőívekben néha elmaradtak a névadási magyarázatok, gyakran a névadók sem emlékeztek a név keletkezésének körülményeire. Ide sorolható a *Doleruki* (szlk. dole ruky 'kezeket le') mondatnév.

A fent említett ragadványnevek egy része olyan szlovák etimonú szavakból keletkezett, melyek a szlovákiai magyar beszélőközösségben elterjedtek, gyakran használatosak. A Magyar értelmező kéziszótár legújabb kiadásában (2003) is megtaláljuk a következőket: *bandaszka*, *burcsák*, *csinka*, *kecsup*, *párki*, *spekacski*, *szanitka*, *treszka* (l. LANSTYÁK 2004). Ezek – a *kecsup* kivételével, amely alaki kölcsönszó – közvetlen kölcsönszavak. Az említett szavakon kívül a szótárban a szlovákiai magyarok által használatos német eredetű *stekker* 'konnektor' szót szintén megtalálhatjuk, mely a diákok között ragadványnévként is él: *Stekker* (hajviseletre utal: „a haja fel van zselézve, mintha stekkerbe nyúlt volna”). A szlovák nyelv hatására kialakult kontaktusjelenségek tehát nemcsak a köznevek, hanem a tulajdonnevek szintjén is megjelen(het)nek (vö. LANSTYÁK 2004; VÖRÖS 2005a, 2005b).

A ragadványnevek között hibrid névösszetételeket, illetve többemű neveket találhatunk. A hibrid ragadványnév nyelvi eredet szempontjából vegyes felépítésű. A *Harcspárki* hapax összetétel, egyedi hibrid neologizmus. A kételemű neveknel a névelemek viszonya alapján az összegyűjtött korpuszban a következő típusokat különböztethetjük meg: 1. Az első névelem magyar eredetű – a második névelem szlovák eredetű: *Kis Predszeda*, *Ugrik Zsaba*, 2. Az első névelem német eredetű – a második névelem szlovák eredetű: *Brunder Stirci*. Az utóbbi példák kódváltásként értelmezhetők, mert a ragadványnév megalkotásában egynél több (példáinkban két) nyelv játszik aktív szerepet.

A szlovák etimonú ragadványneveken kívül kisebb arányban szerepelnek a névanyagban egyéb idegen nyelvből származóak. A német nyelvből három név eredeztethető: a már említett *Brunder Stirci* (az első névelem), *Stekker* és a Kinczer családnévből hangzásbeli analogia által keletkezett *Kinder* 'gyermek'. Az angol nyelvből származnak a következők: *Laj-*

toscsoki (a hibrid névösszetétel első tagja az angol *light* szó magyarosított – *s* képzővel ellátott – formája), Nagy Tamás > *Big Thomas* (a diák család- és keresznevének fordításából alakult kalknév), *Big* 'nagy' (magas termet alapján), *Densz* (dance 'tánc', szeret táncolni), *Lukiboj* (Lukács > Luki, boy 'fiú'), *Nudigörl* (nudisták közé járó girl 'lány').

A Komáromi járásba tatózó falvakban a szlovákiai magyar diákok az informális beszéd-szituációkban a nyelvjárást használják. Ez a névanyagban ritkán érhető tetten, csak néhány tájnyelvi alakváltozatot tartalmaz a korpusz. Az *ly* depalatalizációja figyelhető meg a *Gereble* névben, amely egy sovány diákot identifikál, és ennek ellentettje az *n* palatalizációja a *Tehény* névben, mely erősebb testalkatú diákra utal. Hasonló indítékkal keletkezett a *Sunka* ragadványnév, melyben a vokális zártabbá válik. A *Lubos* becenév fonológiai váza asszociálta a *Lábos* alaki tájszót, melyben szintén zártabbá válás történik (á utáni *o*-zás). Az *Édes* családnév nyelvjárásban használatos kiejtése *Ídēs* az egyik osztályban ragadványnévként funkcionál.

5. A névadókról

A névadás tipikus helyszíne a diákoknál az iskola, ahol szívesen adnak egymásnak különféle ragadványneveket. A névadók elsősorban az osztálytársak. Ritkábban emlékeznek a névviselők arra, hogy konkrétan melyik osztálytársuktól kapták a nevet. A névadó hivatalos nevet csak néhány tanuló tüntette fel. A *Kitől kaptad a ragadványnevet?* kérdésre leggyakrabban az osztálytárs(ak) választ adták. A második helyen a barátok szerepelnek, de ezek közül sokan osztálytársak is egyben. Arra is találunk példát, hogy a névadó nem az osztályközösségből származik, hanem egy másik évfolyamba jár. Egy alsóbb évfolyamot látogató diák adhat ragadványnevet egy felsőbb osztályba járó, nála idősebb diáknak. Példaként említhetjük, hogy egy ötödikes diák egy nála három évvel idősebb nyolcadikosnak adott nevet. Azóta a névviselőt az egész iskolában *Süninek* hívják. Ennek ellenkezőjével szintén találkozhatunk, amikor egy felsőbb évfolyamot látogató diák ad ragadványnevet egy alsóbb évfolyamba járóknak. Egy ötödik osztályba járó lánynak kilencedikes barátnői vannak, akik *Teréznek* 'keresztelték át', azóta minden iskolatársa így szólítja őt.

A névadók nemcsak az iskolatársak lehetnek, hanem tanárok is (*Gizi*, *Neszaladj*). Ezen kívül családtagok, rokonok, ismerősök stb. is adhatnak a diákoknak olyan ragadványneveket, melyek az iskolában használatossá válnak. A nevek közvetítői általában a névviselő osztálytársai, illetve iskolatársai. Névadó lehet az osztálytárs édesapja, a tanuló szomszédja, úszómestere stb., az általuk kitalált ragadványnevek (*Puppínó*, *Fakopács Frici*, *Füles*) az egész osztályban elterjedtek.

A névadó ismeretlen maradt egy lány számára, aki egy telefonhíváskor felvette a telefont, és az ismeretlen fiú csúfolódní kezdett vele (*Nokelli*). Mivel az egyik osztálytárs meg hallotta a történetet, egy ideig ezen a néven szólította osztálytársnőjét. Az öröklött ragadványnevek esetében a diákok nem ismerik az elsődleges névadókat, a név 'közvetítői' a falubeliek és az osztálytársak.

6. A nevek élete

A *Mikor kaptad, mióta viseled?* kérdésre kapott válaszok azt mutatják, hogy a diákragadványnevek általában rövidebb időn keresztül használatosak. A jövő mutatja csak meg, melyek lesznek életképesek és kísérik el a továbbiakban is a név hordozóját. A ragadványnév

időszakos használatának voltára legegyértelműbben azok utalnak, amelyek már nem használatosak, csak pár napig, hónapig éltek.

A diákragadványnevek között vannak állandóbbak és ideiglenesek, alkalmiak. Az állandóbb rétegbe (alapnévkincs) azokat sorolhatjuk, melyek az iskolás kor kezdetétől fogva identifikálják viselőjét. A legstabilabbnak az öröklött ragadványnevek mutatkoznak (*Gacsal, Pretyeka, Szotyí, Zuzu*). Ezek már kiskoruktól azonosítják a viselőjét. Az osztálytársaktól kapott ragadványnev csak ritkán marad meg hosszabb ideig: pl. az első osztálytól ismert öt éven keresztül a *Neszaladj, Taki*, és nyolc éven át a *Dzsozefin* ragadványnev.

Az alkalmi rétegbe (kiegészítő névkincs) azok tartoznak, melyek néhány napig, hétig, hónapig élnek. Ez a nevek csúfolódó jellegével, hangulatával is összefüggésbe hozható: a pejoratívabb ragadványnevek ritkán maradnak meg huzamos ideig a szóbeli használatban, ezzel ellentétben a közömbös, illetve kedveskedő nevek hosszabb életűnek mutatkoznak. A *Gereble, Gyüngyülő* ragadványneveket az egyik lány csak addig használta a másikra, míg haragban voltak. A *Betti, a Csúnya Lány* csak addig élt, amíg a TV-sorozat tartott. Többen nem emlékeznek arra, mióta viselik ragadványnevéket, ez is utal e névkincs gyakori változására. Az is megtörténhet, hogy a nevek idővel vándorolnak a rétegek között: egyesek az alapnévkészlet elemeivé válnak, mások kiszorulnak az alkalmi rétegbe, vagy eltűnnek, kihalnak s kikerülnek a használatból. A névanyag dinamikusan változik.

7. A nevek használati köre

A nevek használata szoros összefüggést mutat a névadással, a névadó személlyel vagy közösséggel. Az elnevező (közösség) hosszabb ideig biztosíthatja a név fennmaradását, amennyiben használója marad. Ritkább az az eset, amikor az elnevező személy az általa elnevezettet már többé nem hívja ragadványnevéen, de a közösség többi tagja még továbbra is azon szólítja, illetve említi. Vannak szűkebb és szélesebb körben használatos nevek. A nevek nagy részét az egyes osztályközösségek minden tagja ismeri, de vannak olyanok is, amelyek csak az osztályon belül kisebb csoportokban, illetve egy személy által használatosak. Egyetlen osztálytárs használja a *Dudóka* ragadványnevet, s mivel nagyon jó barátok a név iránti attitűd is pozitív. *Vege* ragadványnevéen csak az elnevező két osztálytárs (*Zombi* és *Pretyeka*) szólítja barátját. Csak néhány nevet ismernek az egész iskolában, ez a névviselő 'státuszától' (pl. nagy csínytevő, kiemelkedő eredményeket elérő tanuló), illetve ismeretségi körétől függ. Az egész iskolában ismerik a *Kán* ragadványnevet viselő fiút, aki minden csínytevésben benne van, s mivel az alsóbb évfolyamokba jár két testvére, az idősebbet *Közepes Kánnak*, a fiatalabbikat *Kis Kánnak* szólítják. A legszélesebb körben ismertek a családot identifikáló öröklődő ragadványnevek, melyeknek a fennmaradását a faluközösség is biztosítja. A nevek használati köre idővel változhat: bővíülhet, illetve szűkülhet. Az egyik lányt régebben az egész osztály *Szöszinek* hívta, ma már csak legjobb barátnője hívja így. A tanár által adott név először az osztályban, később az egész iskolában használatossá vált. Vannak nevek, amelyek az iskolában születtek, de a családban és rokonságban is elterjedtek. Ennek a fordítottja is megtörténhet. A családban használatos ragadványnev az osztálytársak, barátok által az iskolába is eljuthat.

8. A ragadványnevek iránti attitűd

A név iránti attitűdöt több tényező befolyásolja. A névadó/névhasználó egyén, illetve közösség, a név születésének színhelye, körülményei, a név sértő, kedveskedő volta, a névhaszná-

lati színtér, szituáció (formális vagy informális), a névviselő és névhasználó közötti viszony (barátok vagy ellenségek), a névadás óta eltelt idő stb. A nevek többsége negatív asszociációt, élményt idéz fel a diákokban: az adatközlők nagy része nem szereti, ha ragadványneven szólítják. A pejoratív ragadványnevek gyakran rövidebb ideig élnek. Az osztálytársnő bosszantására szolgált a *Mú* onomatopoeitikus név, de ez csak addig élt míg ki nem békültek. A névadásban feminizáló tendenciával is találkozhatunk. Az egyik lány, aki pejoratív ragadványnevet kapott a fiúktól, mindegyikükre egy lánynevet talált ki válaszképpen (reciprok névadás), s az osztálytársnői is így használják a neveket: Géza > *Gizike*, Karcosika > *Katika*, Milus-Ilus (Milán) > *Iluska*, Richárd > *Rebeka*, *Rózsika*, Tibor > *Tímea*, Zoli > *Zita*. Megfigyelhető, hogy a fiú keresztnévének kezdőbetűje befolyásolta leginkább a női kereszt-, illetve becenév kiválasztását. Azok a tanulók, akik nem vallották be, eltitkolták ragadványnevüket, valószínűleg azért tették, mert negatívan viszonyulnak hozzá. A „már eltűrom, elviselem” válasz arra utal, hogy idővel megváltozhat a névhez fűződő attitűd. Egyesek megszokták nevüket, közömbösen viszonyulnak hozzá. A név iránti attitűd a névhasználó személyétől is függ. A válaszokból kiderült, hogy vannak olyan diákok is, akik néha szeretik, néha nem szeretik a ragadványnevüket, attól függően, kik és mikor használják. Néhány diák azt írta, hogy a ragadványneven való megszólítást csak barátaitól tűri el, mivel túl személyesnek érzi használatát. Ritkábban szerepelt a kérdőívekben a pozitív attitűdöt felidéző „igen, szeretem a ragadványneveimet” válasz. Van olyan diák is, aki büszkén viseli a nevét (pl. *Roki* 8), mert megtisztelőnek tartja.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a magyar–szlovák kétnyelvű környezet hatással van a szlovákiai magyar diákok névadási, névhasználati szokásaira. A névanyag azt mutatja, hogy a diákok a ragadványnevé-használatban a magyar nyelvet részesítik előnyben. A gyűjtött korpusz a magyar eredetű ragadványnevek dominanciájára utal.

Irodalom

- BACHÁT LÁSZLÓ 1970. *A ragadványnevek néhány problémája*. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia (Budapest, 1969.) Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS és VÉGH JÓZSEF. (Nyelvtudományi Értekezések. 70.), Akadémiai Kiadó, Budapest. 130–134.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1971. *A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában*. Magyar Nyelv. LXVII. évf. (1971), 4. sz., 439–449.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1972. *A testi tulajdonságra utaló ragadványnevek az iskolában*. In: Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 4., Szerk. KATONA BÉLA Nyíregyháza. 299–307.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1972. *A lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek az iskolában*. Magyar Nyelvőr. 96. (1972), 16–20.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1972. *Az általános iskolai ragadványnevek alaktani és jelentéstani problémái*. In: Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Irodalom és Nyelvtudomány. Szerk. KATONA BÉLA. Nyíregyháza. 101–111.
- BALÁZS JUDIT 1981. *A ragadványnevek nemzedéki kötöttsége egy település névrendszerében*. In: Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai

- (Veszprém, 1980.). Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE. Budapest (MNyTK. 160.), 69–71.
- BALOGH LÁSZLÓ 1985. *Az iskolai ragadványnevek gyűjtése és feldolgozása*. Névtani Értesítő. 10., 106–116.
- BAUKO JÁNOS 2000. *Diákragadványnevek Izsán*. Katedra, VII. évfolyam, 4. szám, Dunaszerdahely, 29.
- BAUKO JÁNOS 2001. *Ragadványnevek rendszere Izsán*. Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2002. *Állatnevek a ragadványnevekben*. Szőrös Kő 6. sz. AB-ART, Dunaszerdahely, 54–57.
- BAUKO JÁNOS 2003. *Ragadványnév-vizsgálatok a nyitrai Konstantin Egyetemen*. Névtani Értesítő. 25., 188–194.
- BAUKO JÁNOS 2004. *Személynévviszsgálók a nyitrai Konstantin Egyetem magyar szakos hallgatói körében*. In: *Studia artis grammaticae et litterarum*. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Kiadványai I. Szerk. SÁNDOR ANNA és VÖRÖS FERENC. Nyitra, 74–89.
- BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1969. *Iskolai ragadványnevek*. Köznevelés 21.sz., 24–25.
- BERÉNYI ZSUZSANNA 1972. *Az iskolai ragadványnevek gyűjtése*. Magyar Nyelvőr. 96. (1972), 414–419.
- BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1974. *Az iskolai ragadványnevek élete*. In: *Jelentés- és stilisztika*. A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Szerk. IMRE SAMU, SZATHMÁRI ISTVÁN, SZÜTS LÁSZLÓ. (NytudÉrt. 83.), Akadémiai Kiadó, Budapest. 98–104.
- BÍRÓ FERENC 1997. *Egri szakmunkástanulók névhasználata*. Névtani Értesítő. 19., 30–45.
- BÍRÓ FERENC 2001. *A metafora szerepe a testi tulajdonságra utaló diáknevek alkotásában*. In: *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 10. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által 1999. október 11–12-én rendezett konferencia előadásainak az anyaga. Szerkesztette és lektorálta KEMÉNY GÁBOR. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 34–44.
- DEÁK ANDREA–HERNÁDI BEÁTA–HICSKA MÁRTA–KEREKES ÉVA–MÁRTA BEÁTA–MISI ÁGNES–MOLNÁR MÁRTA–TOMAN ILDIKÓ 1991. *A hatvani középiskolások kereszt-, bece- és ragadványnevei*. MSZA 95.
- FEHÉR KRISZTINA 2004. *Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első szakában (1872–1957)*. Névtani Értesítő. 26., 73–89.
- FÜLE BERNADETT 1990. *Ragadványnevek szociometriai vizsgálata egy ceglédi általános iskolában*. MND. 88.
- GERGELY PIROSKA, B. 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- GUTTMANN MIKLÓS 1973. *Ragadványnevek az általános iskola felső tagozatos tanulóinak köréből*. Magyar Nyelvőr. 97. évf. (1973), 1. sz., 55–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 2001. *Ragadványnév-vizsgálat szociálpszichológiai keretben*. In: *Tanulmánykötet*. NYME Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr, 291–298.
- JANKÓ KATALIN, SZ. 1983. *Szombathelyi középiskolások szólítónevei*. MSZA. 53.

- Kálmán Béla 1989. *A nevek világa*. 4., átdolgozott és bővített kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- KARACS ZSIGMOND 1982. *Két nemzedék osztálynévsorai ragadványnevekkel*. Névtani Értesítő. 7., 93–99.
- KIS TAMÁS 1996. *Személynevek a szlengben*. Magyar Nyelvjárások. 33., 93–104.
- KIS TAMÁS 1997. *A csoportnevek*. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai, I. kötet, Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. (MNyTK. 209.) Budapest–Miskolc, 207–214.
- KISVÁRDAI KÁROLY 1974. *Adalékok az iskolai ragadványnevek kutatásához*. Magyar Nyelvőr. 98. (1974), 277–282.
- KOVÁCS LÁSZLÓ 1956. *Debrecen-nyulasi gúnynevek*. Magyar Nyelvjárások. III., 174–184.
- KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA 1997. *Diákragadványnevek a kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceumban*. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai, I. kötet, Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. (MNyTK. 209.) Budapest–Miskolc, 214–221.
- KOVALOVSKZY MIKLÓS 1969. *Ragadványnevek az iskolában*. Köznevelés 24.sz., 19.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2004. *Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában*. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről II. Szerk. LANSTYÁK ISTVÁN és MENYHÁRT JÓZSEF. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 166–211.
- MIZSER LAJOS 1971. *A diáknevekről*. Magyar Nyelvőr. 95. (1971), 40–42.
- MIZSER LAJOS 1972. *Adalékok a diáknév kutatásához*. Magyar Nyelvőr. 96. (1972), 419–422.
- MIZSER LAJOS 1978. *Élménynevek*. Magyar Nyelvőr. 102. (1978), 407–409.
- RAÁTZ JUDIT 1999. *Intern Otto, Angicica, Lütyő és a többiek, azaz a névválasztás a számítógépes csevegőcsatornán*. Névtani Értesítő. 21., 262–266.
- SZABÓ LÁSZLÓ 1990. *Az Őrség személynevei I–II*. MND. 92.
- SZILÁGYI FERENC 1973. *Adatok és szempontok a diáknevek vizsgálatához*. Magyar Nyelvőr. 97. (1973), 51–55.
- TAKÁCS EDIT 2003. *Hali Ari, Úgyisvan bácsi, a Dunyhásék és a többiek, azaz megváltozott funkciójú ragadványneveink*. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KESZLER BORBÁLA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 634–641.
- TÖLGYESSY ZSUZSANNA 1993. *Ragadványnévadás a családban és az iskolában*. Magyar Nyelvőr. 117. (1993), 340–342.
- VÖRÖS FERENC 2005a. *Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után*. Névtani Értesítő. 27. (2005) 197–213.
- VÖRÖS FERENC 2005b. *A nyelvkincs Trianon utáni gyarapodásának egyik módjáról*. In: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Szerk. MÁRTONFI ATTILA–PAPP KORNÉLIA–SLÍZ MARIANN. Budapest. 491–496.

TIPOLÓGIAI VIZSGÁLATOK IPOLY MENTE HELYNEVEINEK KÖRÉBEN

TÖRÖK TAMÁS

Előadásommal a 2004/2005-ben összegyűjtött Ipoly menti népi nevek funkcionális szempontú rendszerezésébe szeretnék bepillantást nyújtani. Az élőnyelvi anyag feltárása része volt annak a kutatómunkának, mellyel doktori dolgozatomhoz gyűjtöttem adatokat. Munkámban kizárólag a külterületi helynevekkel foglalkozom. Ennek pusztán mennyiségi okai vannak: az egyetlen város, Ipolyság kivételével a falvakból nem gyűlt össze sem olyan mennyiségű, sem olyan minőségű belterületi helynévanyag, hogy jelenleg érdemes lett volna ezekre is kiterjeszteni a vizsgálatot. Kutatási területemet az Ipoly folyásának alsó szakaszára, Ipolyságtól a folyó torkolatáig tizenhárom településre szűkítettem. Falvaimek a történeti Hont vármegye, a mai Szlovákia Lévai (9) és Érsekújvári (4) járásának területén található. Az itt élő magyar lakosság a palóc nyelvjárás Ipoly menti nyelvjárástípusát beszéli, s a legutóbbi népszámlálási adatok (2001) alapján közel 80%-ot tesz ki.¹

Az összegyűjtött helynevek szerkezeti vizsgálatokor HOFFMANN ISTVÁN funkcionális-szemantikai kategorizálásából indultam ki. Ezt a rendszert próbáltam felhasználni egy nyelvi, nyelvjárásilag összefüggő terület földrajzi neveinek osztályozásához. Az adott névanyag indokolta, hogy bizonyos esetekben eltérjek a Hoffmann-féle rendszerezéstől. Nem új funkcionális-szemantikai kategóriák létrehozásáról van szó, inkább az egyes névrész-funkciók meghatározásának eltérő voltáról.

HOFFMANN ISTVÁN nagyhatású munkája (*Helynevek nyelvi elemzése*) új irányba terelte a földrajzi nevek tipológiai, alaktani és történeti vizsgálatát. Célja egy olyan egységes leírási keret megteremtése volt, amely megfelel a korszerű névrendszertani elemzés követelményeinek (HOFFMANN 1993: 4–5). LŐRINCZE, BENKÓ, KÁZMÉR és INCZEFI rendszerezésének összevetésekor megállapítja, hogy az eddigi tipológiák nem épülnek egységes elméleti keretbe, az elemzési szintek keverednek egymással (HOFFMANN 1993: 3, 11–14). HOFFMANN rendszerében elkülönül a leíró és a történeti megközelítés, így nem keverednek a két módszer eljárásai, fogalmai.

Leíró elemzésében a helynevek szerkezetét mutatja be. Három szempontból vizsgálja őket: 1. funkcionális-szemantikai, 2. lexikális-morfológiai, 3. szintaktikai. Névtörténeti (keletkezéstörténeti) elemzésében a névadási normák alakulását követi nyomon.

Funkcionális-szemantikai elemzés

A helynevek funkcionális szempontú vizsgálatának igénye nem a mai névtudomány vívmánya. KRISTÓ GYULA már 30 évvel ezelőtt kihangsúlyozta fontosságát azon rendszerezésekkel szemben, amelyek a földrajzi név felépítését tették az osztályozás alapjává (KRISTÓ 1983: 401–2).

HOFFMANN névszerkezeti elemzésének alapfogalma a névrész, azaz a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a denotátummal kapcsolatban valamilyen szemantikai jegyet ki-fejez (HOFFMANN 1993: 43). A névrészek névelemekből állnak, amelyeket a névbe tartozó lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák alkotnak (HOFFMANN 1993: 44).

A funkcionális-szemantikai elemzéskor tulajdonképpen azonosítjuk azokat a névadási motívumokat, amelyek a név keletkezésekor szerepet játszottak (HOFFMANN 1993: 43). A névrészeket jelentésük, illetve funkciójuk alapján kategorizáljuk.

Ipoly menti névanyagom kizárólag egy- és kétrészes nevekben áll. Összesen 566 élő földrajzi névvel foglalkoztam. Ezek rendszerezésekor jöttem rá, hogy HOFFMANN ISTVÁN állítása, miszerint „[a]z egyrészes nevek elemzése jóval több nehézséget okoz, mint a kétrészeseké” (HOFFMANN 1993: 54), mennyire igaz. A kezdeti nehézségek után úgy döntöttem, hogy külön végzem el az egy- és kétrészes nevek funkcionális-szemantikai elemzését. Ebben eltértem a kiindulásul szolgáló elemzéstől, de számomra megnyugtató megoldást (ha egyáltalán megoldottam a problémát) csak ez hozott.

Egyrészes nevek

Megkönnyítené az egyrészes nevek kategorizálását, ha pusztán a funkciót vennénk figyelembe, vélekedik HOFFMANN. Bonyolítja a helyzetet, ha kialakulásukat is át akarjuk tekinteni (HOFFMANN 1993: 54). Véleményem szerint a keletkezéstörténeti mozzanatok számbavételét ne a funkcionális-szemantikai elemzéskor végezzük, bár ez némely esetben befolyásolhatja a kategorizálást. Fennáll ugyanis a veszély, hogy ugyanabba a hibába esünk, ami a korábbi rendszerezéseket jellemezte, vagyis hogy az elemzési szintek keverednek egymással. Hoffmann igyekszik elkülöníteni a leíró és a történeti megközelítést, hogy ne keveredjenek a két módszer eljárásai, fogalmai (HOFFMANN 1993: 27). Kutatási eredményeim alapján megkockáztatom a kijelentést, hogy az egyrészes név funkcióját csak elenyésző esetben befolyásolja az, hogy milyen úton jött létre (erre később hozok fel példákat).

Az egyrészes nevek elsődleges funkciója a megnevezés. Ez azokra az egyrészes nevekre is érvényes, amelyek keletkezéstörténeti szempontból kétrészes nevekben jöttek létre. Pl.: A *Hosszú/dűlő* funkcionális-szemantikai szerkezete: 'olyan szántóterület (2), amelyik hosszú (1)'. Ha ebből a kétrészes névből szerkezeti változás (ellipszis) útján egyrészes név (*Hosszú*) keletkezik, akkor az új név funkcionális szempontból megnevezi az adott területet. Igaz, teszi ezt úgy, hogy közben magában hordozza a terület tulajdonságára vonatkozó jelentést is, de ezt már csak másodlagosan. Célszerű ezért az egyrészes nevek esetében a megnevező funkció kategóriáját csoportokra bontani, s így a pusztán megnevező funkciójú nevektől elkülöníthetők az összetettebb jelentésszerkezetű nevek, amelyek tulajdonképpen megőrizték eredeti motivációjukat is. Nem új, a HOFFMANN-féle rendszerezéstől eltérő funkciók meghatározásáról van szó. Ugyanazok a kategóriák jelennek meg, mint a kétrészes neveknél, csak ezek már másodlagos funkciót jelölnek. Mert – ahogy azt már fentebb leírtam – az egyrészes nevek mindenekelőtt megnevezik az adott tereptárgyat. Ezek a „többletjelenések” természetesen a név keletkezésének idején fennálló állapotra vonatkoznak.

A *Sebes+víznel*, *Kertek+fölött*, *Szőlők+megett* típusú neveket egyrészeseknek tekintem, mivel elvesztették a hely fajtájára utaló főtagot. Ezt a funkciót helyragok és névutók helyettesítik (vö. HOFFMANN 1993: 79, 87–8).

Összesen 146 egyrészes helynevet vizsgáltam.

A pusztán megnevező funkciójú nevek (31) elhomályosult jelentésük vagy keletkezés-történeti okok miatt kerültek ebbe a csoportba. Pl.: *Béztók, Boszos, Csáradok, Dóna, Du-na, Dutkás, Felemás, Fisér, Ipoly*.

A fajtajelölő egyrészes nevek (32) szinte kizárólag földrajzi köznevek tulajdonnévvé válásával jöttek létre. Pl.: *Berek, Csapás, Forrás, Gátak, Gödör, Halom, Lápa, Major, Pást, Pástok, Szőlők*. A *Szőlők* szerintem nemcsak az ott lévő növényzetre utal, hanem elsősorban egyfajta művelési ágat jelent, ezért sorolom a hely fajtáját jelölők közé.

A hely sajátosságát kifejező nevek (20) attól függően, hogy milyen tulajdonságot jelölnek csoportokra oszthatók. A terület méretére három (*Hosszúak, Hosszúk, Rövidek*), alakjára egy (*Nyergesek*), egyéb tulajdonságára, elsősorban az anyagára öt (*Homokok, Tőkés, Hantosok, Kavicsos, Köves*), funkciójára pedig tizenegy (pl. *Bánya, Delelő, Dögtemető, Közűző*) egyrészes helynév utal.

A terület külső dologhoz való viszonyát 46 helynév jelöli. Ezen belül öt a birtoklással, használattal (*Állami, Bakák, Státni, Proletárok, Proli*), 27 a hely növényzetével (pl. *Almás, Búros, Egeres, Galagonyás, Kőkényes*), nyolc az állatvilágával (pl. *Bagók, Békások, Verebes*), kettő az ott lakó emberekkel (*Fazekasok, Koldusasszony*), három a hely eredetével, kialakulásával (*Irtás, Irtványok, Pótlékok²*) kapcsolatos.

A más helyhez való viszonyt kifejező helynevek (14) közül egy a hely viszonyított helyzetét (Alsóak), egy irányának megjelölését (*Híd+felé*), tizenkettő pedig a hely pontos elhelyezkedését (pl. *Gödriek, Kis-keszei+határnál, Tabán+fölött*) fejezi ki.

Az egyrészes helynevek közül három a többféleképpen elemezhető nevek csoportjába került:

Ágota – Tanya a lontói határban. A megnevezett személy birtokviszonyára azonban nincs adatom, tehát elméletileg esemény is motiválhatta a névadást.

Bencék – Az átkutatott forrásanyagban, s a terület történetére vonatkozó irodalomban sem találtam utalást arra, hogy a fenti név esetében a birtokviszony jelölése mellett dönthetnék. Egy *Bence* nevű emberrel kapcsolat esemény is lehetett a névadás motivációja, de erre sincs adatom. Keletkezéstörténeti szempontból meg kell említenem a *-k* többesjelet. A helynévalkotásban betöltött szerepe a földrajzi köznévi utótag helyettesítése vagy az összefoglalás, illetve a megosztottság kifejezése (HOFFMANN 1993: 83–4). Az előzmények ismeretében (KF2: *Benczehegy*, Bv: *Bencze*, PESTY: *Bencze*, PM: *Bencze* : *Koliska*, KM: *Koliska*, É: *Bëncék*) kijelenthető, hogy a fenti helynévben az utótag helyettesítéséről van szó. A névformáns jelenléte ugyan a megnevező funkciót erősíti, de a motiváció bizonytalan volta miatt a földrajzi nevet mégis a többféleképpen elemezhető kategóriában vizsgálom.

Pokolfa : *Pokófa* – Szántóföld, melynek sarkában lévő topolyfára – adatközlőim szerint – felakasztotta magát valaki. Számomra ennek ellenére gyanús, hogy a hellyel kapcsolatos esemény lett volna a névadás motivációja, többek között azért, mert a FNESz a *pokol* taggal kapcsolatban a szurokfőzést, illetve a hely talajának fekete színét említi (FNESz 2: 359).

Kétszemes nevek

A kétszemes nevek esetében az alaprész és a bővítményrész funkcióját külön-külön vizsgáljuk. Ugyanaz a névrész lehet az egyik név utótagja, míg a másik névben előtagként szere-

pel. Természetesen funkciója a betöltött szereptől függően változik. HOFFMANN szerint a kétrészes nevek meghatározó csoportjában a névrészfunkciók a következőképpen oszlanak el: az előtag, más néven bővítményrész vagy meghatározó elem (ezek a terminus technicusok talán jobban utalnak a névrész funkciójára is) kifejezi az utótag által megjelölt helyfajta vagy megnevezett hely sajátosságát (HOFFMANN 1993: 53).

Az *irtás* előtagként utal(hat) a hely eredetére, kialakulására. Utótagként is magában hordozza az eredetre való utalást, de dominánsabb funkciója a hely fajtájának a megjelölése (erdőirtással keletkezett szántóföld vagy legelő).

Ebből az okból kerültek a *szőlő* utótagú kétrészes helynevek is a fajtajelölő kategóriába. Ugyanúgy, mint az egyrészes nevek esetében a *szőlő* (utótagként) művelési ágat, tehát a hely fajtáját jelöli. Bővítményrészi szerepben természetesen a növényzetre utal, s a megfelelő funkcionális-szemantikai csoportba került.

Összesen 420 kétrészes nevet vizsgáltam.

171 névrész a hely fajtáját jelöli (pl. *Állami/erdő*, *Búzás/völgy*, *JRD/telep*, *Juli/tag*). Ezen belül külön figyelmet érdemel a *Bába-domb/alja*, *Berek/mege*, *Tompai/főle* (összesen 21) szerkezetű nevek csoportja, melyek hasonlóságot mutatnak a névutót tartalmazó egyrészes helynevekkel (*Kertek+alatt*, *Szőlők+megett*, *Tabán+fölött*). Itt azonban földrajzi köznévi jellegű névrész jelenlétéről van szó. Nem utolsósorban azért, mert a *köz(e)*, *táj(a)* utótagok földrajzi köznévként definiálhatók, s velük analógiát mutat a többi utótag is. Érdemes ezeket is földrajzi köznévként kezelni, s a hely fajtáját jelölő funkció kategóriáján belül vizsgálni. Az előtagok pedig a hely pontos elhelyezkedését fejezik ki.

Felvetődhet a kérdés, hogy az ilyen szerkezetű földrajzi nevek miért nem a hely valaminek a része csoportba kerültek (pl. *Bába-domb alja*, *Hegy alja*, *Kert alja*). Tájneveink azonban arról tanúskodnak, hogy a hasonló szerkezetek esetén a név által jelölt terület nem tartozik a névben szereplő földrajzi alakulathoz. Pl. az *Alpokalja* ('az Alpok keleti előtere a Nyugat-Dunántúlon' [JUHÁSZ 1988: 59]) sem tartozik az Alpokhoz, illetve *Tokaj-Hegyalja* a *Zempléni-hegység*hez ('lejtővidék a Zempléni-hegység és a Bodrog között' [JUHÁSZ 1988: 79–80]).

Mindkét névrész funkcionális-szemantikai besorolása problémás volt. Elgondolkodtam azon a lehetőségen, hogy az előtagokat a megnevező kategóriába soroljam, mivel funkciójuk annak a helynek a megnevezése lehet, amihez képest az utótag viszonyít. Így tehát az utótagok is más kategóriába kerültek volna. Végül erőteljesebbnek éreztem az utótagok földrajzi köznévi jellegét. Az előtagokkal kapcsolatban nem vettem el teljesen a megnevező funkciót, csak hogy épp azzal pontosítják a lokalizációt, s fejezik ki a hely pontos elhelyezkedését, hogy viszonyításként egy másik területet neveznek meg, mint az adott név denotátuma.

A megnevező funkciójú névrészek (33) kategorizálásakor HOFFMANN ISTVÁN két, ide vonatkozó megállapításából indultam ki:

1. „Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll” (HOFFMANN 1993: 47). A vizsgált névanyagban szinte azonos arányban töltik be bővítményrészek (tíz esetben, pl. *Bence/patak*, *Kornya/szög*, *Mank/hegy*) és alaprészek (tizennégy esetben, pl. *Alsó/Lehen*, *Holt/Ipoly*, *Mahér/Aproszlás*) ezt a funkciót.

2. Nem meghatározó, hogy az adott névrész önálló névként azonosítható-e a nyelvtudat számára (HOFFMANN 1993: 48). kilenc kétrészes földrajzi név alaptagjának vizsgálatakor

döntöttem úgy, hogy annak ellenére, hogy önállóan nem szerepel helynévként, mégis megnevező funkciójú (pl. *Alsó/félhold*, *Belső/félhold*, *Nagy/somosok*, *Öreg/elletések*). Őt utótag esetében helynévalkotó szerepű névszójel is befolyásolta döntésemet.

A hely valamely tulajdonságát ötvenhat névrész fejezi ki. Huszonhat a denotátum méretét (pl. *Hosszú/földek*, *Kis/fők*, *Mély/árok*), négy az anyagát (*Homok/szőlők*, *Kövecses/tó*, *Mahér/homoka*, *Yas/hidak*), kettő a színét (*Fehér/út*, *Sárga/part*), 6 pedig a korát (pl. *Öreg/elletések*, *Új/hegy*) jelöli. Kilenc funkcionális névrész a hely alakjára utal (pl. *Ke-rek/domb*, *Malom/szög*, *Tövises/szeg*). Fentebb az irtással kapcsolatban már szóltam arról, hogy a névrész funkciójának meghatározásakor fontos szerepet játszik bővítményrészi vagy alaprészi helyzete. Az alaprészek ugyan az esetek nagy részében fajtajelölők, kivételként azonban megemlíteném a *szeg/szög* utótagot, amely véleményem szerint elsősorban a hely tulajdonságát (alakját) fejezi ki. Ugyanez érvényes az anyagjelölő *homoka* utótagonál is.

A tulajdonságot kifejező névrészek közül hat a terület funkcióját, működését (pl. *Apá-ti/kút*, *Kis/kút*, *Nagy-homoki/kút*) nevezi meg. Mivel a *kutat* a vizsgált területen 'vízlelő hely' jelentésben használják a funkciót kifejező névrészek csoportjába soroltam. Többek között azért, mert vizsgálatom kiderítette, hogy jelölhet mesterséges alakulatot (betongyűrével kirakott fúrt kutat, pl. *Apáti/kút* [Szalka]), illetve forrást (*Hecz/kúta* [Szalka], *Kutyika* [Lontó]). Nem egyedül, csak az Ipoly mentén előforduló jelenséggel van dolgunk, hasonló eredményre jutott VÖRÖS OTTÓ Vas megye vízrajzi közneveinek vizsgálatakor (Vörös 1999: 78).

Három funkcionális névrész a terület egyéb tulajdonságát jelöli (*Holt/Ipoly*, *Kopasz/erdő*, *Kopasz/part*).

A hely külső dolgokhoz való viszonyával hatvanhat névrész kapcsolatos. A terület jellemző növényzetéről hatvanhat (pl. *Árvalányhajas/domb*, *Kender/földek*, *Szőlő/hegy*), állatvilágáról nyolc (pl. *Bárány/rét*, *Disznó/legelő*, *Farkas/lyukak*), az ott lévő építményről pedig öt (pl. *Malom/oldal*, *Pince/sor*) névrész ad információt. Birtoklással, használattal harmonizálhat (pl. *Állami/erdő*, *Bíró/földek*, *Érsek/tó*), a terület eredetével pedig egy (*Kocs/árok*³) névrész tájékoztat.

Más helyhez való viszonyítás kilencvenkilenc névrész funkciója. Az objektum valaminek a része viszonyt egy névrész tartalmaz (*Vende/szög*). A hely pontos elhelyezkedését hatvan-nyolc (pl. *Halomi/dűlő*, *Nagy-homoki/kút*), irányát hat (pl. *Majorostyára/dűlő*, *Sárra/járó*), viszonyított helyzetét huszonnégy (pl. *Alsó/dűlők*, *Belső/félhold*, *Felső/Lehen*) névrész fejezi ki.

Az egyik legérdekesebb kategória a többféleképpen elemezhető nevéké volt. Összesen tizenegy olyan nevet vizsgáltam, ahol a bővítményrészek funkcióját bizonytalan információk miatt nem tudtam meghatározni. Lássunk néhány példát!

Farkas/hegy – Nem jutottam olyan adat birtokába, amely megerősítené, hogy a *Farkas* családnak lettek volna a területen földjei. Természetesen ez nem dönt egyértelműen az állatvilág megjelölése mellett. Ha állatnévről lenne szó, megbízható adatok nélkül akkor sem tudnám biztosan kizárni az eseménynévi kategóriába való sorolást.

Juli/tag – A kijelölt névrész egyértelműen személynév, de sem írásos, sem szóbeli adat nincs, ami megerősítené a birtoklás tényét vagy a *Julival* történt eseményt.

Tót/mál – A kijelölt néprnévi névrész esetében fennállhat a birtokosra, illetve egy eseményre való utalás.

Török/lyuk – Adatközlőim információi szerint a török korszakból származó alagút bejáratát jelöli a név. Eszerint a kijelölt névrész tehát eredetre utal. Én kétkedve fogadom ezt a

népetimológiai magyarázatot. A területen előfordul a *Török* családnév, de ha a török időkből származik is a név, nem zárhatjuk ki az eseményre való vonatkozást sem.

A *Banga/tó* előtagjának funkcióját nem sikerült megállapítanom, ezért a kategorizálhatatlan nevek csoportjába soroltam.

Befejezésként szeretnék néhány szót ejteni a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai elemzés, illetve az ebben használt kategóriák összefüggéseiről.

Helyneveim lexikális-morfológiai vizsgálatánál a funkcionális-szemantikai hátteret vettem figyelembe. HOFFMANN ISTVÁN véleményét, miszerint a funkció (a kifejezendő tartalom) teremti meg a kifejezés alaki eszközeit (HOFFMANN 1993: 62), Ipoly menti kutatásom is alátámasztja. Elemzésemben megpróbáltam következetes lenni, tehát bizonyos lexikális-morfológiai kategóriáknak tartalmilag (a besorolt helyneveket illetően) egyezniük kellett néhány funkcionális-szemantikai kategóriával. Például ha a névrész funkciója a hely megnevezése, mivel „[m]egnevező funkcióban mindig valódi helynév áll” (HOFFMANN 1993: 47), akkor a lexikális elemzésnél nem kerülhet máshova, mint a helynevek, illetve a helynévi származékok kategóriájába (*Mank/hegy*, *Hosszú/Homok*). A hely viszonya más helyhez funkció esetén is csak a viszonyított helyzetet kifejező névrészeknél (*Alsó/dűlők*, *Belső/félhold*) jöhet számításba más lexikális kategória, mint a helynévi származékoké.

Elemzésem látszólag ellentmondásba kerül a HOFFMANN-féle rendszerezéssel, melyből kiindultam. HOFFMANN ISTVÁN azon lexikális elemeket veszi számba, amelyek szerepet játszanak a helynevek, illetve a funkcionális névrészek felépítésében (Hoffmann 1993: 57). Teszi ezt szójelentéstani szempontok alapján, s ahol lehet (ha jól értelmezem) a névrész közszói jelentéséből kiindulva (i.h.). Alkalmazva a fenti szempontokat elemzésem abban más, hogy az egyrészes helynevek, illetve a megnevező funkcióban álló névrészek (lásd a fenti példákat) esetében nem a közszói jelentésből indulok ki. Következésképpen szem előtt tartva a funkcionális szempontot – az egyrészes helyneveknél a megnevezést – a helynévi származékok közt vizsgálom őket.

Kivételt csak a személynévi eredetű egyrészes helynevek képeznek (*Ágota*, *Bencék*) mivel megnevező funkciójuk ellenére a személynevek lexikális-morfológiai kategóriába kerültek. Bár a *Bencék* keletkezéstörténetileg valószínű helynévképzővel alakult név, s ez még inkább az egyrészes helynévi csoport melletti döntést indokolná. Személynevek esetében azonban nem tartom célszerűnek, hogy más-más lexikális-morfológiai osztályba kerüljenek.

A funkcionális-szemantikai osztályozás többféleképpen elemezhető neveinek nagy többségét gond nélkül besoroltam a lexikális-morfológiai kategóriák megfelelő csoportjaiba. Akadt azonban néhány, amelyeknél adatok hiányában nemcsak a névrészfunkciót, de az adott névrész szófajtani hovatartozását nem sikerült meghatároznom (pl. *Farkas/hegy*, *Török/lyuk*). Ezért a lexikális-morfológiai kategóriák közé is beillesztettem a többféleképpen elemezhető nevek csoportját.

Irodalom

BALOGH LAJOS 1997. *A földrajzi köznevekről*. In: Szavak-nevek-szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR–ZAI CZ GÁBOR. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 36–39. p.

- CSÁSZI ILDIKÓ, N. 1993. *Névadási indítékok Berencs (Branč) község földrajzi neveiben*. Hungarológia 3., Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 286–291.
- FNESZ = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi neveink etimológiai szótára*. 1–2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HEGEDŰSNÉ MARIKOVECZ KATALIN 1983. *Helynevek Csehszlovákia Komáromi járásából*. Magyar Névtani Dolgozatok (45.), Budapest
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. KLTE, Debrecen
- HORVÁTH ILDIKÓ–TELEKINÉ NAGY ILONA 2000. *Csilizköz földrajzi nevei*. Kalligram, Pozsony
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- JANKUS GYULA 1988. *Az Érsekújvári járás keleti részének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 79., Budapest
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. (NytudÉrt. 126.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- KRISTÓ GYULA (szerk.) 1983. *Tanulmányok az Árpád-korról*. Magvető Kiadó, Budapest
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzi neveink élete*. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 9., Nyelvtudományi Intézet, Budapest
- NYIRKOS ISTVÁN 1970. *Térképeink névtani tanulságairól*. Nyelvtudományi Értekezések, 70. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest
- TÖRÖK TAMÁS 2002a. *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TÖRÖK TAMÁS 2002b. *Zoboralja magyar helynevei szlovák térképeken*. In: Köszöntő kötet B. Gergely Pirocska tiszteletére. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1., Miskolc
- TÖRÖK TAMÁS 2002c. *Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2002/1. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szövegföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK 211., Budapest
- www.statistics.sk

Jegyzetek

- 1 www.statistics.sk
- 2 A tagosítás után gyakran maradtak fel kisebb, félreeső területrészek. Ezeket utólag kiegészítésként osztották ki (vö. FNESz. 2: 368).
- 3 Irtással keletkezett földekről van szó, neve onnan ered, hogy a fák törzsét, a bokrok szárát kikocsozták, kivágták. A területen ma is használják a *kocsol* igét ebben a jelentésben.

NÉVMUTATÓ

- Ablonczy Balász 12
Alexander Fibi = Fibi, Alexander
Arany A. László 107
Arany János 78
Árpád Kecskés = Kecskés, Árpád
Avar István 81
B. Gergely Piroska = Gergely Piroska, B.
B. Lőrinczy Éva = Lőrinczy Éva, B.
Babbie, Earl 9, 12
Bachát László 143, 144, 150
Balázs Géza 61, 66
Balázs János 129, 140
Balázs Judit 150
Balogh Lajos 83, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 99,
102, 116, 118, 158
Balogh László 143, 151
Bárczi Géza 88, 110, 118
Bárth János 116, 118
Bartók Béla 78
Bauko János 107, 143, 144, 151
Béla király, IV. 109
Benkő Lóránd 107, 110, 113, 115, 116, 118,
130, 140, 153
Berényi Zsuzsanna 151
Berényi Zsuzsanna Ágnes 143, 151
Bernáth, H. 89
Bíró Ferenc 55, 57, 61, 144, 151
Blaskovics József 110
Bokor József 15, 20, 66, 101, 102, 103, 104,
105
Borovszky Samu 33
Bozóki Margit, Sz. 104
Bredár Gyula 55, 61
Budai László 20
Büky Béla 76
Czibulka Imre 29, 30, 31, 33
Cs. Nagy Lajos = Nagy Lajos, Cs.
Csák Máté 110
Csáky Károly 107
Császi Ildikó 159
Csémy Tamás 55, 62
Csernicskó István 24, 25
Csikósné Eszrényi Éva 110, 116, 118
Danczi Villebald 107
Deák Andrea 151
Deme László 27, 31, 33, 89, 90, 93, 94, 110,
118
Disman, Miroslav 9
Dolník Erzsébet 76
Domonkosi Ágnes 20, 57, 61
Dömötör Adrienn 61
Dvorská, Katarína 37, 38
Dvorsky Józsefné 36, 38
Dzurinda, Mikuláš 43
Egyed Andor 76
Elena Polačková = Polačková, Elena
Eőry Vilma 55, 61
Eszti néni 111
Faragó Imre 31, 34
Fedinec Csilla 12
Fehér Krisztina 151
Fibi, Alexander 37, 39
Filep Tamás Gusztáv 48, 140
Fodor István 129, 140
Fodor Katalin 110
Fodor Zoltán 37, 39
Friedrichová, Irma 37, 38, 39
Funk-Werner König = König, Funk-Werner
Füle Bernadett 151
Fülei-Szántó Endre 61
G. Varga Györgyi = Varga Györgyi, G.
Gágyor József 99, 103, 107
Galambos László 36, 38
Gereben Ferenc 49, 51, 53, 54
Gergely Piroska, B. 140, 146, 151, 152
Gósy Mária 69, 71, 76
Göncz Lajos 15, 20
Gréczi-Zsoldos Enikő 159
Gregor Ferenc 129, 140
Grosjean, Francois 70, 76
Guttman Miklós 20, 61, 67, 77, 87, 88, 94, 98,
99, 103, 104, 105, 113, 143, 144, 151
Gyivicsán Anna 132, 140
Györffy György 109
Gyula bácsi 111
Gyurgyík László 9, 12, 41, 42, 46, 54, 110
Gyuricsek Piroska 46
H. Bernáth = Bernáth, H.
Habovstiaková, Katerína 140
Hadrovics László 129, 140
Hajba Renáta 89, 94
Hajdú Mihály 7, 94, 117, 118, 130, 140, 141,
144, 151, 152
Hajdú-Moharos József 31, 34

- Harris, Richard 76
 Haugen, Einar 24, 25, 26, 27, 28, 31
 Hegedűs Attila 100, 103, 143, 151
 Hegedűsné Marikovecz Katalin 159
 Heinz Kloss = Kloss, Heinz
 Hernádi Beáta 151
 Hevesi Attila 31, 34
 Hicska Márta 151
 Hoffmann István 20, 110, 118, 153, 154, 155, 156, 158, 159
 Holmes, Janet 76
 Hornyák, Pavol 36, 39
 Horváth Ildikó 159
 Horváthné Bernáth Rózsa 94
 Horváthné Kispéter Zsuzsanna 61
 Imre Samu 89, 90, 93, 94, 95, 109, 110, 115, 116, 118, 151
 Inczeffi Géza 153, 159
 Irma Friedrichová = Friedrichová, Irma
 Jakab István 27, 32, 33
 Jakobson, Roman 130
 Jankó Katalin, Sz. 152
 Jankus Gyula 107, 119, 122, 159
 Jozef Štefánik = Štefánik, Jozef
 Juhász Dezső 7, 20, 63, 67, 156, 159
 Kálmán Béla 110, 111, 113, 118, 123, 128, 143, 152, 159
 Karacs Zsigmond 152
 Karátson Dávid 31
 Károlyi Margit, T. 47
 Katarína Dvorská = Dvorská, Katarína
 Katona Béla 150
 Kázmér Miklós 150, 153
 Kecskés Árpád 36, 39
 Kemény Gábor 151
 Keményfi Róbert 25
 Kerekes Éva 151
 Keszler Borbála 94, 141, 152
 Kiefer Ferenc 103
 Kis Tamás 143, 152
 Kiss Gábor 105, 158
 Kiss Jenő 7, 15, 20, 61, 67, 80, 81, 83, 87, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 103, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 152
 Kiss Lajos 158, 159
 Kiss Tamás 110, 118
 Kisvárdai Károly 143, 152
 Kloss, Heinz 27
 Knappová, Miloslava 140
 Kocsis Aranka 110
 Kocsis Károly 49, 54
 Kodály Zoltán 78
 Kokes János 55, 61
 Kolláth Anna 20, 25, 97, 103, 104
 Koncsol László 32, 33
 Kontra Miklós 25, 26, 32, 46, 47, 61, 83, 87
 Kóródi Bence 103
 Kovács László 143, 152
 Kovács Mária 159
 Kovács Zoltán 36, 38
 Kovácsné József Magda 144, 152
 Kovalovszky Miklós 152
 Köbölkuti Katalin 99, 103
 König, Funk-Werner 47
 Kristian Sandfeld = Sandfeld, Kristian
 Kristó Gyula 153, 159
 Kurtán Zsuzsa 20
 Kvarda József 46
 Labov, William 76
 Laczkó Krisztina 103, 105
 Ladányi Mária 89, 94, 95
 Ladislav Száraz = Száraz, Ladislav
 Lakatos Ilona, P. 47, 83, 88, 89, 94
 Lanstyák István 21, 25, 27, 32, 35, 38, 39, 43, 47, 54, 62, 70, 76, 103, 105, 110, 118, 134, 136, 139, 140, 147, 152
 Lőrincze Lajos 110, 153, 159
 Lőrinczy Éva, B. 104, 122
 Majtán, Milán 136
 Manfred Renn = Renn, Manfred
 Manga János 110
 Markó Julianna 67
 Markó Julianna, N. 63, 67
 Márta Beáta 151
 Mártonfi Attila 103, 105, 141, 152
 Matus Alica 41, 47
 Matusová, Alica = Matus Alica
 Mečiar, Vladimír 43
 Menyhárt József 25, 32, 41, 42, 43, 44, 47, 103, 111, 112, 152
 Mészáros József 36, 38
 Mészáros Tímea 39
 Misad Katalin 35, 47
 Misi Ágnes 151
 Mizser Lajos 132, 140, 143, 144, 152
 Molnár Károly 94
 Molnár Márta 151
 Molnár Z. M. = Molnár Zoltán Miklós
 Molnár Zoltán 20, 61, 66, 67, 87, 88, 94, 102, 103, 113
 Molnár Zoltán Miklós 67, 83, 87, 88, 89, 94, 98, 104
 N. Markó Julianna = Markó Julianna, N.
 Nagy Gábor, O. 77, 81

- Nagy Lajos, Cs. 99, 104, 107
 Novak Lukanovič, Sonja 15, 20
 Nyirkos István 110, 118, 159
 O. Nagy Gábor = Nagy Gábor, O.
 P. Lakatos Ilona = Lakatos Ilona, P.
 Papp György 24, 111, 118
 Papp Kornélia 141, 152
 Pataki Ferenc 50, 54
 Pavol Hornyák = Hornyák, Pavol
 Penavin Olga 99, 104, 113
 Péntek János 20, 24, 25
 Perhácsová, Valéria 37, 38, 39
 Péter Mihály 62
 Petőfi Sándor 81
 Pintér Tibor 41, 42, 47
 Pléh Csaba 71, 76
 Pojtner Ádám 47
 Polačková, Elena 36, 39
 Posgay Ildikó 89, 95
 Považaj, Matej 136
 Presinszky Károly 109, 110, 111, 112, 115, 118
 Pride, John B. 76
 Prószéky Gábor 105
 Puskás Tünde 54
 Pusztai Ferenc 25, 104, 141, 152
 Raázt Judit 144, 152
 Rabec István 49, 54
 Rabec, Štefan = Rabec István
 Rác Endre 151
 Raisz Rózsa, V. 61
 Renn, Manfred 47
 Roman Jakobson = Jakobson, Roman
 Rónai Béla 89, 95
 Sadílek, Petr 55, 62
 Ságvári Bence 51, 54
 Saly Noémi 32
 Sandfeld, Kristian 130
 Sándor Anna 15, 20, 50, 54, 83, 88, 99, 104, 107, 110, 115, 118, 151
 Sárközi Sándor 47
 Sebők László 29, 30, 32, 33
 Silling István 111, 116, 118
 Sima Ferenc 108, 111
 Simáné Havas Éva 111
 Simon Szabolcs 32, 39, 47, 54
 Skutnabb-Kangas, Tove 54, 70, 76
 Slíz Mariann 141, 152
 Soldat Damir 15
 Štefánik, Jozef 70, 76
 Sz. Bozóki Margit = Bozóki Margit, Sz.
 Sz. Jankó Katalin = Jankó Katalin, Sz.
 Szabadi János 35
 Szabadi József 39
 Szabó Géza 20, 61, 64, 66, 67, 83, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 102, 103, 104, 113
 Szabó József 83, 88, 104
 Szabó László 144, 152
 Szabó Mária 77, 97, 98, 102, 104
 Szabómihály Gizella 24, 27, 28, 29, 32, 34, 38, 39, 42, 43, 46, 47, 48, 62, 103, 111, 136, 140
 Száraz, Ladislav 37, 38
 Szathmári István 89, 90, 95, 151
 Székely Gábor 67
 Szentesi Orsolya, Z. 25
 Szerencsés Magdolna 41, 48
 Szilágyi Ferenc 143, 152
 Szilvás Izabella 89, 94, 95
 Szoták Szilvia 25
 Szőke Zita 15
 Szulejmán 73
 Szűts László 83, 87, 95, 111, 118, 151
 T. Károlyi Margit = Károlyi Margit, T.
 Takács Edit 152
 Telekiné Nagy Ilona 159
 Tolcsvai Nagy Gábor 31, 105
 Toman Ildikó 151
 Tóth László 32, 48, 140
 Tölgyessy Zsuzsanna 152
 Török Tamás 153, 159
 V. Raisz Rózsa = Raisz Rózsa, V.
 Vadkerty Katalin 36, 38
 Valéria Perhácsová = Perhácsová, Valéria
 Vaňasova, Radka 140
 Vančóné Kremmer Ildikó 69, 72, 76
 Varga Györgyi, G. 89, 95
 Varga József 98, 104, 123, 128
 Varga, Vojtech 37, 38, 39
 Varkocs György 73
 Végh József 83, 88, 99, 102, 111, 113, 150
 Vojtech Varga = Varga, Vojtech
 Vörös Ferenc 129, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 147, 151, 152
 Vörös Ottó 7, 98, 104, 119, 157, 159
 Wardhaugh, Ronald 12
 Z. Szentesi Orsolya = Szentesi Orsolya, Z.
 Zaicz Gábor 158
 Zalabai Zoltán 36, 39
 Zelliger Erzsébet 111, 116, 118
 Zilahi Lajos 89, 95
 Zimányi Árpád 20
 Žoldoš Denis 15
 Zoltán Fodor = Fodor Zoltán
 Zoltán Zalabai = Zalabai Zoltán

45 éves
a magyar nyelvű
pedagógusképzés
Nyitrán

Felelős kiadó: Tóth Károly
Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.
Szerkesztette VÖRÖS Ferenc
Első kiadás.

Kiadta: Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara,
Fórum Kisebbségkutató Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó
Budapest–Nyitra–Somorja, 2005
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint s.r.o., Partizánske

ISBN 80-8062-288-4